

T.C.
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TARİH EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE
İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN EĞİTİM
POLİTİKASI ve İZMİR

99722

Ercan UYANIK

DANIŞMAN: Doç. Dr. Abdullah MARTAL

99722

İZMİR
2000

T.C. YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU
BECERİ YATIRIMI BAKANLIĞI

“II. Meşrutiyet Dönemi’nde İttihat ve Terakki’nin Eğitim Politikası ve İzmir” adlı yüksek lisans tezinin, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu ve bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../ 20

Ercan UYANIK

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsünün/...../2000 tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliğinin maddesine göre Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi Ercan UYANIK' ın "II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki'nin Eğitim Politikası ve İzmir" konulu tezini incelemiş ve aday 18./8./2000 tarihinde, saat 10.'de jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra ..60... dakikalık süre içerisinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerince sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin ^{başarılı} olduğuna oy ^{birliği} ile karar verildi.

BAŞKAN

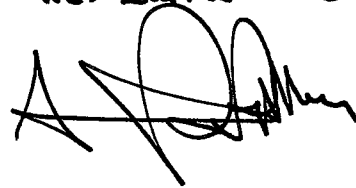
Doç.Dr. Abdullah MARTAL

ÜYE

Yard. Doç. Dr. Fikret Yılmaz

ÜYE

Yrd. Doç. Dr. Sabri Yelken

**TEZİN ENSTİTÜYE TESLİMİ SIRASINDA VERİLECEK OLAN TEZ
VERİ FORMU**

**YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ
FORMU**

Tez no:

Konu No:

Üniv. No:

*Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tezin Yazarının
Soyadı : **UYANIK**

Adı: **Ercan**

Tezin Türkçe Adı: **II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki'nin Eğitim Politikası
ve İzmir**

Tezin Yabancı Dildeki Adı: **The Education Policy of the Committee of Union and
Progress, the Case of İzmir from 1908 to 1923.**

Tezin Yapıldığı

Üniversite: **Dokuz Eylül**

Enstitü: **Eğitim Bilimleri Enstitüsü**

Yıl: **2000**

Tezin Türü: **Yüksek Lisans**

Dili : **Türkçe**

Sayfa Sayısı :

Referans Sayısı:

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Abdullah Martal

Türkçe Anahtar Kelimeler:

- 1- Eğitim
- 2- İttihat ve Terakki
- 3- Milliyetçilik
- 4- Azınlıklar
- 5- Toplum

İngilizce Anahtar Kelimeler:

- 1- Education
- 2- The Committee of Union and Progress
- 3- Nationalism
- 4- Minorities
- 5- Society

Tarih:

İmza:

Tezinden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum.

ÖZET

Platon'dan Konfiçyüs'a kadar kendi ekollerini oluşturmuş pek çok filozof, ileri bir toplumun ancak erdemli yöneticiler sayesinde varolabileceğini düşünmüşler ve yöneticilere bu erdemin kalıtsal yollardan değil ancak eğitimle verilebileceğine inanmışlardır.

Eğitim, üst tabakaya olduğu kadar yönetilenlere de farklı gayelerle ama aynı metotlarla uygulanmaya çalışılmıştır. Yani yöneticiler, sahip oldukları fikirsal iklime halklarını uydurmaya çalışmışlardır. Geçmişten günümüze değin bu ilkeler her devlette görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nde de böyleydi.

Osmanlı Devleti, yükseliş devrinden itibaren bu alandaki çalışmalarını medrese bünyesinde oldukça profesyonel bir şekilde gerçekleştirirken, kurduğu Enderun mekanizmasıyla İbn-i Haldun'un bürokrasi şablonuna gönderme yaparcasına aynı teknikleri uygulamaya geçirdiğini görüyoruz.

17. ve 18. yy.'lar bu sistemin iç ve dış etkenler sonucu aşınması nedeniyle 19. yy'dan günümüze değin bu yapının tadilatıyla geçirilmiştir. Bu süreç içerisinde eğitimin payı yadsınamaz bir konuma gelmiştir.

Bilhassa, Tanzimat döneminde daha sonraki yeniliklerin kapısını aralayacak Tıbbiye, Harbiye ve Mülkiye gibi memur kadrolarına kalifiye personel yetiştirecek eğitim kurumları açılmıştır.

I. Meşrutiyet dönemi, açılan bu okulların taşraya kadar uzanan geniş bir yelpazede çoğaltıldığı ve Osmanlılık çatısının bu sayede daha da sağlamlaştırılacağı düşüncesinin hakim olduğu bir devir olarak ortaya çıkmaktadır.

1908 devrimiyle meşrutiyetin ilanı bile azınlıkların Osmanlı'dan kopuşunu engelleyememiştir. Bu durum, daha önce birlik yönünde yapılan faaliyetlerin, eğitime yüklenen bu anlamları tam da karşılayamadığını göstermekteydi.

Jön Türkler son bir umutla İmparatorluğun tüm unsurlarının beraber öğretim göreceği eğitim kurumlarının yaygınlaştırılmasına çalıştılar. Fakat bu düşünce 1913 hezimetiyile boşa çıktıktan sonra "millet-i hakime" olarak gördükleri kendi tebaalarına saf ulusçu bir eğitim vermeye yöneldiler.

I. Dünya ve Kurtuluş Savaşı'nda yaşananlar bunu pekiştirerek Cumhuriyet döneminde modernleşme ve batılılaşma yolunda atılacak adımlarda eğitim kurumlarının rolünü belirledi.

“The Education Policy of the Committee of Union and Progress, the Case of İzmir from 1908 to 1923.”

ABSTRACT

Many philosophers from Plathon to Konfiçyus who founded their on schools believe that sophisticated society can only exist with virtuous administrators. They also believe this virtue can only be given to administrators through education, not by means of hereditary ways.

Just as applied to the administrators, this approximation was also applied to the people who were administered, through different methods but for the same objectives. In another words, administrators tried to force their people to accept their own ideas. As is seen in every country in the past, these principles were the same for the Ottoman Empire too.

Starting from the period of progress, the Ottoman Empire put the principles related with this concept into realization through the Enderun mechanizm.

Since this system was deteriorated by the internal and external reasons in the 18th and 19th centuries, this structure was restored starting from 19th century till today. The affect of education can not be neglected during this period.

Especially in the Tanzimat Period the educational institutions such as medical and military schools and schools of political sciences were opened up.

In the period of the First Constitution, the opening of these schools were extended countrywide. The main purpose of this policy was to strengthen the unity of the Empire.

Even the Second Constitution of 1908 could not hinder the seperation of the minorities from the Empire. This shows that the use of the educational institutions to guarantee the unity could not yield the expected result.

As a last attempt, the Committee of the Union and Progress made considerable efforts to widen the educational institutions in which all the minorities were to be educated together. The rout of the Wars of Balkans made the then authorities to abandon the idea of unity. Then, they started to educate Turkish citizen of the Empire on the basis of nationalist ideas.

The role of the educational institutions which were organized after the Turkish War of the Independence was determined as a westernization tool.

ÖNSÖZ

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinden 1913 Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatine değin yaşanan süreçte Babı Ali bürokratları Osmanlılık ideolojisini tüm imparatorluk sathına yaymak için eğitim kurumlarından etkin bir şekilde yararlanmışlardır.

Hatta II. Abdülhamit döneminde bu çalışmalar yüzyıllardır Osmanlı sistemi dahiline alınamayan aşiretlere kadar genişletilerek kapsamlı bir program çerçevesine alınarak bu çerçeve dahilinde politikalar üretilmiştir.

Bu açıdan bakıldığında zaman Jön Türkler'in faaliyetlerinin daha evvelkilerle bir çok açıdan benzeştiğini ileri sürebiliriz. Ama aynı dönemde yaşanan büyük krizler sonrasında kırılma noktası olarak ifade edebileceğimiz büyük dönüşümler de yaşanmıştır. Tezimizde de işleyeceğimiz üzere Meşrutiyet döneminde günümüz Milli Eğitim Sisteminin çekirdeğini de seçmemiz mümkündür.

Çalışmalarımızın başlangıcında tezimiz II. Meşrutiyetten Cumhuriyete kadar İzmir'de eğitim boyutuna odaklanmışken, İttihat ve Terakki'nin eğitim kurumlarının yanında toplumu büyük bir okul olarak kullandıklarını tespit ettikten sonra konuyu İttihat ve Terakki'nin eğitim politikası bağlamında ele almayı uygun gördük.

Başta tez konusunu öneren ve yardımlarını esirgemeyen danışmanım Sayın Doç. Dr. Abdullah Martal'a, görüşleriyle tezin çerçevesini genişleten ve değişik açılımlar getiren Sayın Yrd. Doç. Fikret Yılmaz'a, özellikle eski yazılı kaynaklar açısından tezimi zenginleştiren ve destekleyen katkılarından dolayı Sayın Dr. Erkan Serçe'ye ve arkadaşım Erkan Tural'a, İstanbul Atatürk Kitaplığı, İzmir Milli Kütüphane, Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanlarına ve maddi-manevi desteğini esirgemeyen aileme teşekkürü bir borç bilirim.

KISALTMALAR

A.g.e.	Adı geçen eser
A.g.m.	Adı geçen makale
A.A. M. D.	Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi
A. Ü.S. B. F. D	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
Bkz.	Bakınız
b.t.y.	Basım tarihi yok
C.	Cilt
D.E.Ü.A.İ.T.T.	Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
E. Ü. E. F. T. B.	Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
E. Ü. S. B. E.	Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Haz.	Hazırlayan
Md.	Madde
s.	Sayfa
S.	Sayı
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.T.A.	Tanzimat'tan Cumhuriyet Türkiye Ansiklopedisi
Yay. Haz.	Yayına Hazırlayan
yy.	Yüzyıl

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
1-Toplumu Dönüştürme Aracı Olarak Eğitim.....	5
2-II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim Tartışmaları.....	6
I.BÖLÜM: İTTİHAT ve TERAKKİ'NİN EĞİTİM POLİTİKALARI	
1- İTTİHAT ve TERAKKİ'NİN EĞİTİME BAKIŞI	13
2-İTTİHAT ve TERAKKİ'YE BAĞLI OLARAK FAALİYET.....	28
GÖSTEREN CEMİYETLER	
2.1.İzmir Türk Ocağı.....	29
2.2.Millî Kütüphane.....	31
2.3.Güç/Genç Dernekleri	33
2.4.Gece Dersleri	37
II.BÖLÜM: 1908-1923 YILLARI ARASINDA EĞİTİMDE GELİŞMELER	
1.1908-1923 Yılları Arasında Düzenleme Konusundaki Gelişmeler.....	40
2.İzmir Maarif İdaresi	45
3.Teftiş	48
1.1908-1923 YILLARI ARASINDA RESMİ TÜRK OKULLARI	
1.İLKÖĞRETİM	51
1.1.Ana Mektepleri.....	53
1.1.1.İzmir Ana Mektepleri.....	53
1.2.İbtidai Mektepleri.....	54
1.2.1.İzmir İbtidai Mektepleri.....	57
2.1.ORTAÖĞRETİM	61
2.2.Rüştiye Mektepleri.....	62
2.2.1.İzmir Rüştiye Mektepleri.....	63
2.2.İdadi Mektepleri.....	65
2.2.1.İzmir İdadi Mektebi	65
2.2.2.İzmir Nehari İdadisi.....	67
2.2.3.İzmir İkinci İdadi Mektebi	68
2.2.4.İzmir İnas İdadisi	69
2.3.Sultani Mektepleri.....	69
2.3.1.İzmir Birinci Sultani Mektebi.....	70
2.3.2.İzmir İkinci Sultani Mektebi.....	73
2.3.3.Buca Hilal İnas Sultanisi.....	74
2.4.Mesleki ve Teknik Öğretim.....	74
2.4.1.İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi.....	75
2.4.2.Seydiköy Ziraat Mektebi.....	79
2.4.3.Şimendifer Mektebi.....	80
2.4.4.İzmir Jandarma Mektebi.....	80
2.4.5.Çıracık Mektepleri.....	81
3.YÜKSEK ÖĞRETİM	
3.1.Darülfünun (Yüksek Öğretim) Alanında Gelişmeler.....	82
3.2.Medreseleri İslah Çalışmaları.....	84
III.BÖLÜM: 1908-1923 YILLARI ARASINDA ÖZEL OKULLAR	
1.ÖZEL TÜRK OKULLARI	87
1.1.Menba-yı Füyüzat Mektebi.....	88

1.2.Darü'l-İrfan Mektebi.....	89
1.3.Bedraka-yı İrfan Mektebi.....	91
1.4.Hadika-i Maarif Ticaret Mektebi.....	92
1.5.İttihat ve Terakki Merkez Ticaret Mektebi.....	93
1.6.Darü'l-Edeb Mektebi.....	97
1.7.Bürhanü'l-Maarif Mektebi.....	98
1.8.Lisan ve Ticaret Mektebi.....	99
1.9.Darü't-Tedris Mektebi.....	100
1.10.Şark Mektebi.....	100
1.11.Ravza-i İrfan İnas Mektebi.....	102
1.12.Hadika-i Vatan Mektebi.....	102
1.13.İttihat ve Terakki İnas Rüştüye Mektebi.....	103
1.14.Karantina İttihat ve Terakki Numune Mektebi.....	103
1.15.Mekteb-i Osmani.....	104
1.16.Şabaniye Mektebi.....	104
2.GAYRİMÜSLİM OSMANLI OKULLARI.....	104
2.1.İzmir Gayrimüslim Okulları.....	106
2.1.1.Rum Okulları.....	108
2.1.2.Musevi Okulları.....	111
2.1.3.Ermeni Okulları.....	113
3-YABANCI OKULLAR.....	114
3.1.İzmir'de Faaliyet Gösteren Yabancı Okullar.....	116

IV.BÖLÜM: II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE ÖĞRETMEN

YETİŞTİRME ÇABALARI.....122

1.1.İstanbul'da Öğretmen Yetiştirilmesi.....	124
1.2.Taşrada Öğretmen Yetiştirilmesi.....	125
1.2.1.İzmir Darülmuallimin Mektebi.....	126
1.3.Kadın Öğretmen Yetiştirilmesi.....	131
1.3.1.İzmir Darülmuallimat Mektebi.....	131
1.4.Öğretmen Olmanın Şartları ve Kaynakları.....	133
1.5.Öğretmenlerin Mesleki Kuruluşları.....	134
1.6. Öğretmenlerin Mesleki Yayınları.....	136
1.7. Toplumsal Değişimde Eğitimden Beklenenler, Öğretmenler ve Ders Kitaplarının Rolü.....	138
1.8. Öğretmenlerin Maaşları ve Yaşam Koşulları.....	142

V.BÖLÜM: II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE EĞİTİMİN MALİ DURUMU, SAVAŞ KOŞULLARI ve EĞİTİMDE OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E KALAN MİRAS

1.EĞİTİMİN MALİ DURUMU.....	146
1.1.İane/Yardım.....	148
1.2.Piyango.....	148
1.3. Bütçe.....	149
2.SAVAŞ KOŞULLARI ve EĞİTİM.....	155
3.EĞİTİMDE OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E KALAN MİRAS.....	162

SONUÇ.....167

KAYNAKÇA.....I-V

EKLER.....VI-XI

GİRİŞ

“Bir devletin selameti ve gücü; özellikle, kendisine iyi yetişmiş, dürüst, akli başında, eğitilmiş yurttaşlar veren bir eğitimde yatıyor.”¹Luther

Eğitim, önceden saptanmış amaçlara göre, insanın davranışlarında belli gelişmeler sağlamaya yarayan planlı etkinlikler dizgesidir. Daha yaygın diğer bir tanıma göre; eğitim, bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla kasıtlı olarak istendik yönde değişme meydana getirme sürecidir. Bu tanımlardan anlaşıldığı gibi eğitimin amacı, belli amaçlara göre insanların davranışlarının planlı bir şekilde değiştirilmesidir.²

Fransız Devrimiyle birlikte eğitim devlet tekeline geçirilmeye başlanmış, egemenlik kavramının ulus egemenliğiyle tamamlanmasıyla, ulusal eğitimin amacı da tam bir yurttaş yetiştirmek olarak belirlenmiştir.

19.yüzyılda, modernitenin ürünü olarak ortaya çıkan hapisane, kışla, hastane, fabrika, okul ile aile kurumlarını kapsayan ortak bir disiplinle bireyleri eğiterek istenilen doğrultuda yurttaş yaratma zihniyeti hakim olmuştur.

19.yüzyıldan itibaren eğitimin yaygınlaşması ve kitlesel boyutlara ulaşması ile okul, sosyalleşme üzerine uzmanlaşmış bir kurum olarak ortaya çıkıyordu. Okulun işlevi ise, genelde egemen olan sınıfların ideolojisini en etkili biçimde benimsetmekti.³

Kalkınmada sürükleyici faktör olarak değerlendirilen eğitim, kalkınmayı sağlayacak yetişmiş insan kadrolarını yetiştirir. Ülkenin kalkınması, zenginliği ve

¹ Roger Gal, *Historie de L'éducatin*, s.62'den aktaran Kürşat Bumin, *Batı'da Devlet ve Çocuk*, İstanbul, 1983, s.23

² Asuman Baysal, *Eğitim Psikolojisi*, İzmir, 1996, s.1. Bu davranış değişikliği, genelde topluma uyumlu ve yararlı bireyler yetiştirmek ve ahlaki değerler kazandırmak olarak açıklanıyor.

³ Nuri Doğan, *Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918)*, İstanbul, 1994, s.14.

insanların yaşam standartlarının yükselmesi her ne kadar üretim faktörüne bağlıyorsa da sonuçta, üretim de eğitime bağlıdır. Eğitim, bu amacına ulaşmak için öğretimi araç olarak kullanır.

Eğitimin uzun süre vakıflara bırakıldığı Osmanlı Devletinde ise devletin eğitimle bizzat ilgilenmesi I. Meşrutiyetle başlar. İç ve dış sorunlarla başa çıkmak için, III. Selim ve II. Mahmut'un başlattığı reformlar Tanzimat'la birlikte düzenli bir reform programına dönüştürülmüştü.⁴ Tanzimat'tan önce sadece askeri okullar açılmış ve eğitim modernleşmeye başlamıştı. Tanzimat'la birlikte sivil bürokrasinin personel ihtiyacı göz önüne alınarak yeni okullar açıldı. 30 Nisan 1857 tarihinde yayınlanan bir genelgeyle Maarif-i Umumiye Nezareti kuruldu. 1869'da çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile eğitime bir düzen verildi ve adeta bir eğitim seferberliği başlatıldı.⁵ 1856 Islahat Fermanınının gayrimüslim ve yabancılara tanıdığı eğitim özgürlüğünden sonra, Fransız din çevrelerinin desteğinde olan Katolik misyoner ile Amerikan Protestan misyonerler rekabet halinde Osmanlı ülkesinde okul açma çabaları içerisine girmişlerdi.⁶

Misyonerlerin bu faaliyetinden etkilenen Osmanlılar eğitimi, kalkınma ve modernleşme aracı olarak değerlendirmeye başladılar. Osmanlı, çağını yakalamaya

⁴ Bu süreçte Büyük Devletlerden de bazı zorlamalar geldiği anlaşılıyor. Mesela bu konuda Davison Islahat Fermanının içeriğine atıf yaparak bu konudaki yaptırımlara şu şekilde değinir: " Fransızların Hatt-ı Hümayunun uygulanmasına ilişkin düşüncelerini Bab-ı Ali'nin önüne koyan Şubat 1867 tarihli notası, daha fazla okul (özellikle ortaokul), karma okullar, bir üniversite açılması ve öğretmen yetiştirilmesi zorunluluğuna özel vurgu yapıyordu". Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform*, c. II, İstanbul,1997, s.17

⁵ Ortaylı nizamnamenin Osmanlıcı tarafına gönderme yaparak şu yorumu yapar: "İlköğretim her din ve mezhepten halkın çocukları için Türkçe olarak düzenleniyor, rüştiyeden itibaren herkesin kendi dilinde öğrenim göreceği belirtiliyordu. Hatta öğretmen okullarında da aynı durum söz konusuydu. Ancak Osmanlılığın en koyu uygulamasının öngörüldüğü İlköğretim alanında Osmanlı devleti etkinlik göstermeden ömrünü tamamladı". İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, 1983, s.138.Szyliowicz ise nizamnamenin Türk eğitim tarihi açısından bir kilometre taşı olduğunu şu cümlelerle ifade etmektedir: "19. yy. köklü bir değişim getirdi. Eğitim imkanları genişledi ve 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile her düzeyde zorunlu ve bedava eğitim getirilerek, devletin eğitimdeki rolü yeniden tanımlandı. Bu nizamname, hiçbir zaman tam anlamıyla hayata geçirilmemesine rağmen, eğitim anlayışında küçümsenemeyecek bir yenilik sağlamıştır. Artık Osmanlı Devleti, eğitime, sadece elit kadroların yetiştirilmesi olarak bakmıyor, bütün yurttaşlarına modern bir eğitim sağlama yükümlülüğü olduğunu kabul ediyordu". Joseph S. Szyliowicz, "Osmanlı'nın Eğitsel Mirası: Efsane mi, Yoksa Gerçek mi?", *İmparatorluk Mirası*, Haz. L. Carl Brown, İstanbul, 2000, s.420.

⁶ "Yabancı okullar, yüksek gelirli Osmanlılar arasında yalnız batılılaşmayı değil, aynı zamanda mensup oldukları toplumun cahil ve avam halkından ayrılan bir élite zümresinin doğmasında etkili oldular". Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, 1976, s.215.

çalışırken yönünü Batıya çevirerek modernleşme aracı olarak eğitim kurumlarını seçmişti ve Tanzimat reformları sonucunda eğitimde düalist bir yapı ortaya çıkmıştı.⁷

II. Abdülhamit, bir yandan devletin geri kalmışlığına çare bulmak ve ülkenin parçalanmasına engel olmak için eğitime önem veriyor, bir yandan da tartışılmaya başlanmış olan iktidarının meşruiyetini sağlamaya çalışıyordu.⁸

İttihatçılar; II. Abdülhamit'i iktidardan uzaklaştırmak ve yönetimi bizzat ele almakla, Osmanlı devletinin yüzlerce yıllık alışagelmış yönetim geleneğini alt-üst etmişlerdi. Bu durumun haklılığını anlatmak için eğitim ve basını araç olarak kullanan İttihatçılar, eğitimle devleti dağılma sürecinden kurtarıp geri kalmışlığa da çare olacaklarını düşünüyorlardı. Bu yüzden “Yarın ki Osmanlılık mekteplerde yetişecektir!” ve “devletin yıkılışını ancak eğitim kurtarır!” sloganları sık sık kullanılır olmuştu. Eğitimde çağın gerisinde kalmış olmanın acısını uğradığı her yenilgiden sonra daha çok hisseden Osmanlı, özellikle Balkan hezimetiyile beraber bu alanda ivedi ve köklü yenilikler yapılmasının gerekliliğini anladı.⁹

Biz bu çalışmamızda İttihat ve Terakki'nin eğitim politikası ile beraber toplumu dönüştürme misyonunu yerine getirmeye çalışırken nasıl bir yol izlediğini ortaya koymaya çalışacağız. II. Meşrutiyet döneminde eğitimde meydana gelen gelişmelerin yansımalarını özellikle Selanik'in kaybedilmesinden sonra İttihatçılar nezdinde önemli hale gelen İzmir sancağı yerinde tespit etmeye çalışacağız.

Ayrıca, araştırmalarımız sırasında en başta, planlamadığımız ama bu süreç içerisinde fazlasıyla işlenmiş bulunan İttihat ve Terakki'nin ideolojisini ders kitaplarına

⁷ “Dini ve laik okulların kurumsal ikiliği ve ilköğretim üzerindeki denetimin ulemadan oluşumu nedeniyle, reform çağı boyunca Osmanlı eğitimi bütünsel bir sistemden yoksunluğun damgasını taşıdı”. Carter V. Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye*, İstanbul, 1996, s.141.

⁸ II. Abdülhamit dönemi eğitimi sistemini inceleyen Bayram Kodaman'a göre 1876-1909 yılları arası, ilk ve orta öğretim alanında, Tanzimat devrinde yapılan kanunların uygulanması ve eksikliklerin giderilme safhasıdır. Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ankara, 1991, s. 163. Karal'ın da dönem hakkındaki düşüncelerini daha çok II. Abdülhamid'in ruhi durumuna dayandırdığı görülmektedir; “Abdülhamid II'nin eğitim hakkındaki düşünceleri, istibdadın temelini teşkil etmiş olan düşünceler gibi bilgisizlik, yüksek idealden mahrumiyet, itimatsızlık ve korkuya dayanmaktadır. O, şahsi idaresini imparatorluk halkının tarihi zenginliğine ve gerçek temayülüne değil, fakat istisna teşkil eden olgulara ve dış görüntülere göre ayarlamaya gayret etmiştir”. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c.VIII, İstanbul, 1995, s.383.

⁹ Şevket Süreyya Aydemir bu dönem hakkındaki düşüncelerini şu şekilde açıklamaktadır: “Balkan Harbinden sonra gayem, köy muallimliği oldu. Muallim mektebinde bunun için hazırlanıyordum. Yenilen

yansıtma gayretini ve örnek meşrutiyet öğretmeni profiline de bu gayret içinde şekillendirilmeye çalışıldığını ama istenilen sonucun alınmadığını da yine ayrı bir bölümde işlemeye çalıştık.

İttihat ve Terakki üzerine hayli kabarık bir literatür olmasına rağmen, eğitim politikasını doğrudan ele alan bir eser bulunmamaktadır. Bu çalışmamızda İttihat ve Terakki'yi konu alan; Tarık Zafer Tunaya'nın "Türkiye'de Siyasal Partiler" serisinin 1.ve 3.cildinden, Feroz Ahmad'ın "İttihatçılık'tan Kemalizme" ile "İttihat ve Terakki (1908-1914)" isimli kitaplarından ve Sina Akşin'in "Jön Türkler ve İttihat ve İttihat Terakki" adlı kitabından yararlandık. Özellikle 19.yy'ın son çeyreğinden itibaren ortaya çıkan Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler'le başlayan Osmanlı İmparatorluğunun geleceğini kurtarmaya yönelik arayışta meydan gelen çok yönlü tartışmaların -özellikle eğitim felsefesi ve çağdaşlaşma sorunu üzerine- hepsini ilk kaynaktan araştırmak bir yüksek lisans tezinin sınırlarını pek çok açıdan zorlayacağı için bu konuda, H.Z. Ülken'in "Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi" ile Niyazi Berkes'in "Türkiye'de Çağdaşlaşma" adlı baş yapıtlarını temel referans kaynağı almayı tercih ettik. Bunun yanında İttihat ve Terakki'nin eğitime bakış açısını ve eğitimdeki uygulamalarını, dönemin süreli, basılı eserleri ve Başbakanlık Arşivindeki belge ve kaynaklara dayanarak öğrenmeye çalıştık.

II. Meşrutiyet döneminde eğitimde yaşanan gelişmeler hakkında Yahya Akyüz, Necdet Sakaoğlu, Nafi Atuf Kansu, Osman Nuri Ergin, Mustafa Ergün, Nevzat Ayas, Hasan Ali Koçer, Faik Reşit Unat ve Hasan Ali Yücel'in konu ile ilgili eserlerini kullandık.

Çalışmamızı arşiv malzemesiyle zenginleştirerek, dönemin günlük gazetelerinde çıkan eğitimle ilgili haberleri kullanmayı ihmal etmedik.

İzmir'deki uygulamalar için de yerel basından Ahenk, Anadolu, İttihat ve Müsavat gazeteleri yanında, Sadiye Tutsak'ın "1850-1950 İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler" adlı doktora tezi ile Engin Berber'in -özellikle mütareke ve işgal dönemi hakkında ayrıntılı bilgi veren- "Sancılı Yıllar" ve "Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak: İzmir" adlı iki kitabını kullandık.

ve tılsımını kaybeden devlet varlığını, yaralı milletimizi, ancak 'ilkokul hocaları kurtaracak', diyordum". Şevket Süreyya Aydemir, Suyu Arayan Adam, İstanbul, b.t.y., s.454.

1.Toplumu Dönüştürme Aracı Olarak Eğitim

Antik Yunan'dan günümüze kadar görülen eğitim ve öğretim anlayışları arasında her ne kadar farklılıklar görülse de sonuçta, eğitimin toplumun yeniden tasarılanmasında bir araç olduğu yadsınamaz.

Toplumlara biçim vermeye çalışan iktidarlar; hapisane, kışla, hastane, fabrika ve okul ile aile kurumlarını kapsayan ortak bir disiplinle bireyleri eğiterek istedikleri doğrultuda yurttaş yaratma eğilimindedirler.¹⁰

Çocuk ve insan kavramlarının yeni boyutlar kazanmaya başladığı Aydınlanma döneminin ve bununla beraber “toplumsal sözleşme” düşüncesinin ürünü olarak ortaya çıkan ulusal devletin ulusal eğitimi, “karanlık” dönem olarak nitelediği ortaçağı ne kadar yadsısa da manastırların ve kolejlerin mirasçısı görünüyor.¹¹

Foucault'un da belirttiği gibi 18. ve 19.yy'dan itibaren okulda, orduda ve atölyede vazgeçilmez görünmeye başlayan disiplin, ulus devlette en üst düzeye erişirken, bize toplumları anlamada önemli ipuçları veriyor; toplumları biçimlendirmeyi üstlenen kurumların büyük bezerlikler taşıdığını, toplumların değişiminin tek bir kurumla başlatılamayacağını, disiplinsiz bir fabrikaya, disiplinsiz bir okul olmaksızın ulaşılamayacağını gösteriyor.¹²

Fransız Devriminden sonra, egemenlik kavramının “ulus”la tamamlanmasıyla, ulusal eğitimin amacı “tam bir yurttaş” yetiştirmek olarak belirlendi. Fransız Devriminin dünyaya bıraktığı miras, “Aydınlanma” olarak adlandırılan bir laik ve modern düşünce biçiminin ulus-devlet ideolojisiyle de birleşerek egemenliğini kurmasını sağlamak olmuştur.

¹⁰ Kürşat Bumin, *Batı'da Eğitim ve Çocuk*, İstanbul, 1983, s.5-7.

¹¹ Bumin, *a.g.e.*, s.7.

¹² Bumin, *a.g.e.*, s.7.

Tarihte büyük toplumsal dönüşümlerin gerçekleştiği dönemlerde, eğitimin rolü daha da bir önem arz ederek, insanları sosyalleştirmede en önemli işlevi gerçekleştiren kurum okul olmuştur.¹³

Her toplumda eğitim sistemi, kültür-değer-ideoloji, bilgi, hüner aktarımı sağlayarak toplumsal formasyonun yeniden üretilmesinin en temel mekanizmalarından birini oluşturur. Bu aktarım; aileden işyerine, meslek gruplarına kadar uzanan kurumlar zinciri içinde birbirini tamamlayarak gerçekleşir. Toplum, yapısal dönüşüm gerçekleştirirken, eğitim sistemi de ona paralel olarak yeni yapının yeniden üretilmesini sağlayacak şekilde bir dönüşüme uğrar.¹⁴

Ciddi bir rejim değişikliğiyle başlayan II. Meşrutiyet döneminde İttihatçılar, getirdikleri meşruti idare ile devleti dağılma sürecinden çıkarıp, ülkeyi kalkındıracağına inanıyorlardı. Ancak, oluşturulan bu fiili durumun meşruiyetinin pekiştirilmesi gerekiyordu. Bunu gerçekleştirmek için eğitim iyi bir vasıta idi. II. Meşrutiyetin temel sloganı “devletin yıkılışını ancak eğitim kurtarır!” olmuştu. İttihatçılar da, ders kitaplarına meşruiyet yaratma işlevini yükleyip devleti kurtarma reçetelerini kitaplara aksettirerek belirledikleri hedefe ulaşmaya çalıştılar.¹⁵

İttihat ve Terakki sadece formel eğitim ile yetinmeyip; aynı zamanda gece dersleri ve konferanslar düzenleyerek okul yaşını çoktan aşmış kitleye, Osmanlı tarihinde ilk kez “halk eğitimi” hareketi olarak nitelendirilebilecek bir tarzla toplumu dönüştürmeye çalıştılar.

2.II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim Tartışmaları

1908 Devriminin açtığı tartışma ortamında din, devlet, hukuk sorunları üzerine farklı görüşler belirmiş, basın özgürlüğüyle birlikte artan dergi furyası ile bu tartışmalar alevlenmiş, devletin yıkılışının önüne geçme yolunun eğitimden geçtiği kanısı, sıradan halktan aydınlara kadar ortak bir görüş olarak ortaya çıkmıştır.

¹³ Nuri Doğan, *Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918)*, İstanbul, 1994, s.163, Bumin, *a.g.e.*, s. 8.

¹⁴ İlhan Tekeli, “Tanzimat’tan Cumhuriyete Eğitim Sistemindeki Değişmeler”, *TCTA*, Cilt 2, s.456.

¹⁵ Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İstanbul, 1993, s.125, Doğan, *a.g.e.*, s.166.

Fakat, başlangıçta eğitim konusunda yapılan tartışmaların çoğu yüzeyseldir. Eğitimin içinde bulunduğu kötü durumdan şikayet etmekten öteye gidemeyen bu tartışmalar, çözüm ve alternatif üretmekten uzaktır. Bu konuda Satı Bey,

“Filtvaki "mekteplerimiz pek fena!”, “muallimlerimiz muktedir değil!”, “maarif meselesi, pek ehemmiyetli bir mesele-i hayatiyedir” diyenler pek çoktur; fakat bu cümlelerle iktifa etmeyerek daha derin düşünenler, kendi kendilerine “mekteplerin fenalığı nerede?. Muhtac-ı tadil ve ıslah cihetleri ne?”, “Muallimlerde iktidar ne demektir? Ve bu iktidar nasıl verilebilir?”, “Maarif meselesinde nokta-i esasiye nedir? “Bunlar nasıl hal olunabilir?” suallerini soranlar, ve bahusus bu suallere şafî bir cevap verenler maatteessüf pek azdır; yalnız halk arasında değil, hatta maarif meseleleriyle işigal edenler - mektepler tesis ve küşadına çalışanlar- arasında bile pek azdır. Bu mühim sualler; pek az nazarlar karşısında tersim ediyor, ve bir kat az nazarlar karşısında bir aks-i seda -bir cevap- buluyor!”¹⁶ diyordu.

Fakat Ziya Gökalp, Emrullah Efendi, Ethem Nejat, Satı Bey, İsmail Hakkı(Baltacıoğlu), Tevfik Fikret gibi eğitim kuramcıları arasında cereyan eden tartışma nitelikli ve seviyelidir.¹⁷ II. Meşrutiyet döneminde eğitime ilişkin strateji sorunları ve eğitim felsefeleri siyasal gündemde ön planda tartışılan konular olmuştur. Biz bu noktada yukarıda adı geçen kişilerin eğitim görüşlerine yer vereceğiz.

Eğitimin bir yandan toplum çevresiyle ilişkisi, öte yandan çağdaşlaşma sorunundaki rolü gibi iki sorun çerçevesinde odaklanan bu tartışma ortamında genellikle iki grup karşı karşıya geliyordu. Sorun bir bakıma çağdaşlaşırken nasıl bir yol izleneceğiydi. Berkes’e göre sorun, “öğretmen ve okul ile kültür ve uygarlık arası ilişki” sorunudur. Batıcıların bir kısmına göre Türkiye üretici ve müteşebbis insan yetiştirmede, memur yetiştirdiği için bütün batılılaşma hareketleri neticesiz kalmıştı. Başlarında Prens Sabahattin olmak üzere, bir aydın zümre önce bu içtimai bünyenin tetkiki, sonra da Batı medeniyetini kuran ileri içtimai bünyeye ulaştıracak radikal bir eğitim sisteminin kabulü yolunu düşünüyorlardı.¹⁸

¹⁶ Satı, *Layihalarım*, İstanbul, 1327, s.90.

¹⁷ Bu dönemdeki fikir hareketleri ve eğitim tartışmaları hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Ankara, 1973, s.343-407, H. Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, 1979, s.135-338.

¹⁸ Berkes, a.g.e.,s.401, Ülken, a.g.e., s.201.

Emrullah Efendi, ilk kez bir eğitimci Maarif Nazırı olarak 1909'da iş başına gelmişti. Bu dönemde ilk tartışma konusu, uzun süredir uygulanamayan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne yöneliktir. Dönemin aydınları “aynen uygulayalım”, “meşrutiyete yaraşır yeni bir nizamname hazırlayalım”, “nizamnameye ilişmeyelim, ihtiyaca göre ayrı ayrı yasalar yapalım”¹⁹ görüşleri etrafında tartışmışlardır.

Ayrıca “ıslahat ve tensikata” nereden başlanacağı konusunda özellikle Emrullah Efendi ve Satı Bey arasında başlayan bir (tartışmaya sonradan diğer aydınlar da katılmışlardır) tartışma yaşanmış. Emrullah Efendinin ortaya attığı “Tuba Ağacı Nazariyesi”ne göre eğitimde yenileşme ve düzenlemeye aşağıdan (İlköğretimden) değil, yukarıdan (Darülfünundan) başlanmalıdır. Cennette kökleri yukarıda, dalları ve meyveleri aşağıda bulunan Tuba ağacından esinlenerek bu adı koyan Emrullah Efendiye göre “*Önce yüksek bilim yuvaları etkin olmalıdır. Bu nedenle idadiler kaldırılmalı, yedi sınıflı sultaniler açılmalı, Darülfünun en ileri düzeye kavuşturulmalıdır. Buralardan yetişenler çoğaldıkça halk da aydınlanacaktır*”.²⁰

Bu görüşü destekleyenler olduğu gibi Satı Bey gibi karşı çıkanlar da olmuştu. Satı Bey, çürük temele dayalı bir yükseköğretimin tutarsızlığını ileri sürerek, ıslahın ilköğretimden başlamasını savunuyordu.²¹

Buna karşılık Emrullah Efendi “*İlköğretimin yaygınlaştırılması ve ıslahı uzun zaman ister. En az üç kuşak harcanır ... Bu beklenilmez. İlerlemek için yükseköğrenim görmüş kişilerin gayretine büyük gereksinim vardır*” , “*İhtiyaç çok imkan az. Taşra ilkokulları için yetmiş bin öğretmen gerekli. Oysa pedagojiden anlayan bin öğretmenimiz yok*”, “*Okul yapma görevi , sosyal kültürden gıdalanan herkese, halka ve hükümete düşer. Yoksul köylere bu hizmeti devlet götürmelidir. İleri ülkelerdeki uygulama budur*”²² açıklamasını yapıyordu.

¹⁹ Necdet Sakaoğlu, “Eğitim Tartışmaları”, *TCTA*, Cilt 2, s.482 İttihatçıların Maarif Nazırı Emrullah Efendi topyekün bir düzenlemeyi öngören bir Maarif-i Umumiye kanun tasarısı hazırladıysa da Osmanlı Devletinin iç ve dış şartları yüzünden pratikte uygulanabilen kısmi düzenlemeler oldu. Bkz. İlhan Tekeli - Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, 1993, Ankara, s.84.

²⁰ Sakaoğlu, *a.g.m.*, s.482, Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1997'ye kadar)*, İstanbul, 1997, s.262.

²¹ Sakaoğlu, *a.g.m.*, s.482.

²² Sakaoğlu, *a.g.m.*, s.482, Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.126-127, Ülken, *a.g.e.*, s.188.

Fransız eğitim sisteminin etkisinde kalan Emrullah Efendi, ilköğretim programına din bilgisi, coğrafya, ülke tarihi gibi dersler koyarak, millete moral ve mutluluk yolu olacak bir öğretim yolu çizmeyi amaçlıyordu.²³

Karşıtları ve en başta Satı Bey, “*Emrullah Efendi kemiyete önem veriyor, keyfiyeti, düşünmüyor. İyi kötü hemen işe başlamalı diyor. İşin yoluna gireceğini savunuyor. Böylece önceki dönemlerin haksızlığını, plansızlığını bir prensip haline getiriyor*” demekteydiler.²⁴

Emrullah Efendi, maarifin imkanlarını, bütçe, öğretmen tutarı ve yetiştirme zamanını hesaplandıktan sonra, nazariyesinden bir süre vazgeçerek, ona karşı olanların savunduğu gibi, ilköğretimden işe başlamıştır. Fakat, ileri sürdüğü bu fikir, sonradan Darülfünun tarafından benimsenerek zamanımıza kadar bir çok taraftar bulmuştur.²⁵ Nitekim Ziya Gökalp İttihat ve Terakki Cemiyetinin 1916 yılındaki kongresinde Emrullah Efendi'nin nazariyesini destekleyici görüşleri savunmuştur.

Yüksek Öğretmen Okulunun idaresi kendisine verilen Satı Bey, öğretim heyetinin çoğunu değiştirerek, aralarında İ. Hakkı Baltacıoğlu da bulunmak üzere üç genç hocayı yerinde bırakmak suretiyle “*Meşrutiyetten sonra eğitim sistemimde ilk modern hareketi uyandırdı*”. Bir yandan yeni öğretim metotları uygularken bir yandan da bu sistemi öğretecek yayınlar hazırlıyordu.²⁶

Bu yayınlar arasında değişik tarihlerde, Maarif Nazırı Emrullah Efendiye sunduğu layihalarda; öğretmenliğin bir meslek dalı olarak algılanıp “*muktedir*” öğretmenlerin yetiştirilmesini, sadece Fransa'ya değil Avrupa'nın diğer ülkelerine de öğrenci ve inceleme heyetleri gönderilip ülke koşullarına uyarlanabilecek öğretim metotlarının benimsenmesini istiyordu.²⁷

²³ Sakaoğlu, a.g.m., s.482, Sakaoğlu, a.g.e., s.127.

²⁴ Sakaoğlu, a.g.m., s.482, Sakaoğlu, a.g.e., s.127.

²⁵ Ülken, a.g.e., s.188.

²⁶ Ülken, a.g.e., s.175.

²⁷ Satı, a.g.e., s.1-104.

H. Ziya Ülken'e göre Batı yazarları tarzında ciddi ve objektif tartışmayı ilk yapanlardan biri Satı'dır. Göklap ile aralarında daha önce başlamış olan tartışmaya "Mekteplerde mükafat ve mücazat meselesi" dolayısıyla devam etti.²⁸

Satı Bey, "Tuba Ağacı Nazariyesi"nde Emrullah Efendi'den ve "Eğitimin millîği" konusunda da, Ziya Gökalp'ten farklı düşünüyordu. Aslen Arap olan Satı Bey Osmanlıcı görüşte olduğu için Gökalp'in Türkçülüğüne karşıydı. Satı Bey, eğitimde millîğin yurtseverlik sınırını aşmaması gerekliliğini savunarak, "eğitim bir yönüyle millî, bir yönüyle millî değildir derken, düşünce eğitimi de kapsayan geniş anlamlı bir eğitim tasarladığını, bilgi ile düşünce eğitiminin başka şeyler olduğunu, ahlak eğitiminin millî olabileceğini" söylüyordu.²⁹

Satı Bey, Maarif Nezareti namına Darülmuallimin Heyet-i Talimiyesi tarafından her ayın 15'inde yayınlanan "Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası"nda çoğu kendi imzasını taşımayan makaleler yazdı. Aynı yıllarda Terbiye Encümeni dergisinde, Harp dergisinde halk psikolojisine dair, "İçtihat"da eğitim ve psikolojiye dair çeşitli yazılar, "Vakit" gazetesinde maarif istatistikleri ve plansız icraatlar hakkında yazılar yazdı. Meşrutiyetin üç ve dördüncü yıllarında da "Tanin"de, öğretim metodu ve eğitim hakkında süreli yazılar yazdı.³⁰

Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuasının ilk sayısında dergiyi çıkarma amaçlarını -aynı zamanda Satı Bey'in görüşlerini yansıtan- şöyle açıklıyorlardı. "Darülmuallimin katiyen kanidir ki: Milletlerin ikbal ve istikballeri hep mekteplerin, hep tedrisat-ı ibtidaiyelerinin, hal ve şekillerine göre taayyün eder; milletlerin ahvalinde en derin tahviller, en büyük inkılaplar her şeyden ziyade tahsil-i ibtidaieleri sayesinde vukua gelir. Bizim, Osmanlıların istikbali de her şeyden ziyade mekteplerimizin alacağı şekle göre taayyün edecektir; "yarınki Osmanlılık, bugünkü mekteplerde hazırlanacaktır. Mektepler fikir ve zeka imalathaneleridir". "Bu vazife-i vataniyeyi tabiatı vasıtasıyla da ifa etmek tedrisat-ı iptidiyede takip edilmesi lazım gelen maksad ve gayeyi, ve bu gayeye vusul için tatbik edilmesi lazım gelen usul ve inhayı herkese tanıtmak ...ve

²⁸ Ülken, a.g.e., s.175.

²⁹ Ülken, a.g.e., s.175. Satı Bey, Türkiye'den ayrılıp Ortadoğu'ya gittikten sonra Arap Milliyetçiliği ideolojisine varışı ve bu konudaki çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Niyazi Berkes, *İslamlık, Ulusçuluk, Sosyalizm*, Ankara, Bilgi Yayınevi, b.t.y.

³⁰ Ülken, a.g.e., s.175.

*bahusus ders numuneleri kısmı ile bu usullerin tarz-ı tatbikine bir vuzuh-u tam ile göstermek...Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuasının gaye ve mesleki işte bundan ibarettir”.*³¹

Durkheim ve Spencer sosyoloji ekolünden etkilenen Ziya Gökalp, verilen eğitimin lâmilli olduğunu belirterek, eğitim ve öğretimi bütünüyle millileştirmeyi savunmuştur. Önceleri koyu bir Osmanlı milliyetçisi iken 1909’dan sonra Meşrutiyetin yeni havasıyla beraber Türkçü görüşü benimseyerek Osmanlı’nın kozmopolit yapısından bir millet yapamazsınız diyerek İttihat ve Terakki’nin içinde yer alan Göklap, bu hareketin öncülüğünü yaparak Türkçülük akımının eğitim programını belirledi.³²

“Milli eğitim, çağdaş öğretim” diyen Göklap, “*Çağdaş eğitim, çağdaş kültür gibi milli hayatın bir olgusudur. Çağdaş öğretim ise, teknoloji gibi uluslararası uygarlıktan alınabilir. Eğitimimiz mutlaka milli olmalıdır. Çağdaş bir toplumda, milli eğitim yoluyla çocuğa çağdaş eğitim de verilmiş olur. Biz çağdaş bir toplumuz. Öyleyse eğitimimizin milli olması yeterlidir*” görüşünü Durkheim ve Spencer’dan esinlenerek savunmaktaydı. Buna karşılık Satı Bey, uygarlığı teknik ilerleme olarak gördüğünü vurguluyor, Gökalp’i dar ve tekelci görüşlülükle suçlayarak bu fikirlerin kendisine ait olmadığını Durkheim ve Sepencer’dan mülhem olduğunu ileri sürüyordu.³³

Edhem Nejat da, milli duyguları güçlü, pratik becerilere sahip gençler yetiştirilmesini savunarak, tarımın ve köylünün eğitim yoluyla kalkındırılmasını benimsiyordu. Edhem Nejat bu görüşüyle Cumhuriyet döneminde açılan Köy Enstitülerinin fikir öncülerinden sayılır.³⁴

İsmail Hakkı Baltacıoğlu ise “*cılız, ruhsuz, korkak nesiller yetiştiren, milli olmayan eğitim sistemimiz, geri kalmamızın tek sebebidir*” diyerek üretim ve yaratıcılığa dayalı bir eğitim modelini savunuyordu. Görüşlerini, İzmir Konferansları (1915) adlı eserinde açıklayan Baltacıoğlu eğitimin amaçları arasında “üretici adam

³¹ “Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası”, C.1, S.1, 1326, s.1-2.

³² Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.128, Sakaoğlu, *a.g.m.*, s.484, Ayrıca Göklap’ın Eğitim Sosyolojisine ilişkin görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hikmet Yıldırım Celkan, *Ziya Gökalp’in Eğitim Sosyolojisi*, İstanbul, 1989.

³³ Akyüz, *a.g.e.*, s.270, Sakaoğlu, *a.g.m.*, s.484, Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.128. Ziya Gökalp’in “Milli Terbiye”ye ilişkin görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ziya Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I*, (Haz. Rıza Kardaş), İstanbul, 1973, s.23-109.

³⁴ Akyüz, *a.g.e.*, s.266, Sakaoğlu, *a.g.m.*, s.484, Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.130.

yetiştirme” ilkesini gösterdiği için Gökalp’le arasında Muallim dergisinde tartışmalar çıkmıştı. Baltacıoğlu, “üretici adam yetiştirme” ilkesinin 20.yüzyılın en güçlü uluslarının eğitim amacı olduğunu savunurken, Gökalp ise, her ulusun harsı, ancak o ulusun eğitim amacı olabilir tezini savunuyordu.³⁵

İstanbul Darülmualimininde bir süre öğretmenlik de yapan Tefik Fikret, Galatasaray Sultanisi müdürü iken ilginç uygulamalara girişerek, öğrencilere konferanslar verdirdi, müsamereler yaptırdı. Açmayı düşündüğü *Yeni Mektep* adındaki yeni okulda Osmanlıların etkilendiği kuramsal Fransız eğitim sistemini değil, pratik ve faydacı Anglo-Sakson sisteminin uygulanacağını söylüyordu.

Ülkenin geleceğini gayretli gençlerde gören Fikret, şiirleriyle daha çok gençlere ve çocuklara “*Bütün ümid-i vatan şimdi sizdedir!*” diye sesleniyordu. Öğretmenleri ve onları yetiştiren öğretmen okullarını göklere çıkaran “Darülmualimin Marşını” da o yazmıştır.³⁶

Uygulamada ise; eğitim-öğretim birliği yolunda adımlar atılıyor, eğitimin millileştirilmesine ve Arap harflerinin ıslah edilerek daha kolay bir alfabe elde edilmesine çalışılıyordu. Dilde sadeleşme hareketi, ulusçuluk akımının gelişmesi ve kadınların eğitiminin yaygınlaştırılarak daha çok toplum hayatına katılmalarının sağlanması İttihat ve Terakki döneminin önem verilen konuları arasındaydı.³⁷

³⁵ Akyüz, *a.g.e.*, s.274, Sakaoğlu, *a.g.m.*, s.484, Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.130. Yayha Akyüz, *Öğretmenlerin Toplumsal Değişimdeki Etkileri*, Ankara, 1978, s.168 (Bundan sonraki dipnotlarda “Değişim” diye anılacaktır.) İzmir Milli Kütüphanesi tarafından yayınlanan “İzmir Konferansları” nda İsmail Hakkı şu konuları ele alıyordu: Tekamül-ü İçtimaide Mektepler- Gençlik Hayatta Nasıl Muvaffak olur?- İzcilikten Memleket Ne Bekleyebilir?- Vilayet Müzeleri Nasıl Teşkil Edilir ve Neye Yarar?- Sanayi-i Milliye'nin İnkişafında Mühim Amiller- Millet ve Milli Terbiye- Türk Mimarisinin Felsefe ve Ruhiyatı- Hayat-ı İçtimaiyede Kadın. İsmail Hakkı Bey, *İzmir Konferansları*, İzmir, 1331.

³⁶ Akyüz, *a.g.e.*, s. 264, Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 130-131, Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul, 1942, C.4, s.1206.

³⁷ Masami Arai, *Jön Türk Dönemi ve Türk Milliyetçiliği*, İstanbul, 1994, s.16-14 0.

I.BÖLÜM

İTTİHAT ve TERAKKİ'NİN EĞİTİM POLİTİKALARI

1. İTTİHAT ve TERAKKİ'NİN EĞİTİME BAKIŞI

Batı emperyalizminin baskısı karşısında Osmanlı Devletinin varolup varolamayacağı sorunu, Tunaya'nın deyişiyle "Bu devlet nasıl kurtulabilir?" sorunu, bütün Osmanlı aydınları gibi İttihatçıların da bakış açısını belirleyen asıl olaydı.³⁸

19.yy'ın son çeyreğindeki reformların ortaya çıkardığı yeni sosyal sınıfın özelemlerini dile getiren İttihatçılar,³⁹ genel olarak, Türklük, diplomalılık, gençlik, yönetici sınıftan olma özelliklerini taşıyorlardı.⁴⁰

"Tutuk ve kendine güvensiz" olan bu sınıf; öğretmenler, avukatlar, gazeteciler, doktorlar, küçük rütbeli subaylar, küçük memurlar ve kentlerde buhran içindeki zanaatkarlar ile tüccarlar gibi meslek sahibi kişilerden oluşuyordu.⁴¹

Temmuz 1908 Genç Türk Devrimi; öncelikle devleti, eski düzenden kurtarmayı ve Avrupa Devletlerinin denetiminden çıkarmayı⁴² amaçlayan siyasal bir hareketti. 1.Dünya Savaşı'nın patlak vermesine kadar ki altı yıl boyunca, mücadele esas olarak siyasal nitelikte kaldı. Büyük Devletlerin Türkiye'nin iç işlerine müdahale olanağını yitirmelerinden sonra, İttihat ve Terakki Eylül 1914'te kapitülasyonları tek taraflı

³⁸ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Ankara, 1998, s.41.

³⁹ Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, İstanbul, 1996, s.10.

⁴⁰ Akşin, Sina, "İttihat ve Terakki Üzerine", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.XXVI, s.153.

⁴¹ Ahmad, a.g.e., s.10.

⁴² Ahmad, a.g.e., s.30.

olarak kaldırdı. Bu, onları Büyük Devlet Sefaretlerinin müdahalesi olmaksızın ekonomik ve kültürel politikalar uygulama özgürlüğüne kavuşturdu.⁴³

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908-1911 yıllarında Selanik'te gizli olarak dört, 1912-1918'de de İstanbul'da olmak üzere toplam dokuz kongre yapmıştır. İttihat ve Terakki'nin ideolojik çizgisi, ülke sorunlarına bakış açısı, örgütsel yapısı bakımından önemli olan kongre kararları, nizamname ve programlarına dayanarak İttihat ve Terakki'nin eğitime ilişkin politikalarını tespit etmeye çalışacağız.

1908 kongresinde açıklandığı üzere, Cemiyetin amacı; vatani, içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarmak, milleti içinde bulunduğu zulüm ve esaretten çıkarıp insanlığa layık biçimde yaşatmaktır. Bu amaçlara varmanın yolu ise 1876 Kanun-ı Esasisinin "temami-i tatbiki ve devamı meriyeti" olduğundan, bu hedef, cemiyetin "esas" amacı olmaktadır. Ayrıca birinci ve ikinci amaca varmanın "bila farkı cins ve mezhep" bütün Osmanlıların kutsal görevi ve açık menfaatlerinin gereği olduğu da hatırlatılmaktaydı.(Md.1)⁴⁴

Osmanlı Hükümeti, yüzyılın başında çeşitli cemaatler arasında gelişen milliyetçilik ile büyük güçlerin baskısının bileşimiyle karşı karşıyaydı.⁴⁵ Yukarıda eğitim tartışmalarında gördüğümüz gibi, devleti kurtarma sorunu karşısında varılan çözüm "devletin yıkılışını ancak eğitim kurtarır!" olmuştu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 yılında kabul edilen siyasal programında "*Emr-ü tedaris serbesttir. Kanun-i Esaside musarrah olduğu vechile her Osmanlı kanunu mahsusa tevfiikan hususi mektep küşad edebilir*".(Md.16)

"Bilcümle mekatip Devletin taht-ı nezaretinde bulunacaktır. Teb'ai Osmaniye'nin terbiyesi bir siyak-ı ittihad ve intizam üzere olmak için umumi ve derununda serbest talim ve tedaris olunur ve her unsura muhteliten küşade resmi

⁴³ Ahmad, *a.g.e.*, s.10. Nitekim, savaşın ilanıyla, düşman devletlere ait okulların hepsi kapatılarak binalarına el konuldu. Diğer yabancı devletlerin okulları da özel okullar yönetmenliğine tabi kılındı.

⁴⁴ Akşin, *a.g.m.*, s.154.

⁴⁵ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul, 1995, s.123, Tanzimat'tan sonra Osmanlı millet sisteminde meydana gelen değişiklik için bkz. Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, İstanbul, 1992.

mektepler açılacaktır. Tahsil-i ibtidaide lisan-ı Türki mecburittalimdir. Mekatib-i resmiyede tahsil-i ibtidai meccanendir”.(Md.17)⁴⁶deniyordu.

Osmanlı Devletinin geleceği bakımından eğitim konusu önemli bir meseleydi. Zira buna göre geleceğin kuşaklarının nasıl yetiştirileceği belirlenecekti. İttihat ve Terakkinin ne istediği belliydi.⁴⁷ İttihatçıların düşüncesi, birlik ve ilerleme için “biricik” formülün, bütün Osmanlılar için ortak bir eğitim olduğu şeklindedir. Devlet merkezli bir değişimden yana olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu amaca, Maarif Nezaretinin ülkedeki bütün okulların öğretim programını denetlemesini mümkün kılan yasalar çıkararak ulaşmayı düşünüyordu.⁴⁸

Resmi olmayan okullarda Maarif Nezareti'nin denetimi ile bunların programlarındaki Osmanlılığa aykırı şeyler kaldırılacak, zorunlu Türkçe dersleri de bulunacaktı. Resmi orta ve yüksek öğretim kurumlarında ders dili Türkçe olacak, orta öğretimde yerel diller de okutulacaktı. Yalnız din eğitimi yapan kurumlar için bu zorunluluklar yoktu.⁴⁹

31 Mart 1909 karşıdevrimine kadar İttihatçılar Osmanlıcılık idealine azınlıklarla görüşmeler yoluyla varmaya çalışıyorlardı. Bu yöntemin iflası, İttihatçıları Meclis yoluyla bu hedefe ulaşmaya yöneltti. Bu yüzden Haziran 1909'da azınlıkların siyasi ve kültürel özerkliğini kısıtlamaya ve bu faaliyetlerini -en çok da eğitim alanındaki- denetimini devlete vermeye yönelik yasa önerileri getirmeye başladılar; böylece devlet daha sonra okullarda bir ortak Osmanlı kültürü yaratamaya girişebilecekti.⁵⁰

Bu siyaset Osmanlılaştırma olarak tanımlanabilir, fakat bir anlamda azınlıklar içinde devlete hizmet eden küçük bir üst tabaka zaten “Osmanlılaşmıştı”. Ancak bu, söz konusu azınlıkların dini ve etnik kimliği ortadan kaldırılmadan gerçekleşmişti. Çünkü, Osmanlı bir hanedan adıydı ve bundan dolayı da milli bir renkten yoksundu.

⁴⁶ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.1, İstanbul, 1998, s. 99-100.

⁴⁷ Akşin, *a.g.e.*, s.144.

⁴⁸ Ahmed, *a.g.e.*, s.111, “İttihatçılar yalnızca modern, anayasal ve merkezîyetçi bir devletten yana olmakla kalmıyor, aynı zamanda devlet tekeli sistemini ve ekonomi üzerinde devlet denetimini de inançla savunuyorlardı.” Ahmad, *a.g.e.*, s.32.

⁴⁹ Akşin, *a.g.e.*, s.144.

⁵⁰ Ahmad, *a.g.e.*, s. 99.

İttihatçılar, bu süreci daha geniş çapta, imparatorluğun bütün tebaasını içine alacak şekilde devam ettirmek istiyorlardı.⁵¹

İttihatçılar 1912 yılında erken seçime hazırlanırken azınlıklara karşı daha uzlaşıcı hale geldiler. Bâb-ı Âli de aynı yıl İtalya'yla devam eden savaş yüzünden azınlıklara karşı aynı uzlaşıcı tutumu takınmaya mecbur olmuştu.⁵² Trablusgarb ve Balkan Savaşları felaketlerinin ardından İttihatçılar, idari merkeziyetçilik konusunda uzlaşıcı bir tutum almaya başladılar. Çünkü İttihatçılar, imparatorluğun geri kalanını elde tutmanın, ancak ciddi ıslahat ve adem-i merkeziyet siyasetiyle mümkün olacağına inanıyorlardı.⁵³

Homojen olmayan bir sınıf yapısına sahip olan İttihatçılar, kendilerini bir evrim içindeki Osmanlı milletinin temsilcileri, bir değişim aracı olarak görmekteydiler. Görüş birliğine varma çabaları, onları, kendi programlarını gevşek tutmaya ve işbirliği yaptıkları unsurların isteklerini yerine getirmeye zorlamaktaydı.⁵⁴ 1913 yılında Arap vilayetlerine kültürel alanda özerklik tanınması ve kendi dillerinde eğitim yapacak okulların açılmasına izin verilmesi bu zorlamanın tezahürüydü.⁵⁵

1913'te resmen siyasal bir parti olan İttihat ve Terakki, muhalefetteki diğer iki partinin (Hürriyet ve İtilaf ile İttihad-ı Muhammedi) Osmanlılık birliğine aykırı görüşleri karşısında, ideolojisinde Türk milliyetçiliğine de yer vermekle birlikte, ulusçuluğu partinin temel doktrini olarak almamış gibi bir çelişki içindeydi.⁵⁶

Baştan beri hükümetin çıkarmak istediği Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yukarıda değinilen zorlamalardan dolayı çıkarılamıyordu. Hükümet, azınlık ve yabancı okullarında Osmanlılık aleyhine eğitim yapılmasını engellemek amacıyla adı geçen nizamnameye denetimle ilgili maddeler koymak istiyordu. Azınlıklar da mezhebi imtiyazlara dayanıp Avrupa devletlerinin konsoloslukları aracılığıyla bu girişimi sabote

⁵¹ Ahmad, *a.g.e.*, s. 99.

⁵² Ahmad, *a.g.e.*, s.106-107.

⁵³ Ahmad, *a.g.e.*, s.117.

⁵⁴ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, İstanbul, 1986, s.196 (Bundan sonra "İttihat" olarak anılacaktır.)

⁵⁵ Bu dönemde İttihatçılar ile Araplar arasındaki uzlaşma konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz., Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar (1908-1918)*, İstanbul, 1998, s.129-150.

⁵⁶ Berkes, *a.g.e.*, s.358-359.

ederek Tanzimat, Islahat Fermanı ve Kanun-ı Esasinin kendilerine tanıdığı hakların aynen eskisi gibi geçerliliğini istiyorlardı.

Hükümetin patrikhanelere bağlı okulları teftiş ederek denetim altına alma isteğine karşılık patrikhane, hükümeti Türkleştirme politikası izlemekle suçluyordu ve siyasi imtiyazlara sığınarak “*minelkadim cari olan usul-u talimiyeye halel getirilmeyecektir*” kaydını Kanun-i Esaside yapılacak değişikliklere ekletmek istiyordu. İttihatçılar ise bu hükmün konulmasının Patrikhanelere siyasi imtiyaz vermek anlamına geleceğini düşünerek karşı çıkıyorlardı.⁵⁷

İttihatçılar bu noktada, “*ortada tevhid-i tedrisat meselesi yoktur, unsurlardan hiçbirini Türkleştirmek emeli bizde mevcut değildir. Tam tersine her unsurun anadiline riayet edeceğiz. Devletin resmi ibtidai okullarında eğitim mahalli dille yapılacaktır. İdadi mekteplerinde mahalli lisanları ihtiyari olarak bulunduracağız. Unsurlar kendi lisanlarını daha derin surette okumak isterlerse hususi mektep açmalarına ses çıkarmayacağız. Yalnız bu mektepler devletin kontrolü ve teftişi altında bulunacaktır. Bu mekteplerde Osmanlılık fikri aleyhinde bir terbiye verilmesine mani olacağız. İdare-i müstebidede olduğu gibi anasır-ı gayr-i müslimeyi patrikhanelerin Türklere düşman olarak terbiye etmelerine bundan sonra da ses çıkarmayalım mı?*” diyerek kendilerini savunuyorlardı.⁵⁸

Teftiş meselesi uzun süre Meclis-i Mebusanı ve basını meşgul etti. Fakat, Balkan Savaşları sonunda Rumeli'deki toprakların üzerindeki azınlık halkla beraber elden çıkması, 1914'te 1.Dünya Savaşının patlaması, Osmanlı Devletinin Almanya'nın yanında savaşa girmesi, Rum ve Ermeni azınlıkların da itilaf devletleriyle işbirliğine gitmeleri, Ermenilerin tehcir edilmesiyle sayıları Müslüman-Türk nüfusa göre iyice azalmış olan gayrimüslimlerin eğitim kurumlarını denetleyip düzenlemek için hükümetin karşısında bir engel kalmamıştı.

1915'te çıkarılan Mekatib-i Hususiye Talimatnamesine göre; azınlıklar ancak kendilerinin oturduğu mahalle veya köylerde okul açabileceklerdi. Kendi dilerinde eğitim yapabilirler, fakat resmi dil olan Türk dilinin yanında Türkiye Tarihi ve

⁵⁷ Hüseyin Cahit, “Mektepler Meselesi Nasıl Çıktı?” , *Tanin*, 4 Haziran 1909.

⁵⁸ Hüseyin Cahit, “Mektepler Meselesi Nasıl Çıktı?” , *Tanin*, 4 Haziran 1909.

Coğrafyası Türkçe olarak ve Türk öğretmenlerce okutulacaktı. (Md.6) Okullar Maarif Nezareti ve mülkiye amirleri tarafından denetlenecekti(Md.10) Böylelikle azınlık okullarında devletin kontrolü bir dereceye kadar sağlanmış oluyordu.⁵⁹

Hükümetin Eylül 1914'te tek taraflı olarak kapitülasyonları kaldırdığını ilan etmesiyle, itilaf devletlerine ait okullara devletçe el kondu. Genellikle kapitülasyonlar çerçevesinde faaliyet gösteren yabancı özel okullar hakkında, Mekatib-i Hususiye talimatnamesinin 2.maddesiyle "*Ecnebi cemaat ve cemiyet ve şirketlerin kendi namlarına veya muvazaa tarikiyle mektep açmaları.*" yasaklanıyordu. Ayrıca yabancı devletlerin okul açabilmeleri için okul açacakları yerlerde "*devlet-i matbuaları tebaasından mektebe ihtiyaç gösterecek raddede nüfus mevcut olmak ve o devletlerin memalikinde Türk tebaasının mektep açmasına müsaade usulü cari bulunmak meşrut olacak*"tı. Fakat 1918'de Osmanlı Devletinin savaştan yenik çıkması, bu okulların eskisinden daha geniş şekilde faaliyete başlamasına neden oldu.⁶⁰

İmparatorluğun kaybedilen topraklarından geriye kalan kısımlarına 1878'de başlayan Müslüman göçü ile İmparatorluğun nüfusu giderek Müslümanlaşmıştı. Balkan Savaşları da şok etkisi yaparak artık Osmanlıcığın işlemeyeceğini herkese göstermişti. Özellikle Türk tebaa arasında tepkisel bir tavırla gittikçe Türkçü ve İslamcı bir söylem hakim olmaya başladı. Balkan felaketlerinin ardından yönetimi az çok elinde tutan İttihat ve Terakki kadrosu izlemekte olduğu politikanın başarısı için güçlü bir toplumsal desteğe muhtaç olduklarını anlamışlardı.⁶¹

Zaten İttihatçılar, 1908 devriminden hemen sonra meşrutiyeti parola ve propaganda sembolü edinip kendilerine "cemiyet-i mukaddese" adını yakıştırarak ülke çapında geniş bir propaganda faaliyetine girişmişlerdi. İttihatçılar, devrimden çıkarı olmayan başka sınıf ve zümrelerden destek sağlamak ve kendilerini de yüceltmek için

⁵⁹ Dustür, İkinci Tertip, C.6, s. 1036-1041, Akyüz, a.g.e., s. 240.

⁶⁰ Azınlık ve Yabancı okulların Osmanlı'dan günümüze kadar gösterdiği gelişim hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz., M. Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, İstanbul, 1997

⁶¹ Ahmad, İttihat...a.g.e., s.9.

mümkün olduğu kadar çok kimseye hitap edecek geniş bir program çizmek zorunda hissediyorlardı.⁶²

Nitekim, Cemiyet, hürriyetin ilanından sonra Almanya'da kurulan donanma derneklerinden ilham alarak, Niyazi ve Enver adlarını taşıyacak olan iki kruvazörün satın alınabilmesi için para toplama işine ön ayak olmuştu. İzmir'de deniz kazasında boğulanların yoksul ailelerinin Şirket-i Hamidiye aleyhinde dava açabilmeleri için cemiyet para yardımında bulunmaya hazırlanmaktaydı.⁶³

Başlangıçta kendi okullarını kuran Cemiyet, himaye ettiği bütün okullara "İttihat ve Terakki Mektebi" adını vermişti. Bu okulları, Maarifin müdahalesi olmaksızın kendisi idare edecek, okulların programı cemiyet merkezince yapılacak ve okulların masrafları için de "maarif onluğu" adı altında cemiyete mensup fertlerden bir vergi alınacaktı. Bu karar gereği özellikle İstanbul, Bursa, Edirne ve İzmir gibi büyük şehirlerde ilk ve orta dereceli okullar açıldı. Hatta açılmış ve açılacak olan okullara öğretmen sağlamak için Selanik'te özel bir öğretmen okulunun kurulması kararlaştırılmıştı.⁶⁴

Bu durum eğitimde var olan çok başlılığı artırıyordu. Fakat bu durum fazla uzun sürmedi. 31 Mart olayından sonra İttihatçılar artık sadece cemiyetin okullarını değil milletin okullarını da düşünmek zorunda olduklarını düşünerek azınlıkların ve evkafın elinde olan okulları da denetimleri altına alarak genel bir eğitim politikası geliştirilmesi gerektiğine inandılar. Cemiyetin, hükümet teşkilatı içinde maarif işleriyle yakından ve ciddi ilgisi, Hakkı Paşa'nın sadrazamlığı zamanında Maarif Nazırı olan Emrullah Efendiyle başlar.⁶⁵

1908 Kongresinde alınan kararların 13. maddesi, memleketin ilerlemesi için yapılacakları; hükümetin gerçekleştirecekleri ile ahali ve cemiyet fertleri tarafından yapılacak vazifeler olarak ikiye ayırıyordu. İlerleme işini sağlayacak kişilerin vazifesi, "*Teşebbüsat-ı naftiadan en mühiminin, maarifin tevsi ve terakkisi olduğunu ve gece*

⁶² Akşin, *a.g.m.*, s.166, Resmi, özel ve yabancı okulların tümü II. Meşrutiyetin yıl dönümü olan "İyd-i Milli-i Osmani"de resmen tatil ediliyordu. Diğer dini günlerde ise bayram hangi dine aitse sadece o dine mensup öğrenciler resmen izinli sayılıyordu. Ahenk, 20 Haziran 1914.

⁶³ Akşin, *a.g.m.*, s.176-177.

⁶⁴ Hasan Ali Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, Ankara, 1994, s.16.

*dersleri küşadı, ücra yerlerde hususi mektepler açmak, bilhassa sanayi mekteplerine muktedir muallimler celbi, ticaret, ziraat, sınaat odalarına teşvikatta bulunmak.*⁶⁶ olarak belirlenerek, halk eğitim sayesinde bilinçlendirilmek isteniyordu.

Hükümete yaptırılacak “terakkiyat” ise, “vilayetlerde maarif, ticaret, sanat, ziraat ve bilumum terakkiyatın teminine hemen yegane vasıta olan tevsi-i mezuniyet ve salahiyyetin bir an evvel valilere itası için tesirat yapılması” idi.

İttihat ve Terakki sadece eğitim kurumları ile yetinmeyip şehirlerde açtığı kulüpler vasıtasıyla toplumu yeni düzene sahip çıkma konusunda ikna etmek ve halkın kültür seviyesini yükseltmek istiyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1909 nizamnamesinin 33. maddesinde kulüplerin çalışma sahası şu şekilde belirleniyordu.

Herkesin bilmesi gereken bilgileri öğretmek ve fertlerin “*tenvir-i efkar ve tezhib-i ahlakına*” hizmet etmek için vilayetlerde neşredilen gazete ve dergiler ile istifade edilebilecek eserleri temin etmek ve zaman zaman konferanslar tertip etmek.⁶⁷

Bu nizamnamenin 44. maddesinde de kulüplerin genel görevi de şuydu: “*Her kulüp mevsim-i münasiple gece dersleri küşad ve laakal bir mektebi taht-ı himayesine alarak idare ve tedrisatını tanzim ve ıslah ve fukaraperver cemiyetleri teşkil etmek gibi umur-u hayriyeden bir veya bir kaçını ifa ile mükelleftir. Şehir ve kasabalardaki kulüpler kuradaki mekatibi dahi himaye edebilir*”.⁶⁸

1911 Kongresinde düzenlenen Nizamnamesinin 52. Maddesinde Vilayet Merkez Heyetinin görevleri “*...mektepler himaye ve küşad, esnaf şirketleri tesisine delalet velhasıl maarif ve ticaret ve sanayi ve ziraat-ı milliyenin neşr ü tamimine, ittihadın takviye ve idamesine ve hayat-ı fikriye ve uhuvvet-i Osmaniye'nin tenmiye ve teyidine ve menafi-i cemiyetin nizamname ahkâmı dairesinde temin ve muhafazasına say ve gayret eylemekle mükellef*” olmağı.⁶⁹

⁶⁵ İttihatçılar başlangıçta fazla genç olduklarını düşünerek yönetime doğrudan talip olmayıp sadece yol göstermekle yetineceklerini belirtiyorlardı.

⁶⁶ Tunaya, a.g.e., s.97-98.

⁶⁷ Tunaya, a.g.e., s.104.

⁶⁸ Tunaya, a.g.e., s.105.

⁶⁹ Tunaya, a.g.e., s.122.

Kulüplerin çalışma şekli ve görevi de; “*Kulüplerdeki efradı sanat ve meslek ve derece-i ihtisaslarına göre maarif, sanayi, ticaret, ziraat ve ittihad-ı anasırı temin için uhuvvet-i Osmaniye ve terbiye-i milliyemizi ikmale saygı için hayat-ı fikriye ve hıfzıssıha-i umumiye ve emsali encümenler teşkil*”etmekti.(Md.56)⁷⁰

Cemiyetin görevlerinden biri de her yerdeki şubeleri vasıtasıyla bir kalkınma derneği olarak hizmet görmektir.1911 nizamnamesinin 13.maddesi şöyleydi:

“*Teşkilat-ı içtimaiyesi itibariyle İttihat ve Terakki bir kuvve-i müteşebbisedir. Bu teşkilat itibariyle vazifesi nesl-i hazıra gece dersleri küşad ve nesl-i atıye mektepler tesis, gazeteler ve faydeli kitaplar neşretmek, ziraat, sanayi ve ticareti teşvik eylemek ... ahlaken necip, siyreten adil ve müşfik olan Osmanlı milletini iktisaden faal ve fikren hür bir hale getirmeye çalışmaktır*”.⁷¹

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1313 Kongresinde Kabul Edilen Siyasal Programın Maarif bölümünde Osmanlı birliği için devletin özel ve cemaat okulları üzerindeki denetimi tekrarlandıktan sonra, 42. maddede daha önceki programlarında üzerinde fazla durulmayan öğretmen yetiştirme gerekliliği konusunda “*Mekatip tesisinden evvel muallim yetiştirmenin ehemmiyeti*” göz önüne alınarak her şeyden önce “*memleketin tedrisat-ı taliye ve âliyece muhtac olduğu muallimleri yetiştirecek surette İstanbul'da bir Darülmualimin-i Âli tesis ve vilayetlerde ikinci derecede Darülmualiminler*” çoğaltılacaktı. Önemli merkezlerde birer sultani ve ikinci derece merkezlerde idadi mektepleri edilecekti. Bütün mekteplerde “*terbiye-i diniye ve bedeniyeye ehemmiyet-i mahsusa verilecekti*”. Ayrıca öğretmenlik bir meslek dalı haline getirilerek kıdem ve ehliyet itibariyle maaşları artırılabilecekti. Öğretmenlerin tayin ve azilleri hakkında da bir kanun teklif edilecekti.(Md.43)

“*Milli hayat-ı irfanımıza selim bir inkişaf vermek üzere bir Encümen-i Daniş teşkili ve mekatipte tedris edilmek üzere el sine-i muhtelif üzerine kitaplar teklif edecek bir heyet tayini ve mühim ve nafi asar-ı ecnebiyenin lisanımıza nakli için bir tercüme encümenin teşkili, bilumum kütüphanelerin imar ve idame-i intizamları ve payitahtta*

⁷⁰ Tunaya, a.g.e., s.123.

⁷¹ Osman Ergin, a.g.e., s.1059-60. Nitekim, ilk başlarda Cemiyet, okul açmak ve yönetmek yolunda bir hayli çaba göstermiştir.

mükemmel bir kütüphane-i milli tesisi teklif olunacaktı". (Md.44) Ayrıca tali ve ali mekteplerin gerekli şubeleri için Avrupa'dan yabancı uzmanlar getirilecekti. (Md.47)⁷²

Ayrıca 1913 kongresinde kabul edilen nizamnamede cemiyete bağlı teşkilatların görevi de Fırkaya bağlı olarak "avcılık, nişancılık, yarış, güreş,cirit, binicilik, futbol, bisiklet ve keşşaf kulüpleri gibi idman kulüpleri teşkil etmek"ti. (Md.74)⁷³

İttihat ve Terakki'nin Osmanlı ve İslamcı sözlerine rağmen uygulamada düpedüz Türk ulusçuluğu davasını benimsiyordu. İttihatçılar, "Ekmeğini alının teriyle kazanan, menfaatini kimsenin zararında aramayan" kişiler yetiştirmek istiyorlardı. Bu yüzden eğitime, tarım ve sanayide gelişmeyi sağlayacak "biricik kaldıraç" gözüyle bakıyorlardı. Kişisel girişime dayalı bir toplum yaratma isteği bir çok İttihatçının paylaştığı ortak düşünceydi. İttihatçı hareketin belli başlı hedeflerinden biri, Avrupa'dan bağımsızlaşabilmek amacıyla milli bir ekonomi ve milli bir burjuvazi yaratmaktı.⁷⁴

İttihatçılar Hürriyetin ilanından önce ve hemen sonra Türkçülüklerini saklamaya çalıştılar. Yalnız İttihat ve Terakki'nin 1908 siyasal programında "*Devletin lisan-ı resmisi Türkçe kalacaktır. Her nevi muhaberat ve müzakerat-ı resmیه Türkçe icra olunacaktır*" deniyordu.⁷⁵

İttihatçıların, Osmanlılık ülküsünü bozmamak için "kendilerine bile itiraf etmekten çekindikleri Türkçülükleri", olayların zorlaması karşısında⁷⁶ ileride daha da belirginleşecekti. "*Osmanlı Devletinin şartları, İttihatçıların gerçek siyasal programıyla (Türkçülükle) birleşince İttihat ve Terakki'nin güttüğü siyaset sanki kaçınılmaz oluyordu*"⁷⁷

⁷² Tunaya, a.g.e., s.144-145, Osmanlı Devleti. eğitimin batılılaşması yolunda Tanzimat'tan beri Batılı uzmanlardan yararlanmıştı. Bu gelenek Cumhuriyette de devam etmiştir. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Şahin, "Türk Eğitiminde Batılı Uzmanlardan Yararlanma", *Toplumsal Tarih*, Haziran 1998, S.54, s.12-18. ve "Türk Eğitiminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler", *Atatürk Araştırma Mekezi Dergisi*, C.6, Mart 1990, Sayı: 17'den ayrı basım, s.435-457.

⁷³ Tunaya, a.g.e., s.153.

⁷⁴ Akşin, a.g.e., s.111-112, Tarımın modernleşmesi için Alman uzman getiriliyor ve yeni çiftçilik yöntemlerini öğrenmek üzere 150 Türk öğrenci Almanya'ya yollanıyordu. Ahmad, a.g.e., s.56.

⁷⁵ Akşin, a.g.m., s.178.

⁷⁶ Akşin, a.g.m., s.178.

⁷⁷ Akşin, a.g.m., s.167, "Türkçülüğün Türk Ulusçuluğuna, yani siyasal bir akıma dönüşmesi İttihat ve Terakki ile oldu. Fakat İttihat ve Terakki, İmparatorluğun tasfiyesini savunamayacağı için, bu konuda son derece ihtiyatlı davranmak zorunluluğu duymuş ve gizli bir cemiyet olarak çalışmıştır. İttihat ve

1908’de Türkçülük akımı Ahmet Mithat, Mehmet Emin, Akil Muhtar gibi kişilerden oluşan bir heyetle “Türk Derneği”ni kurmuştu. 1911’de aynı adla yayınlanan dergi ancak yedi sayı çıkabildi. Bir süre sonra “Türk Yurdu” dergisi şeklini aldı. 1914’te daha da geniş bir zümre “Türk Ocağı”nı kurdu. O yıl sonunda Selanik’ten gelen “Genç Kalemler” Gökalp ve arkadaşları ocağa katıldılar. Türkçülüğün gittikçe büyüyen bir kuvvet olması İttihatçıların gözünden kaçmadı. Türk ocaklarının faaliyetinde İttihat ve Terakki etkili olmaya başladı. Ocak, fikri havası yardımıyla gençlik üzerine etki ediyordu. İttihatçıların Türkçülüğe ve Türk Ocağına nüfuzu, Hüseyinzade ve Gökalp vasıtasıyla olmuştu. Ziya Gökalp’in üçlü teorisi o zamanki Osmanlı Devleti idaresinde hakim üç siyaseti uzlaştırıyordu.⁷⁸

İttihatçılar, yeni bilgi ve görüşlerin geniş kitlelere yaygınlaştırılmasında eğitim kurumlarının tek başına yeterli olmayacağını düşünerek gazete ve dergilerin yayınlanmasına büyük önem verdiler. Çünkü, bu en az eğitim kadar etkili bir kanal oluşturmaktaydı.⁷⁹

Türkçü olduğu için, yukarıda sayılan görevleri yerine getirirken, Cemiyetin yapmak istediği Türklüğün korunması ve yükseltilmesi idi. Osmanlı devletinin yönetici sınıfını meydana getiren Türk unsuru, eğitim ve iktisadi refah bakımından gayrimüslimlerin iyice gerisinde kalmıştı. Cemiyet bu açığı kapatmaya çalışırken ister istemez Müslüman olmayanları bu duruma getirmiş olan dini teşkilatları taklit etmiş oluyordu. Çünkü, Ortodoks kilisesi Rumlar için, Gregoryen kilisesi Ermeniler için, Hahamlık Yahudiler için, her alanda bir örgütlenme, bir gelişme merkezi görevini başarıyla yerine getirmişti. Cemiyet de aynı şeyleri Türkler için yapmak istiyordu.⁸⁰

Terakki'nin zamanla Türklüğün siyasal örgütü olduğu bilincini geliştirdiği söylenebilir”. Akşin, *a.g.e.*, s.353.

⁷⁸ Ülken, *a.g.e.*, s.212. Türk Ocaklarının İttihat ve Terakki'nin etkisi altına girmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Temir, *Yusuf Akçura*, Ankara, 1987, s.43-46.

⁷⁹ İlkın-Tekeli, *a.g.e.*, s.195, Meşrutiyetle birlikte artan dergicilik faaliyetleri içerisinde çocuklara bile dergi çıkarılıyordu. Osmanlıların Balkan Savaşlarından büyük kayıplarla ayrılıp I. Dünya Savaşına girmeye hazırlandığı günlerde sayıları oldukça artan çocuk dergilerindeki yazılarda dönemin Türkçü söylemi hakimdir. Örneğin, 1914 yılında İstanbul’da yayın hayatına başlayan “Mini Mini” adlı çocuk dergisinin Temmuz sayısında yer alan “Mini Mini Türkler” yazısı Türkçülüğün -özellikle Balkan Savaşlarının sebep olduğu kayıplar neticesinde- çocuk dergilerine kadar sirayet ettiğini gösteriyor. Adı geçen yazıda, çocuklardan ne kadar büyük bir millete mensup bulduklarının farkında olmaları isteniyordu. II. Meşrutiyet döneminin çocuk dergileri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Cüneyt Okay, *Eski Harfli Çocuk Dergileri*, İstanbul, 1999.

⁸⁰ Akşin, *a.g.m.*, s.177-178.

Bu çabalar, hem Türkleri yüzyılların geriliğinden kurtarmak, hem de Meşrutiyetin eşitlik ilkesi sayesinde Müslüman olmayanlara açılan yönetim görevlerinde ve okullarda Türklerin bu yeni gelenlerle mümkün olduğu ölçüde yarışabilmesi ve belki de Türklerin devlet ve çiftçilik işleri dışındaki alanlara da girebilmeleri için öngörülüyordu. “Teşebbüsât-ı şahsiye” demek iş hayatı demektir. İttihat ve Terakki'nin iktidar olmasıyla birlikte, Osmanlı Devleti'nde Türklerin denetindeki kapitalist gelişme gözle görülür bir biçimde ortaya çıkacaktı.⁸¹

Genel savaştan dolayı 1914 ve 1915 yılları arasında toplanamayan İttihat ve Terakki'nin 28 Eylül 1916'daki 7. Kongresinde alınan kararlar önemli özellikler taşır. Vakıflara bağlı dini eğitim veren medreselerin kaldırılıp bütün okulların Maarif Nezaretine bağlanması, Şer'i Mahkemelerin Adliye Nezaretine devredilmesi kongre kararlarındandır. Bu yönleriyle laik uygulamalara ve eğitim-öğretim birliğine başlangıç sayılabilecek özellikler taşır.⁸²

1913 kongresinin 45. Maddesinde, “Medaris-i ilmiyenin ihtiyacat-ı asriyeye muvafık bir surette ıslahı ve doğrudan doğruya Evkaf idaresinde bulunan müessesat-ı diniye ve ilmiyenin imarı hakkında kanunlar tanzim ettirilecektir. Evkaf Nezaretinde bir maarif şubesi teşkiliyle köylerde cami ve hususi mektepler imar ve idare edilmesi için teklifte bulunulacaktır” denilmiştir. Aradan geçen üç yıl içinde yönetimde ipleri tamamen eline alan (saray gücü kırıldıktan sonra cemiyete karşı tek güçlü grup olarak ulema kalıyordu) İttihat ve Terakki Cemiyeti, eğitim ve adalet konusunda Evkaf Nezaretinin sebep olduğu ikiliği ortadan kaldırmak için 1916 Kongresinde siyasal programında değişiklik yaparak aşağıdaki kararları alıyordu.

1-Meşihat-ı İslamiye teşkilatının diyanetin neşrine ve İslamiyet'in yüceltilmesine hizmet edecek şekilde genişletilmesi ve medreselerin bu amaçlar doğrultusunda ıslah edilmesi.(Md.1)

⁸¹ Akşin, *a.g.m.*, s.177-178 Akşin, Sina, *a.g.e.*, s. 111-112, İttihat ve Terakki Cemiyetinin bu konudaki düşünce ve girişimleri için bkz. Zafer Toprak, *Milli İktisat ve Milli Burjuvazi (1908-1918)*, İstanbul, 1982.

⁸² Eşref Yağcıoğlu, *İttihat ve Terakki'nin Son Yılları (1916 Kongre Zabıtları)*, İstanbul, 1992, s.102. Osmanlı İmparatorluğunda şeriatın geri itilişi ile din olgusunun toplum ve devlet hayatındaki konumunun belirlenmesi konusunda yapılan reformlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gotthard Jacchke, *Yeni Türkiye'de İslamlık*, Ankara, 1972.

2-Medrese tahsisatının Evkaf Nezaretinden alınıp Meşihata verilmesi ve dini kurumlarda istihdam edilen memurların azil ve tayin işlerinin Meşihata bırakılması konusunda kanunnameler tanzim edilmesi teklif edilecektir.(Md.2)

3-Yargı kuvveti, yalnız Adliye Nezaretine bırakılmıştır. Bu sebeple bütün adli teşkilatın Adliye Nezaretine bağlanması için kanunlar teklif edilecektir.(Md.3)

4- Darümuallimin ve Darümuallimat ile bütün orta dereceli okul ödeneklerinin doğrudan doğruya Maarif Nezaretine bağlanmasıyla ilgili kanun maddesi teklif edilecektir. (Md.6)

5- İdari birliğin sağlanması için, Evkaf Nezaretine bağlı bulunan bütün okulların masrafi devlet bütçesinden karşılanmak üzere Maarif Nezaretine aktarılacaktır. Doğrudan doğruya mütevellî heyetlerce idare edilen vakıf okulları, özel okullardan sayılacak ve bu hükümden istisna edilecektir. (Md.7)⁸³

Böylece eğitimdeki ikiliği kaldırmak için yukarıda adı geçen okulların Maarif Nezaretine bağlanması konusunda önemli bir adım atılmıştır. Araştırmalar sonucu iki çeşit vakıf okulu olduğu anlaşılmış. Bunlardan doğrudan doğruya mütevellilerce idare edilenlere, özel okul sıfatı taşıdığı gerekçesiyle ilişilmemiştir. Diğer kısmı da, belirli vakıflar olmayıp Evkaf Nezaretince çeşitli gelirlerle ve yalnız hayır amacıyla açılmış olanların Maarif Nezaretine devredilmesi programa alınmıştı. Bu uygulama genel okullara yönelikti, meslek okulları bu konunun dışındaydı.⁸⁴

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1913 Ocağında ele geçirdiği iktidar tekeli ve 1914'te kapitülasyonların kaldırılması ile birlikte ilk kez kendi ülkesinde serbestçe hüküm sürebilir hale gelmeyi, siyasal ve toplumsal bir reform programını zorla uygulamak için kullandı.⁸⁵ İttihat ve Terakki'nin 1913-1918 yılları arasında toplumsal kültürel değişim için reform politikaları uygulamaya koyduğunu görüyoruz. Adliye ve Eğitim sistemlerinin daha fazla laikleştirilmesi ile ulemanın konumu biraz daha zayıflatılmak isteniyordu. Bunun için, medreseler Maarif Nezareti'ne tabi kılındı ve

⁸³ Yağcıoğlu, *a.g.e.*, s.35-36 Tunaya, *a.g.e.*, s.153-154.

⁸⁴ Yağcıoğlu, *a.g.e.*, s.48-50.

⁸⁵ Zürcher, *a.g.e.*, s.176.

vakıfları yeni bir Evkaf Nezareti oluşturuldu. Aynı zamanda medreselerin öğretim programı yenileştirilerek Avrupa dillerinin öğrenilmesi zorunlu tutuldu.⁸⁶

I. Dünya Savaşının sebep olduğu istihdam açığı ile kadınlar toplumsal hayatta daha fazla yer almaya başladılar. Kadınlara yönelik eğitim veren okulların sayısının arttığı bu dönemde, kadınlar için ev işleri ve çocuk bakımı konularında bazı gece kursları açıldı. 1911’de ilk kız lisesi ve 1913’te hastabakıcı kursu açıldı, eğitilmiş ebelerin sayısı arttı. Bazı genç bayanlar kız sanat okullarında sekreterlik eğitimine girmeye başladılar.⁸⁷

Kadınları toplum yaşamına daha fazla katılmaya teşvik eden İttihatçılar, bu konudaki politikaları kısmen de dünya savaşının etkileri ile birleşince en azından kentlerdeki orta ve üst sınıftan kadınların durumu değişmeye başladı. 1913’te kızlar için ilköğretim zorunlu hale getirildi ve İttihatçı yönetimin sağladığı eğitim olanaklarıyla genç kızlar çeşitli seviyelerde sayıları artan okullardan yararlandılar.⁸⁸

Arap harflerinin değiştirilmesi veya bu alfabeyle bir kaç sesli harf eklenmesi Tanzimat’tan beri tartışılıyordu. 1908 inkılabıyla bu tartışmalar şiddetlenmiş fakat yeni bir alfabe ortaya çıkarılamamıştı. II. Meşrutiyetten sonra, Arap harfleri üzerinde biçim bakımından yapılan değişiklikle her harf Latin harfleri gibi ayrı yazılmak suretiyle yeni birkaç şekil ortaya çıkmıştı. Enver Paşa Harbiye Nazırı olunca bu yeni imla şekillerinden “Enveriye” denen alfabe ordu tarafından kabul edilmiş, bir süre uygulanmış fakat daha sonra yazışmalarda gecikmeye sebep olduğu için bu uygulamadan vazgeçilmiştir.⁸⁹

⁸⁶ Zürcher, *a.g.e.*, s.177. “Özetle, merkezileştirme ve devlet denetiminin alabildiğine kaynaştırıldığı bir laikleştirmedir bu.” Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II*, İstanbul, 1995, s.289. Laikleşme yolunda atılan adımlardan biri de Arap harfleri yerine Latin harflerini kabul etme isteğiydi. O tarihte hayli radikal bir çıkış sayılabilecek bu fikri, Abdullah Cevdet, Kılıçzade Hakkı Bey, Celal Nuri (İleri) gibi kişilerin yanında İttihat ve Terakki’nin İstanbul’daki sesi olan Tanin Gazetesinin başyazarı Hüseyin Cahit (Yalçın) de savunuyordu. Arnavutların Latin harflerini kabul etme isteği çerçevesinde başlayan tartışma üzerine Tanin Gazetesinin 20 ve 31 Kanun-ı Sani 1910 tarihli nüshalarında “Arnavut Hurufatı” adlı makalelerinde; Arnavutların bu isteğine engel olunmamasını isteyen Hüseyin Cahit, “imkanı varsa bizim de kabul etmemizin yerinde bir hareket olacağını” söylüyordu.

⁸⁷ Berkes, *a.g.e.*, s.392.

⁸⁸ Zürcher, *a.g.e.*, s.178.

⁸⁹ Hasan Ali Koçer, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, İstanbul, 1970, s.225, Ergin, *a.g.e.*, s.1069, Bu tartışmaya 1928’de Latin Harflerinin kabulüyle son verildi.

Maarif Nazırı Şükrü Bey, 1913'te Batı dillerinde yazılmış önemli eserleri Türkçe'ye çevirtmek için bir komisyon kurmuştu.⁹⁰ 1914 yılında Maarif Müdürlerine gönderdiği bir tamimde Türkçe'nin genişliğinden, zenginliğinden bahsederek öğretmenlerin buldukları yerlerdeki atasözleri ve şiveleri saptamalarını istiyordu.⁹¹

Bu dönemde aydınları en fazla meşgul eden konulardan biri de "İslamiyet'le çağdaş medeniyet uyuşur mu?" sorusuydu. "Avrupa mutaassıpları" ve "medrese mutaassıpları" olarak tanımlanabilecek iki klik arasında cereyan eden tartışmada; her iki klik de İslamiyet'in çağdaş medeniyetle uyuşmadığını, birinci grup İslamiyet'in tamamen bırakılıp yerine Avrupa medeniyetinin alınması savunurken, ikinci grup ise madem İslamiyet Avrupa medeniyetiyle uyuşmuyor, "o halde medeniyetin bütün unsurlarından yüz çevirerek, mevcut geleneklerimizle yetinmemiz gerekir" diyorlardı.⁹²

İttihat ve Terakki'nin takip ettiği politikalar sonucu uygulamada aşağıdaki gelişmeler yaşandı.

-Bütün okulların programları dini ve milli eğitim esası üzerine düzenlenerek okulların sayıları çoğaltıldı. Darülfünunun ıslah edilerek ve yaygınlaştırılarak birçok dersler için Alman profesörler getirildi. Kadınların eğitimine özel önem verilerek, ana okullarından başlayarak, ilk, orta ve yüksek kadın okulları açıldı. İstanbul Darülmualimin ve Darülmualimatı, ayrıca diğer vilayetlerde de Darülmualimin ve Darülmualimatlar açıldı.

-Savaşın ilanıyla, düşman devletlere ait okulların hepsi kapatılarak binalarına el konulmuştur. Diğer devletlerin yabancı okulları da özel okullar yönetmenliğine tabi kılınmıştır. Savaşlarda babalarını kaybeden yaklaşık 15 bini aşkın çocuğa yetimhane yapıldı.

-Türk ve İslâm eser ve kurumlarının incelenmesi, kitaplaşması için araştırma komisyonu, imla ve dil kurallarının sağlam bir şekle dönüşmesi amacıyla da yazı ve dilbilgisi komisyonları oluşturuldu. Bu komisyonlar bir yandan üniversite ve

⁹⁰ İdris Şinasi, "Maarif Nazırının Yeni Teşebbüsleri" *Ahenk*, 21 Ekim 1913.

⁹¹ İdris Şinasi, "Maarif Nezareti ve Gayet Müfid Bir Teşebbüsü" *Ahenk*, 1 Şubat 1914, II. Meşrutiyet döneminde dergicilik faaliyetleri çerçevesinde meydana gelen dilde sadeleşme tartışmaları ve yapılan çalışmalar hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Arai, *a.g.e.*, s.16-14 0.

⁹² Yağcıoğlu, *a.g.e.*, s.61-67.

fakültelerin yayınladığı dergilerin, diğer yandan telif ve tercüme edilen yararlı eserlerin basılması ve yaygınlaşmasıyla kütüphanelerin zenginleşmesine çalıştılar.

-Ziraat, sanayi, orman ve baytar eğitimi almak üzere Avrupa ülkelerine öğrenci gönderildi.

-İlköğretimde birliği sağlamak tabii bir kural sayılarak Evkaf Nezaretince okullar açılması ve idaresi bu kurala aykırı olduğundan vakıf okullarının Maarif Nezaretine devredilmesi teklif edildi.⁹³

II. Abdülhamit tarafından askıya alınan 1876 Kanun-ı Esasisini tekrar uygulamaya koyarak devletin çöküşten kurtarılacağı iddiasıyla ortaya çıkan İttihatçılar başlangıçta eğitime Osmanlı birliğini sağlayacak yegane araç olarak bakıyorlardı. Sırasıyla Osmanlıcılık ve İslamcılık akımlarını deneyen hareket, bu görüşlerin zamanla iflas etmesiyle iç ve dış sebeplerden dolayı Türk tebaa arasında gittikçe hızla yayılan Türkçülüğü keşfetmekte gecikmediler. İdeolojilerini ülkenin değişen konjonktürüne adapte ederek, halihazırdaki şartlardan yararlanmayı bilen İttihatçılar batılı anlamda laik ve modern bir topluma doğru giden yolda gerekenleri yapmaya çalıştılar. Ancak ülkenin Dünya Savaşından yenik çıkmasıyla fatura İttihatçılara yüklendiği için suçlu ilan edildiler. Toplumunu dönüştürme vazifesi de -laiklik ve modernleşme anlamında- Cumhuriyet kadrolarına İttihatçılardan miras kaldı.

2.İTTİHAT ve TERAKKİ'YE BAĞLI OLARAK FAALİYET GÖSTEREN CEMİYETLER

Çöküşün ve çok ulusluluğun meydana getirdiği sorunlar ve çelişkiler İzmir'de de aydınları çözüm arayışına itmişti. Bir çözüm olarak görülen meşruti idarenin İttihat ve Terakki Cemiyeti vasıtasıyla gerçekleştirilmesi, Cemiyetin "Cemiyet-i Mukaddese" havası içinde İzmir'de ilk yasallaşan siyasal kuruluş olmasını sağladı. Bu avantajı kullanan İttihatçılar, örgütlerini kısa sürede mahalle ve köylere kadar yaygınlaştırdılar.⁹⁴ İzmir'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı Tilkilik, Vatan,

⁹³ Yağcıoğlu, a.g.e., s.27-31.

⁹⁴ Fevzi Demir, "İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde İzmir'de Hürriyet İtilaf Fırkası", *Kebikeç*, S. 4, 1996, s.119-120, İttihatçılar, uygulamak istedikleri "Milli İktisat" politikasını Batı Anadolu'da gerçekleştirdikleri için İzmir onlar için özel bir öneme sahipti. İttihat ve Terakki'nin İzmir'de uyguladığı

Meşrutiyet ve Sultaniye adlarıyla kurdukları kulüpler aracılığıyla, donanma ianeleri düzenlemek, yardıma muhtaç kişilere ve devlet dairelerinde işi olanlara yardım etmek suretiyle halkı kazanmaya çalıştılar. Halkın kültürel seviyesini yükselterek bilinçli olmalarını sağlamak için gece dersleri düzenlediler.

2.1.İzmir Türk Ocağı

Mehmet Necip Bey'in başkanlığında, Mustafa Necati'nin sekreterliğe, Raif Nezihi ve Vasıf (Çınar) Beylerin de idare heyetine alınmasıyla, Türk Ocağı 2 Eylül 1912 tarihli ruhsatnameyle resmen faaliyete geçti. Gazetelerde ocağın kuruluşuna ilişkin yer alan haberlerde her ne kadar Ocağın kültürel ve sosyal çalışmalarla ilgileneceği, siyasetle ilgilenmeyeceği belirtildiyse de Ocak İstanbul Türk Ocağı ve İttihat ve Terakki'nin gölgesinde faaliyet yapıyordu. Müstakil bir binası olmadığı için değişik binalarda hizmet veren ocak, konferans, temsil, sohbet ve diğer etkinliklerini farklı tiyatrolarda veya Milli Kütüphanede gerçekleştiriyordu.⁹⁵

Rahmi Bey'in İzmir'e vali olarak atanmasıyla Ocağa olan destek artmış, İttihat ve Terakki'nin yerel yöneticilerinin ilgisiyle de bu destek kısa sürede himayeye dönüşmüştü. İzmir Türk Ocağı faaliyet sahası kültürel-sosyal alanlar olduğu için Müdafai Milliye Cemiyeti, Hilal-i Ahmer ve Donanma Cemiyeti gibi İzmir'de bulunan diğer toplumsal örgütlerle içiçe faaliyetlerde bulunuyordu.⁹⁶

Meşrutiyetin ilanından sonra özellikle İstanbul'daki Türkçü aydınlar güçlü kadrolarla ve sık aralıklarla İzmir'e yaptıkları ziyaretlerde; Türkler aleyhine bulunan toplumsal, ekonomik ve kültürel geriliği ortadan kaldırmak için yapılan çalışmalara moral destek olmak amacıyla İttihatçıların düzenlediği okul açılışı, konferanslar gibi faaliyetlere katılıyorlardı.7-14 Temmuz 1913 tarihleri arasında Ocak Reisi Mehmet Necip'in çabası sonucu İstanbul'dan davet edilip İzmir Türk Ocağının refakatinde kentte bir dizi inceleme faaliyetinde bulunan konferans heyetinde; Ağaoğlu Ahmet, Hamdullah Suphi, Mehmet Fuat, Ali Canip, Aka Gündüz, Kazım Nami gibi Türkçü simalar yer alıyordu. Bu heyetin çeşitli konularda verdiği konferanslar halka ve

genel politikalar için bkz. Sabri Sürgevil, 1908-1914 Yılları Arasında İttihat ve Terakki Fırkasının İzmir Politikası, Ege Üni. Sos. Bil Ens. , Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1984.

⁹⁵ Günver Güneş, "İzmir Türk Ocağı (1912-1919)", *Kebikeç*, Sayı.4, 1996, s.150.

⁹⁶ Güneş, *a.g.m.*, s.151.

kadınlara açık olarak yapıldığı için İzmir'liler hayli ilgi göstermişlerdi. Mehmet Fuat tarafından yazılan "Türk'ün Duası" adlı tiyatro İttihat ve Terakki Numune Mektebi'nde bir piyes şeklinde gösterildi.⁹⁷

Türk Ocağının öncülüğünde İzmir'de gerçekleştirilen, halkı eğitim ve Türklük konusunda bilinçlendirmeye yönelik önemli konferanslar; Cevdet Efendi'nin "Vilayetimizde Türklük Fikrinin Uyanışına Dair", Haydar Beyin "Almanya'daki Maarif Teşkilatı" Mustafa Necati Bey'in "Türklük ve Milliyet" ve "Türkler'de Vatanperverlik" Enver Esat Bey'in "Spor ve İzcilik"tir.⁹⁸

Balkan Savaşlarından sonra göç etmek zorunda kalan, Selanik İttihat ve Terakki Sultanisinden yaklaşık 25 öğrenci Ocağın himayesine alınmıştı. Yine aynı tarihlerde Selanik'ten İzmir'e kaçan Hukuk Mektebi öğrencilerinin korunması ve bu okulun İzmir'e nakledilmesi girişimleri Türk Ocağının öncülüğünde başlamıştı.⁹⁹

Ayrıca Ocak öncülüğünde Türkçe kullanma kampanyası başlamıştı. Bu amaç doğrultusunda; Türkçe kullanılmayan İzmir sinemalarının ıslık ve düdükle protesto edilmesi ve şehirdeki Rumca ile Fransızca levhaların Türkçe'ye çevrilmesi için Ocakta bir komite oluşturulmuştu.¹⁰⁰

Ocak, İzmir'de yardıma muhtaç kişilere yardım amacıyla Sporting Kulüp, İzmir Tiyatrosu ve Milli Kütüphane salonlarında oyunlar sahneliyordu.¹⁰¹ Ayrıca İttihat ve Terakki'nin "Milli İktisat" politikasına paralel olarak Avusturya Boykotajı sırasında Ocak üyeleri faal bir rol alarak Türk mallarının kullanılmasını özendiriyorlardı.¹⁰²

⁹⁷ Güneş, *a.g.m.*, s.151-152, *Ahenk*, 14 Temmuz 1913, "Agayef Heyeti: Meşrutiyet İdaresi Maarifi ele alınca İzmir'le yakın alaka kurdu. Ahmet Agayef, Yusuf Akçura, Köprülüzade Fuat, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Tarihçi İhsan Beyler gibi genç maarifçilerle İzmir'e bir heyet halinde geldiler. Bu zevat bütün İzmir Mekteplerini, teşekkülleri yakından inceleyip, gençlik toplulukları kurulmasına öncüler hazırladılar." Nail Morali, *Mütareke'de İzmir (Önceleri ve Sonraları)*, İstanbul, 1976, s.50.

⁹⁸ Güneş, *a.g.m.*, s.154.

⁹⁹ *Ahenk*, 16 Kanun-ı Sani 1913, *Ahenk*, 4 Nisan 1913.

¹⁰⁰ Meşrutiyet döneminde İzmir'de dilde sadeleşme hareketi konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Zeki Arıkan, "Dilde Sadeleşme Hareketi ve Köylü Gazetesi", *Kebikeç*, S.4, s.129-149.

¹⁰¹ *Ahenk*, 15 Teşrin-i Sani 1912.

¹⁰² Günver Güneş, *İzmir Türk Ocağı ve Faaliyetleri (1923-1931)*, DEÜ, AİİTE, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1990, s.76.

I. Dünya savaşı sırasında İzmir Türk Ocağı, bir taraftan savaşta ölenler için mevlit okutma faaliyetini sürdürürken diğer taraftan da batılı anlamda balo ve müsamereler vererek Türk-İslam- Batı sentezi tablosu çiziyordu.¹⁰³

İzmir Türk Ocağı'nın faaliyet gösterdiği alanlardan biri de spordu. Ocağın bünyesinde Türk Gücü kurularak İzmir'de Türklerin örgütlü bir şekilde spor faaliyetlerine katılmaları sağlanmaya çalışılıyordu.¹⁰⁴ İzmir'deki Türk okullarını ve öğrencilerini Ocağa çekmek amacıyla İttihat ve Terakki Mektebi idare heyetinin desteğiyle İzmir'deki Türk Okulları arasında Karhane çayırında bir futbol turnuvası düzenledi.¹⁰⁵ Diğer alanlarda olduğu gibi sporda da yabancıların üstünlüğünü kırmak için İzmir'deki ilk Türk kulübü olan Karşıyaka 1912'de ve daha sonra Altay İdmanyurdu yine Ocağın ve İttihatçıların çabalarıyla kuruldu.

Bazı nedenlerden dolayı bir ara faaliyetleri duran İzmir Türk Ocağını yeniden teşkil etmek maksadıyla 23 Kanun-ı Sani 1919 tarihinde "memleketin birçok münevver gençleri Milli Kütüphane Sinemasında toplanmışlar ve münakaşat ve müzakerattan sonra evvelce teşkil edilerek birçok esbaptan dolayı infisah etmiş olan Türk Ocağı'nın yeniden tesisi takarrür etmişti." Neticede oy çokluğu ile başkanlığa Doktor Hacı Hasanzade Ethem Bey ve heyet-i idare azalıklarına da Nehari İdadisi Müdürü Naili, Dava Vekili Mustafa Necati, İttihat ve Terakki Mektebi Müdürü Enver ve Demiryolları Levazım Müfettişi Vasıf Beyler seçildiler. Gazetede yer alan haberde "*İşbu heyete muvaffakiyetler temenni eder ve evvelce sönen bu ocağın siyasiyattan uzak olarak hayırlı işler görmesini bekleriz.*"deniyordu.¹⁰⁶ Yunan işgalinde takibe uğrayan ilk yerlerden biri de Türk Ocağı ve üyeleri olmuştur.

2.2.İzmir Milli Kütüphanesi

İzmir'in ihtiyaç duyduğu bir umumi kütüphanenin kurulması Dava Vekili Kadızade İbrahim Refik önderliğinde gerçekleşmiştir. Kütüphaneye ilgili işleri yürütmek için 1911'de "İlim ve İrfan Cemiyeti" adıyla bir cemiyet oluşturulmuş, bu kurul daha sonra "İzmir Milli Kütüphane Cemiyeti" adını aldı ve Ocak 1911'de

¹⁰³ Güneş, a.g.m., s.152.

¹⁰⁴ Ahenk, 7 Teşrin-i Sani 1912.

¹⁰⁵ Ahenk, 27 Mart 1913.

¹⁰⁶ Ahenk, 24 Kanun-ı Sani 1919.

kütüphaneyi kurdu.¹⁰⁷ Kütüphanenin kurucu üyelerini daha çok İttihat ve Terakki ile organik bağı olan kişiler oluşturuyordu. Bu kişiler; İttihad ve Terakki Cemiyeti İzmir Katib-i Mesulu Mahmud Celal (Bayar), Eczacı Süleyman Ferit (Eczacıbaşı), Abidin Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti muhasebe memuru Salih(Akalın), Osmanzade Hamdi (Aksoy), Şükrü (Cevahirci), Eczacı Faik(Ener), Mahmut Tahir, Maksutzade Etem, Küçük Talat (Muşkara), Selahattin(Saib), Celal (Saygun), Sezai (Göker) ve Süleyman (Tuser)'di.¹⁰⁸

23 Haziran 1912 tarihinde okuyucuya açılan kütüphane ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki bağ baştan beri sıkıydı. 1914 yılında yayınlanan nizamname ile de Milli Kütüphane tamamen İttihat ve Terakki'nin bir yan kuruluşu haline getirildi. Kuruluş ve diğer aşamalarda kütüphanenin faaliyetlerinde öncü rolünde görev alan İttihatçıların, kütüphaneyle bu denli ilgilenmelerinin sebebi; başta Cemiyetin 1902'deki Nizamname-i Esasisinde ve daha sonraki siyasi program ve nizamnamelerinde de değinildiği gibi “*maarif-i umumiyenin terakkisine*” hizmet etmekte. Ayrıca, cemiyet üyelerinin görevleri arasında gösterilen her ilde okullar, matbaalar kurmak, gazete, dergi, kitap çıkarmak yanında kütüphane kurmak da vardı. İttihat ve Terakki'nin sosyal-kültürel politikalarının uzantısı olan bu faaliyetler, “Milli İktisat” politikasının uygulamaya konulduğu İzmir gibi bir şehirde İttihatçılar için daha da önemliydi. Bu politikaya paralel olarak İzmir'de Müslüman- Türk nüfusun bilinçlendirilerek, İzmir'in ticaret ve kültürel hayatında daha faal olan ecnebi ve azınlıklara üstünlük sağlanması tasarlanıyordu. Bu amaca ulaşmak için de kütüphane iyi bir araçtı. Nitekim, başlangıçta halkın okuma ihtiyacını karşılamaya çalışan Milli Kütüphane'nin daha sonra halkın bilinçlendirilmesi için konferanslar ve sinema gösterimi faaliyetlerine sık sık yer verdiği görülmüyordu.¹⁰⁹

Geliri, Milli Kütüphane, terzi kız ve ibtidai okulları muhtaç öğrencilerine mahsus olmak üzere Beyler Sokağında milli bir sinema tesis edilmişti.¹¹⁰

¹⁰⁷ Erkan Serçe, *İzmir'de Kitapçılık (1839-1928)*, İzmir, 1996, s.87-88 ve Çiğdem Erkal İpek, “Tarih İçinde İzmir Milli Kütüphanesi”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S.3 (Özel Sayı), İzmir, 1993.

¹⁰⁸ Serçe, *a.g.e.*, s.88-89.

¹⁰⁹ Daha ayrıntılı Bilgi için bkz. Serçe, s.90-92, Erkan Serçe, “Tanzimat'tan Cumhuriyet İzmir'de Kütüphanecelik”, *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, C.7, S.20, 1991, s.743-747, Tunaya, *a.g.e.*, s.105.

¹¹⁰ *Ahenk*, 25 Haziran 1912.

Milli kütüphane, sinemadan elde ettiği gelirle mali durumunu düzeltmiş, biri İstanbul'da Ziraat diğeri İsviçre'de Mühendislik eğitimi almak üzere iki öğrencinin öğrenim masrafları Kütüphaneye karşılanmıştır.¹¹¹

Ancak Mondros Ateşkes Anlaşmasının imzalanmasıyla İttihat ve Terakki'nin ülkedeki iktidarı son bulmuş ve İttihatçılar yenilginin tek sorumlusu ilan edilmişlerdi. Şubat 1919'te İttihat ve Terakki Kulübüne eşyalarıyla birlikte el konulduğu¹¹² gibi Milli Kütüphane Cemiyeti de dağıtıldı. Daha sonra Milli Kütüphane Cemiyeti yerine kurulan Teşvik-i Maarif Cemiyeti, kütüphanenin adını "İslam Kütüphanesi" olarak değiştirdi. Yunan işgali sırasında Türk halkını bir araya getirme işlevi gören kütüphane, işgalden hemen sonra ilk kurucuları tarafından tekrar faal hale getirilmeye çalışıldı.¹¹³

2.3.Güç/Genç Dernekleri

28 Mayıs 1914'te İstanbul'da Güç Dernekleri adıyla kurulan derneğin teşkilatlanması ve eğitimi için Belçika ve Almanya'dan uzmanlar getirildi. Harbiye Nezaretinin elemanları kontrolünde gerçek silah ve mermi ile eğitim yapılarak gençlerin savaş ortamına hazırlanması amaçlanıyordu. Yöneticilerinin başında Başbuğ unvanı ile Enver Paşa vardı.¹¹⁴

"Gençleri manen ve maddeten vatan müdafaasına hazırlamak ve ölüncüye kadar kavi ve sağlam vatanperver hasletini muhafaza etmesini" sağlamak amacıyla kurulan bu dernekler mecburi ve isteğe bağlı olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Bütün resmi okullarla, medreselerde ve resmi müesseselerde zorunlu olarak kurulacaktı. Cemaat mektepleriyle özel okullar ve okulların dışındaki kurumlarda ihtiyari idi. Okullardaki hazırlık şubeleri izcilik dernekleri olacak 12-17 yaş arasındaki gençler alınacaktı. Daha yukarı yaştakiler ise Güç derneklerinin üyeleri olacaktı.¹¹⁵

¹¹¹ Serçe, a.g.e., s.93.

¹¹² *Müsavet*, 8 Şubat 1919.

¹¹³ Serçe, a.g.m., s.748- 75, Yunan işgali sırasında Türklerin eğitimle ilgili sorunlarına çareler aramak için kurulan fakat pek etkili olamayan "Teşvik-i Maarif Cemiyeti" nin çalışmaları hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Zeki Arıkan, "İşgal Sırasında İzmir'de Kurulan Bir Dernek", *Atatürk Yolu*, S. 3(1989), s.355-369 ve Zeki Arıkan, "Teşvik-i Maarif Cemiyeti İç Tüzüğü", *Atatürk Yolu*, S.7(1991), s.403-423.

¹¹⁴ Yağcıoğlu, a.g.e, s.100, Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.3, İstanbul, 1989, s.297.

¹¹⁵ Tunaya, a.g.e., s.297.

Maarif Nezareti 1914 yılında izcilik teşkilatının mekatib-i iptidaiyeye yaygınlaşmasına karar verdi. İzcilik teşkilatı için Harbiye Nezaretince Avrupa'dan getirtilen uzmanların refakatinde ihtisas peyda etmek üzere İzmir'den, Darümuallimin veyahut iptidai müdür ve muallimlerinden kabiliyetli olanlardan en az üç kişinin gönderilmesini vilayet makamından istiyordu.¹¹⁶ Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisi de, İzci muallimliğini tahsil edip sonra İzmir'deki öğrencilere talim eylemek üzere, Darümuallimin müdürü Ethem Nejat ve Darümuallimin muallimlerinden Hüseyin Avni ve İzmir Sultani Mektebi İbtidai kısmı muallim-i sanisi Nafiz Beyleri seçerek İstanbul'a gönderdi.¹¹⁷

Gençleri savaş ortamına hazırlamada 1916 yılında feshedilen Güç Derneklerini yeterli bulmayan İttihat ve Terakki, 17 Nisan 1916'da Osmanlı Genç Derneklerini, çok daha geniş bir genç kitlesini askeri bir örgüt ve disiplin altında toplamak amacıyla kurmuştur. Öyle ki Nisan 1916'dan itibaren 12 yaşından askerliğe celp edilecek yaşa kadar, en küçük köyden en büyük kente, öğrenci olsun olmasın, ne kadar erkek çocuk ve genç varsa, hepsi bu örgüt içinde Dinç Dernekleri (12-17 Yaş) ve Genç Dernekleri (17'den yukarı) olarak toplanmıştır. Alman uzman Von Hoff, Osmanlı Genç Dernekleri Umumi Müfettişi sıfatıyla ve Selim Sırrı (Tarcan) Bey de Mekatib-i Umumiye Genç Dernekleri Müfettişi göreviyle görevlendirildiler.¹¹⁸

I. Dünya Savaşının en bunalımlı yılında seferber edilen bu kitlenin özelliği okula gitmeyen özellikle kırsal bölge gençlerini de kapsamı olmuştur. Yüz gençten yirmisinin okula gidebildiği bir ülkede, asıl önemli kısmı o yüzde seksen genç oluşturmaktaydı. Bu nedenle, Genç ve Dinç Dernekleri büyük bir süratle kurulmuş ve ülkeye yayılmıştır.¹¹⁹

Genç Dernekleri, önceki kuruluşlardan çok, İttihat ve Terakkinin kurduğu bir milis örgütü olmuştur. Bu bakımdan yarı askeri (paramiliter) olmaktan öte bir niteliğe

¹¹⁶ *Ahenk*, 29 Haziran 1914.

¹¹⁷ *Ahenk*, 2 Temmuz 1914, Temmuz 1914'te İzmir Darümuallimin İzci Teşkilatı öğrencilerinden 15 kişilik bir grup izci kıyafetinde yaya olarak İstanbul'a gitmişlerdi. *Ahenk*, 13 Temmuz 1914.

¹¹⁸ Tunaya, *a.g.e.*, s.298.

¹¹⁹ Tunaya, *a.g.e.*, s.298.

sahip olmuşlardır. İttihat ve Terakki, artan bir tempoda, toplumun çeşitli kesimlerini denetimi altına almıştır. Gençlik kitlesi özellikle bu düzenleme alanına sokulmuştur.¹²⁰

Ahenk Gazetesinin 25 Nisan 1916 tarihli nüshasında yayınlanan Genç Dernekleri Talimatnamesine göre; Harbiye Nezareti emir ve idaresine tabi olmak üzere teşkil edilen Genç Dernekleri “Gürbüz Derneği” ve “Dinç Derneği” namıyla iki kısımdan ibaretti. (Md.1) Tebaiyet-i Devlet-i Âliyede bulunup 12 yaşından 17 yaşına kadar olan gençlerden “Gürbüz Derneği” ve 17 ve 17'den yaştan yukarı bulunan gençlerden “Dinç Derneği” teşkil edilecekti. Dernekler için yukarıda belirtilen yaşlarda bulunan her Osmanlı derneklere dahil olmakla özel talimatname ile belirlenen talimlere bilfiil iştirak etmeye mecburdu. Bu mecburiyet her gencin fiili askerlik görevini yapmak üzere silah altına alındığı tarihe kadar devam ediyordu. Sağlık durumları elverişli olmayanlar ile her ne amaçla olursa olsun yabancı ülkelerde bulunanlar bu mecburiyetten müstesna tutulmuştu.(Md.2)

Genç Dernekleri nizamnamesinin 3.maddesi gereğince muhtarların, her sene mali Mart başında mahallelerinde bulunan 12-17 yaşına giren gençlerin isimlerini gösteren ayrı ayrı ikişer defter tanzim ederek Mıntika Jandarma Komutanlığına göndermeleri isteniyordu. (Md.3)

Gürbüz Dernekleri, mektep muallimleri veya hükümet-i mahalliyece hariçten seçilecek rehberler tarafından ve Dinç Dernekleri de kara, deniz, sıhhiye ve Jandarma subayları tarafından sevk ve idare edilecekti. (Md.5)

Dinç Derneklerine devam edip talimlerini tamamlayanlara diploma verilerek askerlik görevleri esnasında bazı imtiyazlara sahip olacağı belirtiliyordu. Bu imtiyazlar şunlardı:

-Mensup oldukları kol ordular ahz-ı askeri mıntıkları dahilinde sınıf-ı muhtelif-i askeriyeden istedikleri sınıfa ve arzu ettikleri mevki-i askeriyeye gönderilir.

-Talip olmadıkça sıcak memleketlerdeki askeri kıtalara sevk olunmazlar.

¹²⁰ Tunaya, a.g.e., s.299. Bu örgütlerin yayın organlarında dozu gittikçe artan milliyetçi söylemler için bkz. Sabri Yetkin, “İttihat ve Terakki'nin Paramiliter Gençlik Örgütleri: Osmanlı Genç Dernekleri ve Bunların Yayın Organlarındaki Milliyetçi Söylemler”, *Tarih ve Milliyetçilik I.Ulusal Tarih Kongresi Bildirileri*, Mersin, 1999.

-Hizmet-i askeriye kabul edildikten sonra imtihanla terfi etmeye hak kazananlar onbaşılığa terfi nizamnamesinde yazılı asgari müddetten 4 ay evvel terfi için bir kademe zama mazhar olur ve o suretle terfi-i rütbe ederler.

-Bir sene kıtada hizmet edenlerden güzel ahlakı ve kabiliyeti ile sıyrılanlar ayrılarak nezaret ve kolordu ve fırka ve ahz-ı asker dairelerinde emirlik hizmetine tayin olurlar.

-Askerlik vazifesi esnasında iyi hizmet ettikleri görülenler ve kanunen ceza almamış olanlara her sene manevraları müteakip 2,5 ay izin verilir.(Md.7)Bu talimatnamenin neşrinden itibaren Genç Dernekleri Nizamnamesi geçerliliğini yitirmiştir.(Md.9) ¹²¹

Genç Dernekleri Müfettiş-i Umumisi Miralay Von Hoff Bey “lazımgelen irşadat-ı mahsusada bulunmak üzere” İzmir’e gelerek Bornova, Menemen, Manisa, Akhisar, Kırkağaç, Soma, Kasaba, Salihli, Alaşehir, Seydiköy, Buca, Bayındır, Tire, Nazilli, Denizli, Sarayköy ve Honaz rehberlerine icap eden dersleri öğretmek üzere Ağustosun 17.- 20. günleri arasında eski Şark Mektebinde konferanslar verdi. ¹²²

Maarif Nezareti tarafından 1918-1919 ders yılından itibaren bütün okullarda Genç Dernekleri teşkili istenerek gerek dernek talimatı, gerek müfredat programı gereğince haftada iki dersten ibaret olan Terbiye-i Bedeniyeye dikkat edilerek Salı tatillerinin bu talimlere hazır edilmesi ve bu konuda tembellik gösteren öğretmenlerin cezalandırılacağı hatırlatılıyordu. Ayrıca adı geçen derneklere gerekli yardımlarda bulunmaları için Maliye Nezaretinden bütün muhasebeciliklere emir verildi. ¹²³

Mekatib-i umumiye 1918-1919 yılı başında Genç Dernekleri talimlerine başlanması hakkında M.Nezareti tarafından verilen emrin tatbik edilip edilmediğini öğrenmek için İstanbul'da Miralay Von Hoff ve Selim Sırrı Beyler mektepleri teftişe başlamışlardı. ¹²⁴

¹²¹ “Genç Dernekleri Talimatnamesi”, *Ahenk*, 25 Nisan 1916.

¹²² *Ahenk*, 24 Ağustos 1916, *Ahenk*, 28 Ağustos 1916.

¹²³ *Ahenk*, 31 Ağustos 1916, *Ahenk*, 13 Temmuz 1916.

¹²⁴ *Ahenk*, 13 Kasım 1916, İzmir’de Cuma günleri Talebe Çayırı’nda yapılan Genç Dernekleri talimlerine bütün erkek öğrencilerin katılması isteniyordu. *Ahenk*, 28 Şubat 1917.

Genç Dernekleri Müfettişi Umumisi Von Hoff tarafından “hıfzısıhha, hastalık ve kaza kavainde yapılacak tedabire” ilişkin olarak kaleme alınan ve İzmir Maarif İdaresine gönderilen risaleler gerekli yerlere dağıtıldı.¹²⁵

2.4.Gece Dersleri

10 Teşrin-i Evvel 1909 tarihinde Ahenk Gazetesinde yer alan ve Maarif Müdüriyetinden idadi, rüştiye ve ibtidai mektepleri müdürlerine gönderilen tamimde gece derslerinin açılma gereği ve amacı anlatılıyordu:

“Vaktiyle her nasıl olmuşsa cahil kalan “efkar-ı umumiye-i milliyeyi” o halde bırakmaktansa avam-ı nasın anlayacakları surette konferans ve gece dersleri ihdas edilerek bu “zavallı kitle-i milliyemizde bir irtibat fikri ve ittihad-ı kavi husulüne de hadim vesailden görülmüştür.”

“Binaenaleyh ulum-u diniye, imla, kıraat-ı hesap, tarih ve coğrafya dersleriyle beraber menafi-i milliye ve vataniyenin menafi-i şahsiyeye kat kat müreccah olduğu ve elbirliğiyle sanayi, ziraat ve ticaretin terakkiyat-ı umumiyesi çaresinin ve şekavet ve cinayet ve fesâd-âmez tahrikat gibi harabi-i vatanı mucip ahvalin vukuuna katiyen meydan vermeyecek tedabirin ittihazına ciddiden çalışmak ve bu babda cidd-i muhabbet-i vataniye ile mutehassis olmak icap ettiğine ve saireye dair telkinat-ı lazımede bulunarak tenvir-i efkara hizmet etmek üzere vilayet dahilinde bulunan idadi ve rüşdi mektepler ile mekatib-i ibtidaiyenin münasiplerinde gece dersleri küşadıyla tahsilden mahrum olan ve bir derece tahsil görüp ilerletmek isteyen efrad-ı ahaliye mecannen talim ve tedriste bulunmaları maarif müdüriyetinden mekatib-i idadiye ve rüşdiye ve ibtidai müdür ve muallimlerine tamimen tebliğ olunduğu kemal-i şükran ve memnuniyetle haber alınmıştır.”¹²⁶

Daha sonra, İttihat ve Terakkinin himayesinde bulunan özel okullar ve Cemiyete bağlı kulüplerin işbirliğiyle bir çok yerde gece dersleri açıldı. Bunlardan birkaçı şunlardır:

¹²⁵ Ahenk, 28 Aralık 1916, Ayrıca, Selim Sırrı Bey tarafından yazılan “Genç Dernekleri’nde Oyunlar” adıyla dört mecmua yayınlanmış ve bu mecmualar Genç Dernekleri Müfettiş-i Umumiliğince mekatib-i umumiye talebesine tamimen tavsiye edilmişti. “Şuun-u Maarif”, Muallim, 30 Haziran 1917, S.19, s.238.

¹²⁶ Ahenk, 10 Teşrin-i Evvel 1909.

İttihat ve Terakki cemiyetine mensup İkiçeşmelik Kulübünde açılan gece derslerinde daha çok Türkçe ve Fransızca derslerine ağırlık veriliyordu. Bu kulübün bir ya da iki aydır açılmış olmasına rağmen maarifin yükselmesi için çalıştığı belirtiliyordu. “*Maarifin terakkisine, ahval ve şerait-i içtimaiyenin ıslahına, faaliyet-i ticariyenin tevsi ve imbisatına dair pek çok nafi mukarrerat ve teşebbüsata tevessül eyleyerek faaliyet ve tatbikatta da, medar-ı terakkiyat olan maariften badi ile ihdas eylediği gece derslerini işte dün akşamdan itibaren başlanmıştır.*”¹²⁷

Tilkilik Kulübünde 1909 yılında açılıp yaz münasebetiyle tatil edilmiş olan gece derslerine 1910 Teşrin-i Sani başından itibaren başlanarak, Türkçe, İlmihal-i Dini, Fransızca, Usul-u Defteri, Hesap, Mufassal Tarih-i Umumi (konferans tarzında takrir) dersleri okutuluyordu.¹²⁸

Yine İttihat ve Terakki Cemiyetine mensup, Eşrafpaşa caddesinde, başında Darülrifan Mektebi Müdürü Ali Refet Efendi ve başka birkaç kişinin çalışmalarıyla kurulan “Sultaniye” kulübünde gece dersleri açılmıştı. Buradaki programın sadece İbtidai seviyesinde olduğu belirtilerek Arapça ve Farsça dersi almak isteyenlerin ayrıca müracaat etmeleri isteniyordu.

İbtidai 1. Sene Dersleri: En kolay Elifba, Kuran-ı Kerim, Ulum-u Diniye, Kıraat, İmla, Lügat, Hesap(amal-i erbaa), savt usuliyle tedirsat-ı Kavaid-i Osmaniye ve Hüsn-ü Hat.

2. Sene Dersleri: Kuran-ı Kerim, Ulum-u Diniye, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye, Lügat, İmla, Hesap (kesr-i işari), savt usuliyle Kavaid-i Osmaniye ve Hüsn-ü Hat.

3. Sene Dersleri: Kuran-ı Kerim, Tecvid, Ulum-u Diniye, Hadis-i Şerif, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye, Kavaid-i Osmaniye, İmla, Kitabet-i Osmaniye, Usul-u Defteri, Tarih-i Osmani, Coğrafya-yı Osmani, Hesap (kesr-i adi) ve Hüsn-ü Hat.¹²⁹

¹²⁷ “İttihat ve Terakki Kulübü’nde Gece Dersleri”, *Ahenk*, 9 Kamun-ı Sani 1910.

¹²⁸ *Ahenk*, 6 Teşrin-i Sani 1910.

¹²⁹ *Ahenk*, 2 Teşrin-i Sani 1910.

Hadika-i Maarif özel okulunda ise açılan gece dersleri okuma yazma bilenlerin değil de daha çok “mukademat-ı ulum ile oldukça kesb-i aşına etmiş kişilerin” devam edebileceği ücretli derslerdi.¹³⁰

Günler	Hadika-i Maarif Fransızca Muallimi Mösyö Rodolaf Pircans	Tarih, İktisat, Coğrafya-yı Ticari Muallimi Emrullah Bey	Hikmet-i Tabiiye Tabakat Muallimi Dr. Hacı Nuri Bey	Kozmoğrafya, Cebir Muallim Mukavelet Muharrii Feruh Bey	Hesap ve Usul-u Defteride Mütéhassıs Ragıp Bey
Cumartesi	Fransızca	İktisat			
Pazar			Felsefe ve Tarih Terakkiyat-ı Fikriye	Hukuk-u Siyasiye ve Medeniye	Usul-u Defteri ve Hesab-ı Ticari
Pazartesi	Fransızca				
Salı	Fransızca	İktisat			
Çarşamba	Fransızca		Felsefe ve Tarih Terakkiyat-ı Fikriye		Usul-u Defteri ve Hesab-ı Ticari
Perşembe	Fransızca	Tarih-i Umumi		Hukuk-u Siyasiye ve Medeniye	

Diğer taraftan özellikle dil öğrenimine ilişkin açılan gece dersleri de vardı. 1909 yılında Alyans Fransız Cemiyeti tarafından Fransızca kursu açıldı. 1918’de de Türkçe, Almanca ve Fransızca derslerine mahsus dersane açılmış ve derslere, her lisan için haftada üç gün, günde 2 saat olmak üzere öğleden sonra saat 5,5’tan başlayarak 7,5’a kadar devam ediliyordu.¹³¹

¹³⁰ *İttihat*, 5 Teşrin-i Sani 1908.

¹³¹ *Ahenk*, 26 Teşrin-i Evvel 1909, *Anadolu*, 19 Ocak 1916.

II. BÖLÜM

1908-1923 YILLARI ARASINDA EĞİTİMDE GELİŞMELER

1.1908-1923 Yılları Arasında Düzenleme Konusundaki Gelişmeler

1908'den 1923'e kadar olan devrede yaşanan siyasi olaylar ve savaşlar eğitimdeki gelişmelere direk etki ediyordu. Dolayısıyla II. Meşrutiyet devrinin olayları, eğitim alanında başlıca üç safha yaşanmasına neden oluyordu. Bunun için dönemin eğitim alanındaki gelişmeleri değerlendirilirken bu üç safhayı göz önünde bulundurarak bakmak yerinde olacaktır.

1.Dönem: 1908'den 1914 yılına kadar olan bocalama dönemidir. Yedi yıl süren bu zaman zarfında gayrimüslimlerin, patrikhanelerin, siyasi firkaların, basın ve yabancı hükümetlerin çıkardıkları zorluklar sebebiyle eğitim açısından esaslı ve kararlı adımlar atılamamıştır. Bu yedi yıl içinde 15 Nazır değişmiş, bu kararsızlık eğitime ilişkin bir iş yapılmasına başlıca engel olmuştur. Bu dönem özellikle, eğitimde teşkilatlanma, eğitim kurumlarında ve okul programlarında reform yapılması bakımından önemli bir safhadır.¹³² 1908'den 1914'e kadar düzenleme konusunda gelişmeler şunlardır :

1909 yılında, 1869 tarihli Nizamnamenin yerine geçmek üzere Maarif-i Umumiye kanun tasarısı hazırlandı. Nezaretin görevlerini tespit eden ve merkez teşkilatındaki dairelerin sayısını belirten bu tasarı şahısların, cemaatlerin ve şirketlerin her tür ve derecede eğitim kurumu açabilmeleri olanağını da getirmişti. Fakat, tasarı kanun haline girmediğinden, hükümleri de uygulanamamıştır.¹³³

1910 yılında uygulanmaya başlanan "Medaris-i İlmiye Nizamnamesi" medreselerde okutulan derslerden bazılarının değiştirilmesini ve programlara yeni bazı derslerin konmasını öngörmüştür. Bu nizamnameye göre öğretim süreleri 12 yıl olarak

¹³² Reşat Özalp- Aydoğan Ataünel, *Türk Milli Eğitiminde Düzenleme Teşkilatı*, İstanbul, 1977, s.20.

¹³³ Nevzat Ayas, *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi (Kuruluş ve Tarihçeler)*, Ankara, 1948, s.394.

tespit edilen medreselere, Kur'an ve din ile ilgili derslerin yanında İmla, Muhtasar Hesap, Sarf-ı Osmani, ileri sınıflarda da Hendese, Mantık, Felsefe, Kozmoğrafya ve İslam Tarihi dersleri konmuştur.¹³⁴

31 Temmuz 1910 tarihli Nizamname, her vilayette bir "Tedrisat-ı Taliye Encümeni" kurulmasını öngörmüştür. Bu encümende, maarif müdürü, yüksek okul müdürü, yüksek okul öğretmenlerinden seçilecek dört kişi, özel okullardan seçilecek iki müdür veya öğretmen bulunacaktı. Vilayetlerdeki bu encümenlerin tam anlamıyla çalışmadığı anlaşılmaktadır.¹³⁵

1911 yılında yürürlüğe konan "Maarif-i Umumiye Teşkilat-ı Nizamnamesi" ile eğitim ve öğretime ait ve Maarif kanununa tabi bütün eğitim kurumları ile "hıfz ve hırsat-i ilme hadim olan" (hafızlık ve tarım bilimlerine hizmet eden) daireleri kurmak, yönetmek ve denetlemek yetkisi Maarif Nezaretine verilmiştir. Ayrıca bu nizamnamede merkez ve taşrada yönetim ve denetim görevlerinin hangi organlar tarafından yapılacağı hususları da yer almış; böylece Nezaretin merkez hizmetleri yürütme ve denetleme olmak üzere ikiye ayrılmıştır.¹³⁶

Bu dönemde bütün devlet dairelerinde olduğu gibi Maarif Nezaretinde de gereğinden fazla şişirilen kadrolarda yeniden düzenleme yapıldı. Bu arada Meclis-i Kebir-i Maarif de bir başkan beş üyeden kurulu daimi bir encümen haline getirildi. Nezaret müfettişleri de Meclis-i Kebir-i Maarife bağlandı. Bu düzenlemeyle hemen hemen bugünkü merkez teşkilatında bulunan dairelere benzer birimler kuruldu.¹³⁷

Emrullah Efendi'nin nazırlığı zamanında 25 Şubat 1911'de çıkarılan Maarif-i Umumiye Teşkilatı Nizamnamesiyle "*Maarif İdare Teşkilatı*" esaslı bir şekilde kuruldu.

Maarif-i Umumiye Nezaretinin merkez hizmetleri; idare ve teftiş hizmeti olarak ikiye ayrılarak, merkez idare hizmeti de dört daireye ayrıldı. (Md.4)

¹³⁴ Özalp-Ataınal, *a.g.e.*, s.21.

¹³⁵ Özalp-Ataınal, *a.g.e.*, s.21.

¹³⁶ Yücel, *a.g.e.*, s.36.

¹³⁷ Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara, 1964, s.25. BOA.İ.MF.1326.B.24.

1-Tedrisat-1 İbtidaiye Dairesi,

2-Tedrisat-1 Taliye Dairesi,

3-Tedrisat-1 Âliye Dairesi,

4-Muhasebe Dairesi. (Md.5)

1-Tedrisat-1 İbtidaiye Dairesi beş şubeye ayrılıyordu. (Md.7)

a-Memurin ve muallimin şubesi,

b-Tedrisat Şubesi,

c-Teftiş Şubesi,

d-Hesap Şubesi,

e- Teşkilat Şubesi,

2-Tedrisat-1 Taliye Dairesi üç şubeye ayrılıyordu.(Md.9)

a-Teşkilat ve Tedrisat Şubesi,

b-Memurin ve Muallimin Şubesi,

c-Hesabat Şubesi,

3-Tedrisat-1 Aliye Dairesi üç şubeye ayrılıyordu ve yüksek okullarla ilgili işlerle ilgileniyordu. (Md.10)

4-Muhasebe dairesi iki şubeye ayrılıyordu ve Nezaretin para ile ilgili işleri ile uğraşıyordu.(Md.11)

Kalemi Mahsus: Merkez idare memurlarının tayin ve sicil işleri ile ilgileniyordu. (Md.12)

Teftiş: Bütün okullar ile memur ve muallimleri teftiş etmek üzere Maarif Nezaretinin emri altında 12 maarif müfettiş-i umumisi bulunacaktı. (Md.15)

Meclis-i Kebir-i Maarif: Daimi ve senevi olmak üzere ikiye ayrılıyordu. (Md.16)

Daimi Maarif Meclisi; Darülfünun ve yüksek okullarla öteki öğretim kurumlarının müdür ve öğretmenlerinden ve Nezaret merkez teşkilatı görevlilerinden olmak üzere 28 sekiz üyeden oluşuyordu. Müsteşarın başkanlığında toplanması öngörülen bu meclis, öğretim daireleri tarafından hazırlanan talimatları incelemek, ders cetvelleri ve kitapları seçmek, öğretimle ilgili her çeşit nizam ve kanun layihaları hakkında fikir ve görüşlerini bildirmekle görevlendirildi.

Senevi Meclis-i Kebir-i Maarif, öğretmen ve memurlar aleyhinde disiplin ile ilgili sorunları incelemek, karar vermek, öğretmenlik imtihanlarını yapmak ve imtihan kağıtlarını incelemekle görevliydi.¹³⁸

Balkan Savaşı sonrasında, özellikle Arap ve Ermenilerden gelen talepleri karşılamak için “İdare-i Vilayet Kanunu” geçici kaydıyla uygulamaya konuldu. Bu kanunla her vilayette, o vilayetin eğitim, sağlık ve diğer işleriyle uğraşmak üzere üyeleri yerli halk tarafından seçilen bir Umumi Meclisin toplanması ve Hususi İdarenin kurulması yürürlüğe girmiştir.¹³⁹ Bu kanun yürürlüğe girdikten sonra, 1913’te Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu muvakkat şekilde uygulamaya konuldu. Bu kanunla o zamana kadar ibtidai ve rüştiye olarak ikiye ayrılmış olan ilköğretim “mekatib-i ibtidaiye-i umumiye” adı altında birleştirilerek altı yıllık ibtidai okullar açılmaya başlanmıştır. Bu okulların yönetimleriyle masraflarının karşılanması vilayetlerde kurulan hususi idareye bırakılmıştır. Bu değişiklikten ayrı olarak Sultanilere bağlı olup ödeneği genel bütçeden karşılanan ve eğitim süresi beş yıl olan ikinci bir ilkokul türü ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu kanunla, liva idadileri Ticaret, Ziraat ve Malumat-ı Umumiye şubelerine ayrılmış ve yedi yıllık idadiler sultaniye çevrilmiştir.¹⁴⁰

¹³⁸ “Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamnamedir”, *BOA, İ.Mec.Mah:1330. R.A. 16 V.N. 69*, Maarif Nezareti, teşkilatında yapılan son değişikliklerle, tedrisat-ı ibtidaiye, tedrisat-ı taliye, tedrisat-ı âliye, muhasebe daireleri ve kalem-i mahsus gibi şubelere ayrıldığı için bundan sonra mühtelif meselelerin bir kağıda yazılmayarak her iş için ayrı ayrı kağıtla nezarete başvurulmasını istiyordu. *Ahenk*, 27 Mart 1912.

¹³⁹ Tekeli-İlkin, *a.g.e.*, s.86, Ayrıca 1913 yılında Arap vilayetleriyle yazışmaların Arapça yapılması kabul edildi. Suriye, Beyrut ve Şam gibi yerlerde açılacak okulların öğretim dili Arapça olacak ancak bu okullarda Türkçe birinci derecede bir yabancı dil gibi okutulacaktı. Arapça ders kitaplarının hazırlanması için bir komisyon kurulduğu gibi Arap vilayetlerine kendi bütçelerinden okul açma izni de verildi. Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara, 1996, s.182.

¹⁴⁰ Tekeli, İlhan-İlkin, Selim, *a.g.e.*, s. 86, Ergün, *a.g.e.*, s.182-183.

Bu dönemde, Darülfünuna giriş sınava bağlandı ve programa yeni dersler konuldu. Ayrıca öğretmenlerin sık sık yer değiştirmelerinin önüne geçilerek maaşlarının belli ölçüler içerisinde artırılmasını sağlayacak usuller getirildi. İlkokulların değişen programına uygun olarak Darülmualiminlerin de ders programı değiştirildi.¹⁴¹

İkinci Dönem: 1914'ten 1918'e kadar süren dönem genel savaş zamanıdır. Dört yıl süren bu zamanda İttihat ve Terakki yönetiminde otoriter bir baskı kurarak, azınlıklar ve muhalif basın bir şekilde susturulmuş, kapitülasyonlar kaldırılmış ve yabancılara ait okul binaları ellerinden alınarak buralara Türk öğrenciler yerleştirilmiştir. Fakat, bu defa da savaşın doğurduğu kötü koşullar ve seferberlik durumu eğitimi olumsuz etkilemiştir. Bu dönemde tek nazır olarak Şükrü Bey Maarif Nazırlığını yürütmüştür. İttihat ve Terakki'nin de siyasal inisiyatifi eline almış olmasıyla muvakkat kanunlarla da olsa eğitime iyi kötü bir yön tayin edilmeye çalışılmıştır.

1914 yılında da teşkilat işi yeniden ele alındı. Bu tarihte yeni bir nizamname çıkarıldı. Bu nizamnameyle Meclis-i Kebir-i Maarif lağvedildi ve merkez teşkilatına "Telif ve Tercüme Heyeti" adlı bir kuruluş ilave edildi. Bu heyet, birtakım ilmi encümenlerin çalışmalarıyla bu devrede geniş bir yayın faaliyetine girişti.¹⁴²

II. Meşrutiyet döneminde orta ve yüksek dereceli okullara öğretmen yetiştirmek amacıyla Avrupa'ya öğrenci gönderilmesine önem verildi. Bu öğrenciler Avrupa'dan döndükten sonra Sultanilerde öğretmenliğe ve yüksek okullarda öğretmen yardımcılığına atanıyorlardı. 1912'de Maarif Nezareti içinde bir daire kurulmuş, 1913'te Avrupa'ya gidecek öğrencilerle ilgili bir yönetmelik hazırlanmış ve 1913-1914 ders yılında Sultani ve Darülmualimin öğretmenlerinden bazıları Avrupa'ya gönderilmiştir.¹⁴³

Kızların orta ve yüksek öğretime alınmaları ve onlara yönelik eğitim veren kurumların çoğaltılması savaş şartlarının hakim olduğu bir dönemde önemli bir gelişmedir. Kızların erkeklerle birlikte bir binada eğitim görmesine tutucu çevrelerden

¹⁴¹ Ergün, *a.g.e.*, s.183.

¹⁴² Özalp-Ataünal, *a.g.e.*, s.22.

¹⁴³ Tekeli-İlkin, *a.g.e.*, s.93, I. Dünya Savaşı sırasında sadece Almanya, Avusturya ve Macaristan'a öğrenci gönderilebiliyordu. Savaş sırasında iş başında eğitilmek üzere çok sayıda Türk işçisi de Almanya'ya gönderilmişti. 1919 yılında İstanbul'daki Türk ve Alman Dostluk Yurdu'nun girişimiyle

tepki gelmesi üzerine 1914-1915 ders yılında, Edebiyat, Riyaziyat ve Tabiiyat şubelerinden oluşan ayrı bir İnas Darülfünunu kuruldu. 1917'de Sıhhiye Meclis-i Umumisi Osmanlı ülkesinde kadınların tıp ilmiyle uğraşmalarının serbest olduğuna karar vererek, kızlara tıp eğitiminin yolunu açmıştır. 1921'de de kızlar kendi derslerini boykot edip, erkek dershanelerine devam ederek İnas Darülfünuna fiilen son vermişlerdir.¹⁴⁴

Üçüncü Dönem:1919'dan 1923'e dek süren mütareke ve devletin yıkılış zamanıdır. Dört yıl süren bu zamanda savaştan yenilgi ile çıkmış, başkent İstanbul itilaf devletlerince işgal edilmiş ve Türk öğrenciler yerleştirilen yabancı okullar Türklerin elinden alınmış, maarife ait okullar zorla boşaltılarak işgal kuvvetleri tarafından kışla olarak kullanılmıştır. Bu dönemde 17 nazır değişikliği olmuştur.

Mütareke döneminde Telif ve Tercüme Heyeti lağvedildi ve "Meclis-i Kebir-i Maarif" küçük bir kadro ile yeniden kuruldu. 1919 yılında yürürlüğe giren Darülfünun Nizamnamesi ile düzenleme yolunda bir adım daha atılarak Darülfünunun ilmi muhtariyete sahip olduğu kabul edildi. Ayrıca sınıf usulü yerine sömestr usulü getirildi. Mondros Mütarekesinden sonra Alman ve Avusturya-Macaristan uyruklu profesörlerin 1918-1919 öğretim yılı başında Darülfünundan ayrılması ve ordudan terhis olan öğrencilerin dönmesi ile okul bir çok bakımdan sarsıntı geçirdi.¹⁴⁵

2.İzmir Maarif İdaresi

Meşrutiyetin ilanından sonra kapanan maarif idaresi, 1908 yılı Kasım ayı başında hala kapalıydı. 1908 yılında Aydın Vilayeti Maarif Meclisinde, Maarif Muhasebe Memuru Aziz, İdadi Mektebi Müdürü Yusuf Rıza, Yemiş tüccarından Atıf, Yemişçi Tahir efendinin biraderi Hüsnü, Menba-yı Füyüzat Mektebi Müdürü Mahmud, Darü't-Tedris Mektebi Müdürü Osman Efendiler ile Salebçizade Damadı Şükrü ve Hadika-i Maarif Mektebi Müdürü Lütfü Beyler görevliydi.¹⁴⁶ Mahalli maarifin ıslah

Almanya'ya 232 Türk öğrencisi gönderildi. Bu öğrencilerden 116'sı mühendis, 23'ü tıp, 23'ü ziraat ve diğerleri de muhtelif okullara yerleştirilmişlerdi. *Ahenk*, 23 Aralık 1916.

¹⁴⁴ Tekeli-İlkin, *a.g.e.*, s.98.

¹⁴⁵ Unat, *a.g.e.*, s. 25, Özalp-Ataüenal, *a.g.e.*, s.25.

¹⁴⁶ Hafız İsmail, "Maarif", *İttihat*, 4 Kasım 1908, *Aydın Vilayeti Salnamesi*, H, 1326, s.105.

edilmesi ve geliştirilmesi amacıyla bir İlmî Cemiyet kuruldu. Başlangıçta altı kişi olan üye sayısı sonradan on ikiye yükseltilmiştir.¹⁴⁷

1909 yılı başında Maarif Müdürlüğü'nde Tevfik Bey bulunuyordu. Maarif Meclisi, 1909 yılı Ocak ayında Maarif Müdürü Tevfik Bey'in başkanlığında yeniden kuruldu. Meclis üyeliklerine Ahenk Gazetesi imtiyaz sahibi Ali Nazmi, Hizmet Gazetesi imtiyaz sahibi Kadızade İbrahim, Uşakizade Muammer Bey, Müftü Rahmetullah, tüccardan Mustafa, Ahmed, Davavekillerinden Edhem ile Nusret Hilmi, Dökmecezade Mehmed , Ksenofon Antelis Albert, Gad Franko Efendiler seçildiler. Bu meclisin Şubat 1909 tarihindeki ilk toplantısında, İzmir'de yeni okulların açılması kararlaştırıldı. Bu karara göre; İkiçeşmelik ile Mevlevihane arasında, Selvili Mescid civarında , Abdullah Efendi mahallesinde, Karantina'da erkek ve kızlara ayrı ayrı ikişer, Karataş'ın birinci ve ikinci Hamidiye taraflarında yalnız erkeklere mahsus bir, Sahiliye ile Değirmendağı mektepleri arasında kalan erkek ve kızlara mahsus birer okul açılacaktı.¹⁴⁸

1911 yılı Ocak ayında, Aydın Vilayetinin eğitim ve öğretim ihtiyaçlarının tespit edilmesi, bu sahada yeni düzenlemeler yapılması ve mektep sayısının artırılması için Valinin başkanlığında bir Maarif Meclisi oluşturuldu. Bu meclisin, ilk toplantısında İzmir'e yeni bir Darülmualimin binası yapılması görüşülmüştür. Tevfik Bey'den sonra 1911 Mart ayı başlarında Maarif Müdürlüğü'ne Müştak Lütfi Bey getirildi.¹⁴⁹

25 Şubat 1911 tarihli Maarif-i Umumiye Teşkilatı Nizamnamesiyle vilayetlerde "Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisleri" ile kaza ve nahiyelerde "Maarif Encümenlikleri" kuruldu.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Sadiye Tutsak, , *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 1996, s.89.

¹⁴⁸ *Ahenk*, 19 Kanun-ı Sani 1909, *Ahenk*, 16 Şubat 1909, Nisan 1909'da da Maarif Meclisi Vali'nin başkanlığında toplanarak "ıslah-ı mekatip ve tamim-i maarif" hakkında müzakerelerde bulunuldu. *Ahenk*, 4 Nisan 1909.

¹⁴⁹ *Ahenk*, 23 Kanun-ı Sani 1911, *Ahenk*, 8 Mart 1911.

¹⁵⁰ Yücel, *a.g.e.*, s. 36, "Maarif-i İbtidaiye Nizamname-i Cedidi mucibince her kazada liva Maarif-i İbtidaiye Meclisince maarif vekilliklerine münasip zevatın tayini muktezi ise de bu kişinin kaymakam tarafından seçilmesi ibtidai meclisinin kararına atfen Maarif Müfettişliğinden ifade olunmuş ve vilayetten de mülhakata tebliğ olunmuştur." *Ahenk*, 3 Şubat 1911.

1912 yılı Eylül ayında Maarif Müdürlüğü görevine Abdi Namık Bey tayin edildi. Namık Bey zamanında Maarif Müdürlüğü Birinci Beyler sokağında Halkın Sesi Gazetesinin karşısındaydı.¹⁵¹

1914 yılında Maarif Meclisi; Vilayet Umumi Meclisi azasından Mahmud, Veli, Maarif Müfettişi İhsan, Mekatib-i İbtidaiye Müfettişi Midhat, Davavekillerinden Kadızade İbrahim, Sıhhiye Müdürü Şükrü, Darümuallimin Müdürü, İttihat ve Terakki Mektebi Müdürü Enver, Menba-yı Füyüzat Mektebi Müdürü Fuad, Hadika-yı Vildan Mektebi Müdürü Hafız Mustafa Efendiler ve Beylerden oluşmaktaydı.¹⁵²

1915 yılı Aralık ayında Vilayet Maarif Encümeni, Meclis-i Umumi azasından teşkil edildi. Encümene Gördes'ten Kazım, Bergama'dan Rahmi ve Fuad Şakir, Akhisar'dan Enver, Manisa'dan Cevdet, İzmir'den Hafız Ali, Soma'dan Yusuf Rıza, Tire'den İsmail, Denizli'den Nakib, Ödemiş'ten Lütfi Hoca, Garbi Karaağaç'tan Arif Beyefendiler seçilmişlerdi. Maarif Encümeni'ne Yusuf Rıza Efendi başkanlık ediyordu.¹⁵³

1917 yılı Şubat ayında Abdi Namık Bey, İstanbul Eczacı ve Dişçi Mektebi Müdürlüğü'ne nakledilince yerine Edirne Maarif Müdürü Servet Bey getirildi. Servet bu görevde fazla kalmayarak 15 Ekim 1917'de yeni kurulan Darüleytam Umum Müdürlüğüne tayin edildi.¹⁵⁴ Yerine Edhem Nejat Bey atandı. Daha sonra bu göreve tayin edilen Salih Zeki Bey, 1919 yılı Ocak ayında İstanbul'a çağrıldı.¹⁵⁵ Vilayet Maarif Müdürlüğü'ne Cebel-i Lübnan Maarif Müdürü Abdüllatif Nevzad Bey tayin edildi.¹⁵⁶ 27 Nisan 1919 tarihinde de bu göreve Ziya Bey tayin edildi.¹⁵⁷

Yunan İşgali sırasında bir kısım idareci, öğrenci ve öğretmen tutuklandı. Bazı memur ve muallimler işgal sırasında İzmir dışına çıktıkları için maaşlarının ödenmesinde sıkıntı yaşandı. Bu olaylara rağmen zor şartlar altında 1918-1919 ders yılı sonuna kadar okullarda eğitim ve öğretim devam etti. 1919-1920 ders yılı Yunan askeri

¹⁵¹ *Ahenk*, 30 Eylül 1912, Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir, 1955, s.132.

¹⁵² *Ahenk*, 5 Şubat 1914, Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisi, 30 Nisan 1914'te Maarif İdaresinde Maarif Müdürünün başkanlığında toplandı. *Ahenk*, 1 Mayıs 1914.

¹⁵³ *Ahenk*, 17 Aralık 1915, *Ahenk*, 19 Aralık 1915.

¹⁵⁴ Kaygusuz, *a.g.e.*, s.132-133.

¹⁵⁵ Kaygusuz, *a.g.e.*, s.139.

¹⁵⁶ *Müsavat*, 7 Kanun-ı Sani 1919.

¹⁵⁷ Kaygusuz, *a.g.e.*, s.148.

kuvvetlerinin ve yerli Rumların maddi ve manevi baskıları, bazı derslerin muallimsiz geçmesi, muallim maaşlarının ödenmemesi gibi sıkıntılara sebep oldu.¹⁵⁸

3. Teftiş

İkinci Meşrutiyet döneminin en çok tartışılan konulardan biri de denetimdir. Bütün dönem boyunca, Maarif Nezareti, Meclis ve basın arasında bu konu sürekli tartışıldı. Azınlık ve yabancı okul idareleriyle hükümet arasında yaşanan gerginliğin sebebi de denetim sorunuydu. Nitekim, bu okulların, hükümetin denetiminin altına alınması gündeme geldiği vakit sefaretler ve patrikler buna şiddetle karşı çıkmış ve Maarif Nezaretince yapılmak istenen düzenlemelerin bir çoğu bu yüzden aksamıştı. Mesela 1909 yılından itibaren gündeme gelen bir Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin çıkarılması işlemi sırf bu yüzden ancak 1913 yılında geçici kaydının konulmasıyla yasalaşabilmiştir.

1909 yılı sonunda Maarife bağlı okulların denetimi için 30 müfettişin görevlendirilmesi kararlaştırılmıştı, ancak tensikattan sonra bu sayı 14'e inmiştir. 1910 yılında her vilayet merkezinde bir Maarif müfettişi ile her liva merkezinde de birer ilkokul müfettişi çalıştırılması kararlaştırıldı. Vilayetlerdeki müfettişler Nezaretçe, ilköğretim müfettişleri de valiler tarafından seçilip atanacaktı. "Maarif Müdürleriyle Vilayet Maarif Müfettişlerinin Vezafine Müteallik Talimat" çıkarılarak, Maarif Müdürleri özel ve genel ortaöğretim kurumlarını bizzat denetlemekle görevlendirildiler. Bu yönetmelikle Maarif Müfettişleri de vilayetlerdeki Darümualliminlerle ilkokulları denetlemek ve Maarif Müdürlerine rapor vermekle yükümlü tutuldular. 1912 yılında yeniden düzenlenen Maarif Nezaretinin merkez örgütlenmesinde "müfettiş-i umumilik" kuruldu. Ancak çok eleştiri alan bu örgüt Meclis-i Mebusanca lağvedildi. Şura-yı Devlet, ilga kararını uygun bulmamış ve mesele de halledilmeden kalmıştı.¹⁵⁹

II. Meşrutiyetin ilanından sonra, Maarif İdaresinin kurulması üzerine teftiş işiyle sadece Maarif Müdürü ilgileniyordu. Bu sıralarda Vilayetin ayrı bir Maarif Müfettişi yoktu. 1909 yılında sadece İzmir'de 150 ibtidai mektebi vardı. Maarif müdürlüğü ve

¹⁵⁸ *Ahenk*, 13 Mayıs 1919, Tutsak, a.g.t., s. 91.

¹⁵⁹ *Ergün, a.g.e.*, s. 163-164, Eğitimde teftişin önemi için bkz. Kamil Su, *Türk Eğitiminde Teftişin Yeri ve Önemi*, İstanbul, 1974.

Vilayet Maarif Müfettişliği vazifesinde İzmir’de Mithat Efendi bulunuyordu.¹⁶⁰ 1910 yılı Eylül ayında Vilayet Maarif Müfettiş-i Saniliğine 1500 kuruş maaşla Mülkiye Mektebi mezunlarından Ali Ulvi Efendi tayin edildi.¹⁶¹

1911 yılının başında Vilayet Maarif Müfettişi Ziya Bey teftiş için Aydın’a gidecekti.¹⁶² 1911 yılı ortalarında ise Maarif Müfettişliğinde Sami bey ve Mekatib-i İbtidaiye Müfettişliğinde de Mithat Bey bulunuyordu. Aynı yılda vilayet, sancak ve mülhakatta boşalan Tedrisat-ı İbtidaiye Müfettişlikleri memuriyetlerine, Maarif Nezareti’nden bildirilmedikçe yeni atamalar yapılmayacaktı.¹⁶³

1912 yılında bütün Maarif Müfettişlikleri lağvedilmek istenmişse de daha sonra bunların gerekliliği nazar-ı itibara alınarak bundan vazgeçilmiştir.¹⁶⁴

Anadolu Gazetesinin 21 Teşrin-i Sani 1913 tarihli nüshasında çıkan yazıda Meşrutiyetten beri okulların teftişi konusuna önem verilmediği, özellikle özel okulların yeterince teftiş edilmediği belirtilerek şunlar söyleniyordu:¹⁶⁵

“Hulasa, bu memleketin bugünkü evlad-ı vatanla kurtulacağına imanımız varsa artık hükümet de, millet de tuttuğumuz yolu terk ile ciddiyet ve ihtimama sarılmalı ve vatani kurtaracak olan bugünkü evladımızı okumak mertebesinde görmek için sevk eylediğimiz yerlerin mahiyetlerini epeyce tetkik etmeliyiz.”

1914’te Vilayet Maarif Müfettişlerinin görevlerine dair bir nizamname yayımlandı. Tedrisat-ı İbtidaiye Müfettişi Mithat Bey’in 1914 yılında yaptığı incelemeler sonucunda İzmir şehrinin Servilitepe, Selatinoğlu, Memduhiye, Hacibey ve Eşrefpaşa mahallelerinde kız ve erkeklere mahsus beş ibtidai mektebin açılmasına karar verildi. İbtidai Mekteplerinin binaları sağlık koşullarına uygun değildi ve mekteplerdeki

¹⁶⁰ Tutsak, a.,g.t., s. 102, “Mekatib-i Mevcudenin idare ve tedrisatını tetkik ve teftiş için vilayette yalnız bir Maarif Müdüründen başka, tek bir Maarif müfettiş olsun bulunmaması bu babdaki vazife-i lazıme ve mühimmenin icrasını cidden işgal etmektedir. Yalnız İzmir’deki mekatib adedinin 150’ye balığ olması ve bunların, bir çok vazifesi bulunan Maarif Müdürü tarafından bizzat teftiş edilmesi müstebad olacağını ispata kafidir. Şu hale nazaran vilayetçe herhalde vücuduna ihtiyaç derkar olan Maarif müfettişlerinin biran evvel tayini emrinin istihsali müdüriyet-i mezkureden beyan olunmuştur.” *Ahenk*, 23 Eylül 1909.

¹⁶¹ *Ahenk*, 23 Eylül 1909.

¹⁶² *Ahenk*, 24 Şubat 1911, Şubat 1911’de Maarif Müdürünün teftişiyle mülhakatta bazı köy okullarında, fazla sınıf olduğu halde bütün öğrencilerin bir sınıfta toplandığı anlaşılmıştı. Bu durumun düzeltilmesini isteyen Maarif Müdürü, aksi takdirde öğretmenleri değiştirmekle tehdit ediyordu. *Ahenk*, 3 Şubat 1911.

¹⁶³ *Ahenk*, 11 Ağustos 1911, *İttihat*, 19 Nisan 1911.

¹⁶⁴ *BOA. ŞD. MLK. MRF. 1446/26.*

talebeler doktorlar tarafından hiç muayyene edilmiyordu.¹⁶⁶ Aynı yıl içinde İzmir'deki mekteplerin sıhhi durumlarını teftiş etmek üzere bir heyet kuruldu. Heyet, yanlarında bulunan doktorlarla birlikte mektepleri teftiş etmeye başladı.¹⁶⁷ 1915 yılında Mekatib-i İbtidaiye Müfettişliği tarafından Koklıca ve başka yerlerdeki ruhsatsız mektepler kapatıldı.¹⁶⁸

Aydın Vilayeti Valisi Rahmi Bey zamanında, 1916 yılında Vilayet Umumi Meclisi tarafından “Maarif Ser-müfettişliği” kuruldu. Ser-müfettiş, İzmir, Manisa, Aydın, Denizli ve Muğla'da bulunan beş maarif müfettişinin çalışmalarını düzenlemek ve idare etmekle görevliydi. İlk olarak bu göreve tayin edilen Salih Zeki Bey'in kısa süre sonra Maarif Müdürlüğü'ne terfi etmesi üzerine bu göreve İzzet Bey getirildi. Fakat İzzet Bey İstanbul'da başka bir vazife bulduğundan istifa etti. Uzun süre boş kalan Ser-müfettişliğe 9 Ocak 1919 tarihinde Bezmi Nusret Bey 1500 kuruş maaşla tayin edildi. Bu tarihte Merkez Müfettişlik görevinde Mithat Bey bulunuyordu. Bazı teftiş raporlarını inceleyen Bezmi Nusret, bunların formaliteden ibaret olduğunu, gerçekleri yansıtmadığını belirtmektedir. Raporlar genellikle, “Filan mektebe gidildi. Muallimleri vazifeleri başında buldum. Hepsi çalışmaktadırlar” şeklindeydi. Bezmi Nusret bir tamim hazırlayarak, “Teftiş raporlarında mektep binasında ne gibi noksanların bulunduğu, öğretmenlerin tahsil dereceleri, istidat ve kabiliyetleri, çalışma tarzları, derslerinde muvaffak olup olmadıkları, talebe ile olan münasebetleri, öğrenciler üzerinde otoriteleri bulunup bulunmadığı, hasılı maddi ve manevi hüviyetleri hakkında malumat verilmesini” isteyerek, sıkı bir teftişe başladı. 26 Şubat 1919'da Vali Nurettin Paşa'nın başkanlığında toplanan Vilayet Umumi Meclisi'nde bütçe görüşmesi yapılırken İttihat ve Terakki Mektebi Müdürü Enver Bey, merkez ve diğer sancaklarda birer müfettiş bulunduğu için Maarif Ser-müfettişliğinin gereksiz olduğunu savundu. Diğer azaların da bu düşünceye katılmasıyla Maarif Ser-müfettişliği kaldırıldı. Bu memuriyetin kaldırılmasının temelinde İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilafçıların çatışması yatıyordu. Umumi meclis üyelerinin çoğu İttihatçıydı. Hürriyet ve İtilafçı olan Bezmi Nusret Bey'i dışarıda bırakmak için Ser-müfettişlik memuriyeti kaldırıldı.¹⁶⁹

¹⁶⁵ *Anadolu*, 21 Teşrin-i Sani 1913.

¹⁶⁶ *Ahenk*, 27 Mayıs 1914, Z..M., “Mahalle Mektepleri ve Sıhhat-i Etfal”, *İttihat*, 2 Mart 1911.

¹⁶⁷ *Ahenk*, 8 Nisan 1914.

¹⁶⁸ *Ahenk*, 26 Kasım 1915.

¹⁶⁹ *Anadolu*, 13 Kanun-ı Sani 1919, Kaygusuz, a.g.e., s.146-149.

Yunan İşgali sırasında, biri İzmir’de, diğeri Manisa’da iki Tedrisat-ı İbtidaiye Müfettişi vardı. İnas İdadisi Tarih ve Tatbikat Muallimi Mustafa Rahmi (Balaban) ve kapatılan Nehari İdadisi Müdürü Ahmed Naili Beyler fahri olarak Tedrisat-ı İbtidaiye Müfettişliği yapıyorlardı.¹⁷⁰

1.1908-1923 YILLARI ARASINDA RESMİ TÜRK OKULLARI

1.İLKÖĞRETİM

II. Meşrutiyetin ilanıyla beraber siyasi hayat ve fikir hareketleri birden canlanmış, yayın özgürlüğüne kavuşmanın yanında, devletin toprak kayıpları -özellikle Balkan Savaşları- aydınları toplumsal sorunları ve dertleri ortaya koyma ve çözüm yolları aramaya itmiştir. Bu bağlamda eğitime kurtarıcı gözüyle bakılması genel bir kaniydi. Fakat bunun nasıl yapılacağına ilişkin bir konsensüs sağlanamamıştı.

Başlangıçta okullara *hürriyet mektepleri* denmiş, fakat, Akyüz’e göre bu terimle aslında; okulların içine yuvarlandığı disiplinsizlik, keşmekeş, başıboşluk, gösteriş anlatılmak istenmiştir. 31 Mart olayı bastırıldıktan sonra okullarda disiplin sağlanmıştır.¹⁷¹

Yukarıda değinildiği gibi, Meşrutiyetin başında ıslahata nereden başlanacağı tartışmaların önemli bir kısmını oluşturmuştur. Yapılan tartışma sonucunda ıslahata ilkokullardan başlanacağı yönünde bir görüş birliğine varılmıştı. Tuba Ağacı Nazariyesiyle ıslahata Darülfünundan başlanması gerektiğini savunan Emrullah Efendi memleketin içinde bulunduğu şartları göz önüne alarak, bu fikrinden vazgeçmiş ve her şeyden önce Tedrisat-ı İbtidaiye Kanununu çıkartmaya çalışmıştır. Aynı zamanda İdadileri ıslah ve Darülfünun Nizamnamesini çıkartmakta ön ayak olmuştur. Emrullah Efendi, eğitim konusunun sırf mali bir mesele olmadığını dile getirerek, özellikle taşrada görev yapacak 70.000 nitelikli öğretmene ihtiyaç olduğu halde bunun yüzde birinin bile bulunmadığını söylüyordu. Bunun için bu meselede en lüzumlu olanını öne alarak işe başlanması gerektiğini savunuyordu. Bu bağlamda en önemli meselenin **tedrisat-ı ibtidaiye** olduğunu belirtiyordu. Köylerde okul binaları olmadığını, binalar yapılırsa bile öğretmen maaşı verebilecek paranın yokluğundan söz ediyordu. Bu işin

¹⁷⁰ Su, a.g.e., s.37.

¹⁷¹ Akyüz, a.g.e., s.229.

bütçede ayrılan tahsisatla mümkün olmadığını ve bu meselenin para olmadığı için geleceğe bırakılmayacağını savunuyordu. Bunun çözüm yolunu, ibtidai mekan ve masraflarının ahaliye ait olmasında buluyordu. 1913'te çıkarılacak olan İdare-i Vilayet Kanunuyla bu görüşe paralel olarak ilköğretim masraflarının mahalline bırakıldığı görülecektir.¹⁷²

Bu dönemde öğretmenlerin durumuna gelince, başta elde bulunanlarla yetinilmiş, *“Bir ehliyetname usulü ihdas ediyoruz ki bu, ibtidai muallimliği edebilecek derecede okumak yazmak bilenlere, yahut eğer noksanları varsa vukuflarını o dereceye isal edenlere verilecek ve bunlar mekatibde istihdam olunacaklardır.”* deniyordu devrin maarif nazırı tarafından.¹⁷³ Bununla beraber öğretmen sayısının artırılacağını belirterek, taşradaki öğretmenlerin niteliğini yükseltmek için her vilayetten Dersaadet'e iki kişi çağırılarak buradaki Darümuallimine devam edeceklerdi.¹⁷⁴

Bu dönemde maarif nezareti bütün okulların ıslahına çalışırken, patrikhanelerin, eğitim konusunda takındığı bağımsız tavır ile İttihat ve Terakki'nin ve Evkaf Nezaretinin de eğitime heveslenmesi karmaşıklığı daha da artırıyordu. Daha önceki nizamname ve programlarında *“maarif-i umumiyenin terakkisine çalışılacaktır”* şeklinde ifade edilen eğitime ilişkin politika İttihat ve Terakki yerüstüne çıkıp, hükümette söz sahibi oldukça daha da derinleşip belirginleşiyordu. 1910'daki kongrenin 5.maddesinde *“Cemiyet; mev'izeleriyle, ilmi müesseseleriyle, faideli neşriyat ve teşşebbüsleriyle milletin siyasi ve içtimai terbiyesine hizmette ve intihabatta efkâr-ı umumiyyeye rehberlikte devam eder.”* denilerek cemiyetin bu konudaki amacı ortaya konuyordu.¹⁷⁵

İttihatçılara yakınlığıyla bilinen Maarif Nazırı Emrullah Efendi, tedrisat-ı ibtidaiyenin amacını şöyle açıklıyordu. *“Herkesin bilmeye, edinmeye mecbur olduğu yekun malumattır ki bir taraftan zihni kuvvetlerin mütevazın bir surette küşayişini temin edecek esasları koyar, orta tedrisata hazırlar, diğer taraftan ameli hayatta maişet*

¹⁷² Ergin, a.g.e., 1057-1058, Nafi Atuf Kansu, *Türkiye Marif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul, 1932, 2. Kitap, s.38.

¹⁷³ Ergin, a.g.e., s. 1058.

¹⁷⁴ Ergin, a.g.e., s.1059.

¹⁷⁵ Ergin, a.g.e., s. 1059.

*teminine hizmet eden sınıai mesleklerin mevkuf olduğunu malumat başlangıçlarını, sınıât usulünü telkin eyler.*¹⁷⁶

1.1.Ana Mektepleri

1908'den önce bazı vilayetlerde özel Ana mektepleri açılmıştı. Resmi Ana mektepleri ise Balkan Savaşlarından sonra açıldı ve yaygınlaşmaya başladı. Ancak bu okullarda görev yapacak bayan öğretmenler yetiştirilmediği için bu konuda Ermeni ve Yahudi öğretmenlerden faydalanıldı. Okulların şarkı ve şiirleri dahi bu kişiler tarafından yazıldı. Gelişen milliyetçi dürtü ile bu okullarda görev yapacak Türk öğretmenler yetiştirmek için Darülmuallimat'ta özel bir sınıf açıldı. Kazım Nami tarafından Çocuk Bahçesi Rehberi adıyla bir kitap çevrildi.¹⁷⁷

Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati okul öncesi eğitim kurumlarının da açılmasına imkan sağladığı için, okul öncesi alanda özellikle büyük şehirlerde "Ana Mektebi" veya "Çocuk Bahçesi" açılmış ve bu işleri düzenlemek üzere "Ana Mektepleri Nizamnamesi" yayınlanmıştır.(15 Kasım 1915)¹⁷⁸

Ana Mektepleri, ibtidai sınıfı bulunan herhangi bir inas mektebine mülhak olmak üzere veya müstakilen inşa edilecekti.(1.Md.) Bu okulların binalarının mektep olmaya elverişli, sıhhi, çocukların sayısına uygun genişlikte bahçesinin bulunmasına ve her türlü levazım-ı terbiyeviyeinin hazır edilmiş olmasına önem verilecekti. (2.md.)Bu okullara 4-6 yaşları arasında çocuklar devam edebilecekti.¹⁷⁹

1.1.1.İzmir Ana Mektepleri

Ana Mektepleri Nizamnamesi yayınlanmadan önce de İzmir'de hemen hemen bütün okullarda ihtiyat ve mahreç sınıflarında 4 ile 6 yaşları arasındaki çocuklara okul öncesi eğitim veriliyordu. 1915'te adı geçen nizamname yayımlandıktan sonra İzmir'de

¹⁷⁶ Kansu, *a.g.e.*, s. 47.

¹⁷⁷ Akyüz, *a.g.e.*, s.231. 15 Kasım 1915'te çıkarılan Ana Mektepleri Nizamnamesinin 12.maddesiyle Ana Mekteplerinde görev yapacak öğretmenlerin Osmanlı Devleti tebaasından olma şartı getirildi. *İ. Mec. Mah. 1333.R. 28 VN.14.*

¹⁷⁸ Unat, *a.g.e.*, s.41.

¹⁷⁹ "Ana Mektepleri Nizamnamesi" *İ. Mec. Mah. 1333.R. 28 VN.14.*

açılan Ana sınıfında Frobel usulü ile gösterilecek elişleri derslerine gerekli olan alet ve edevatın alınması için 2500 kuruş tahsisat verildi.¹⁸⁰

1917 yılında İzmir’de açılan ana mektebi için Namazgah’da eski İzhar-ı Maarif Mektebi kiralandı ve Terakki-i İnas binasının da ana mektebi yapılması kararlaştırıldı.¹⁸¹

1918 yılında Namazgah’da yeni bir ana Mektebi tesis edildi.¹⁸² Yine 1918’de Arapfirını’nda açılan ana mektebinin inşaat ve diğer masrafları için 3600 kuruş tahsis edildi.¹⁸³ Aynı yıl Tilkilik semtinde de bir ana mektebi tesisine teşebbüs edildi.¹⁸⁴ Reşadiye mahallesinde masarif-i mecbure tahsisatıyla bir ana mektebinin açılması encümente münasip görüldü.¹⁸⁵

Taşralardaki ana muallime mektepleri Darümualliminlere bağlıydı. 1917-1918 yıllarında İzmir merkezde tesis edilip belli bir seviyeye ulaşan ana mektepleri müdürlüklerine ikişer, üçer de muavine tayin edilerek biraz eğitim gördükten sonra mülhakatta açılacak olan ana mekteplerine öğretmen olarak atanacaklardı.¹⁸⁶

1.2.İbtidai Mektepleri

1908 Hürriyetin ilanından 31 Mart 1909 olayına kadar olan dönemde önemli bir gelişme yaşanmamıştır. Bu safhada ibtidai programlarına Malumat-ı Medeniye derslerinin konulmasıyla yetinilmiştir. 31 Mart Olayından sonraki devirde maarifte de - diğer devlet dairelerinde olduğu gibi- hayli şişen kadrolarda tensikat yolluna gidilerek iş görülmeye başlanmıştır.¹⁸⁷

Bu dönemde İlköğretimin taşradaki durumu daha da kötüydü. 1909 yılında Tanin gazetesinin muhabiri olarak Anadolu’ya giden Ahmet Şerif’in “Anadolu’da Tanin” adıyla gazetede tefrika edilen yazıları bu dönemde Anadolu köylüsünün durumunu yansıttığı gibi eğitim seviyesi hakkında da bilgi veriyor. Gittiği yerlerde

¹⁸⁰ *Anadolu*, 11 Mayıs 1915.

¹⁸¹ *Ahenk*, 25 Ekim 1915.

¹⁸² *Ahenk*, 16 Kasım 1915.

¹⁸³ *Ahenk*, 25 Kasım 1915.

¹⁸⁴ *Ahenk*, 13 Nisan 1916.

¹⁸⁵ *Anadolu*, 19 Kanun-ı Evvel 1918.

¹⁸⁶ M. “Bizde Mektepler”, Muallim, 30 Haziran 1917, S.19, s.231. *Ahenk*, 7 Nisan 1916.

mutlaka okula da uğrayarak eğitim durumu hakkında bilgiler veren Ahmet Şerif, yazılarında okulların içinde bulunduğu perişan durumu yansıtmaktadır.¹⁸⁸

1912 yılına doğru ibtidai okulları köylere kadar yaygınlaştırılmış olmasına rağmen özellikle kırsal kesimde, velilerin çocuklarını okula göndermemeleri eğitimin ülke geneline yayılmasına en büyük engeldi. Emrullah Efendi, İttihat ve Terakki Fırkasının 1912 yılındaki 4.kongresinde tanzim edilen siyasi programa dair yazdığı “İzahname”de velilerin çocuklarını okula göndermeleri gerektiği üzerinde durarak ilköğretimin zorunlu tutulmasının hukukiliğini izah ediyordu.

*“Selamet-i umumiye hikmeti katiyen onu iktiza eder ki; sokaklara bırakılan, orada burada serseri gezen, tahsil ve terbiyeden, nezaret ve vesayetten mahrum olan binlerce evlad-ı memleket buldukları bu muhitten zor ile alınmalı mekteplere konulmalıdır.”*¹⁸⁹

Özellikle Balkan savaşlarının Osmanlı kamu vicdanında meydana getirdiği travmatik etki herkesin gözünü açmıştı. Yalnız ordunun güçlü olması yetmeyeceği, memlekette eğitime de önem verilmesi gerektiği kanaati herkesçe paylaşılıyordu. Bu devirde maarif hareketi Nezarete münhasır kalmayarak halk ve basına da sirayet etti.¹⁹⁰

Uzun bir çalışma döneminden sonra 1913 yılında “Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati” yürürlüğe girdi. 101 maddeden oluşan bu kanun geçici kaydıyla çıkmasına rağmen Cumhuriyet döneminde de bazı değişikliklere uğrayarak yürürlükte kaldı. Kanunun birinci maddesinde ilköğretimin mecburi ve devlet okullarında parasız olacağı belirtiliyordu. Bu kanunun üçüncü maddesine göre ilköğretimle ilgili kurumları;

1-Ana mektepleri ve sıbyan sınıfları

2-Mekatib-i ibtidaiye

¹⁸⁷ Ergin, *a.g.e.*, s.1107-1108.

¹⁸⁸ Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanın*, (Haz. Çetin Börekçi), İstanbul, 1977, “Ahmet Şerif yazılarında sürekli olarak, birlik ve ilerleme için biricik formülün, bütün Osmanlılar için ortak bir eğitim olduğu şeklindeki İttihatçı inancı tekrarlar.” Ahmed, *a.g.e.*, s.111.

¹⁸⁹ Emrullah Efendi, *İzahname*, Matbaa-i Hayriye, 1330, s.83

¹⁹⁰ Ergin, *a.g.e.*, s.1112.

3-Elişleri ve ihtiraf mektepleri, olmak üzere üç kademeye ayrıldı.¹⁹¹

İbtidai mektepleri, 6 Ekim 1913 tarihli Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-u Muvakkati çıkıncaya kadar hemen hemen eski halini yaşamış, ancak II. Abdülhamit döneminde siyasi kaygılarla programdan çıkarılan Tarih ve Coğrafya derslerinin yanında Yurttaşlık Bilgisi dersleri de konulmuştur. Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatinin kabulünden sonra Fransız ilkokulları sistemine uyularak ve meşrutiyetin ilk yıllarında bir kısmı Numune Rüştıyesi haline getirilen ve daha önce Merkez Rüştıyesi adı altında ibtidai sınıflarıyla birlikte İstanbul'da yer yer açılmış olan okullardan başlanılarak 6 yıllık "Mekteb-i İbtidai" haline getirilmişlerdir. Bu sisteme göre Devre-i Ulâ(7-8 yaş), Devre-i Mutavassıta(9-10 yaş) ve Devre-i Âliye(11-12 yaş) isimleri altında okulda üç devre bulunuyor ve her devre iki sınıfa ayrılıyordu.¹⁹²

Fakat bir taraftan da gerek kız, gerek erkek Sultanilerine mülhak olarak açılan ve ödeneği genel bütçeden karşılanan ilk kısımlar için bu devre sistemi dışında 5 yıllık bir öğretim bütünü kabul edilmiş ve böylece diğer 6 yıllık ilkokullara denk tutulan ikinci bir ilkokul tipi ortaya çıkarılmıştı. Bu ikilik 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat kanunuyla 5 yıllık temel öğrenim kurumu halinde yeniden teşkilatlandırılması ile ortadan kalkmıştır.¹⁹³

1913'teki Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunuyla ibtidai okullarında okutulacak dersler aşağıdaki gibiydi:¹⁹⁴

Kuran-ı Kerim (etfal-i müslimeye mahsustur), Malumat-ı Diniye (sınıf-ı gayr-i müslime etfaline kendi usul-u diniyeleri gösterilecektir), Kıraat ve Hat, Lisan-ı Osmani, Hesap, Hendese, Coğrafya (Osmanlı coğrafyası), Tarih (Osmanlı Tarihi), Durus-u Eşya, Malumat-ı Tabiiye ve Tatbikatı, Hıfzısıhha, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye ve İktisadiye, El İşleri ve Resim, Gına (ilahi ve vatani manzumeler), Terbiye-i Bedeniye ve Mektep Oyunları, erkeklere Talim-i Askeri, kızlara İdare-i Beytiye ve Dikiş İşleri.

Bu dönemde İlköğretimde, Satı Bey'in çabaları sonucu yetişen öğretmenler sayesinde kısmen bir canlılık görülse de, bu öğretmenlerin sayısı az olduğu için yeni

¹⁹¹ "Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati", (1. Fasıl), Tanin, 25 Teşrin-i evvel 1913.

¹⁹² Ergin, *a.g.e.*, s.1176, Koçer, *a.g.e.*, s.193, Unat, *a.g.e.*, s.40.

¹⁹³ Unat, *a.g.e.*, s. 40.

okulların çoğunda eski yöntem ve uygulamalar devam etmiştir. Ayrıca Evkaf Nezareti'nin idaresi altındaki Sıbyan okullarının yenileşme hareketinden etkilenmediğini Abdullah Cevdet'in bu okullara yaptığı gezilerden edindiği gözlemlerden anlıyoruz.¹⁹⁵

1914'te İstanbul'da bir müfettiş şunları yazıyordu: “*Bu mekteplerde yetişecek, dimağları fersudeleşmiş, şahsiyet ve maneviyatları çökmüş, maneviyatları gibi cisimleri de zaaf ve inhitata uğramış biçare yavrucakları yarının genç ve hür fikirli, demir pazulu, şahsiyet ve irade sahibi, azimkar ve faal bir unsurun, bir nesl-i halaskarın müstakbel analığına namzet farz etmek boş bir hülyadır.*”¹⁹⁶

1.2.1. İzmir İbtidai Mektepleri

1905 yılında İzmir merkezinde on biri erkek ve beşi kızlara mahsus olmak üzere 16 tane ibtidâî mektebi vardı. Bu okullardan erkeklere ait olanlar Arab Fırınındaki (Hamidiye), Yavançeşme civarındaki (Memduhiye), Namazgâh'daki (Namazgâh), Tilkilik'deki (Teshiliye), Eşrefpaşa mahâllesindeki (Gayret), Karataş'daki (Sahiliye), Değirmendağı'ndaki (Değirmendağı), Karantina'daki (Hamidiye), Kokaryalı'daki (Mamuretü'l-Hamidiye) ve Bornova ile Karşıyaka'dakiler de buldukları mahâllelerin adıyla isimlendirilmişti. Kızlara ait olanlar ise Toraman Mahâllesindeki (Terakki), Namazgâh'daki (Mecidiye), Eşrefpaşa Mahâllesindeki (Gayret), Değirmendağı'ndaki (Selimiye) ve Karşıyaka'daki (Karşıyaka) ibtidai mektepleriydi. Bütün ibtidai mekteplerde eğitim gören erkek öğrenci sayısı 27.319 iken kız öğrenci sayısı 26.324'tü.¹⁹⁷

Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte İzmir basınında özellikle köy ibtidai mekteplerinin “tarz-ı cedit üzere” iyileştirilmesine yönelik fikirler çokça yer almıştır. Maarifin

¹⁹⁴ “Tetrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati”, (Mevad-ı Dersiyeye), Tanin, 26 Teşrin-i Evvel 1913.

¹⁹⁵ Akyüz, a.g.e., s.232.

¹⁹⁶ Ergin, Osman Nuri, *Türkiye Maarif Tarihi*, C.3-4, s.1411.

¹⁹⁷ Cevat Sami- Hüseyin Hüsnü, *Aydın Vilayet-i Celilesinin Ahval-i Tabiiye, Ziraiye, Ticariye ve İktisadiye vesair Ahvalinden Bahis 1321(1905)Sene-i Maliyesine Mahsus Nevsal-i İktisat*, s.165-166, Meşrutiyetin başında İzmir'deki köy okullarının içinde bulunduğu kötü durum için bkz. Mehmet İnce, *Mahmut Fuat(Hayati, Şahsiyeti, Eserleri)*, İstanbul, 1994, s.36-37.

meşrutiyete uygun bir tarzda ıslahına ilişkin birçok yazıda, halkın eğitim kurumlarına sahip çıkması için yöntemler aranmıştır.¹⁹⁸

Meşrutiyetin başında iptidai mekteplerinin kötü durumda olmasına en büyük sebep belki de nitelikli öğretmenlerin azlığıydı. Bu tarihte köy öğretmenlerinin vasıfları hakkındaki aşağıdaki yazı ilginçtir. *“Darümualliminden çıkan diplomalı öğretmenler ancak kaza merkezlerinde bulunan ibtidai mekteplerine bile yetmiyor. Köy hocalarının bir kısmında ellerinde kaza Maarif idaresinden tasdikli merhametten verilmiş birer ehliyetname var. Bir kısmında ise ne ehliyetname var ne ehliyet! Bunların birçoğu medreselerimizin (kudemay-ı liniflehun) tabir ettiği softalardan ibaret, hakikatten (elemtere, cim karnında bir nokta) kabilinden bir zümre-i gayr-i naciyedir.”*¹⁹⁹

1912 yılında Vilayet Umumi Meclisi, ibtidai tahsilin zorunlu hale getirilmesi için yapılan hazırlıklar çerçevesinde sıhhi şartlara uygun birçok okul inşa edildiği halde bazı yerlerde velilerin çocuklarını okula göndermekten kaçındığı belirtilerek Maarif Nezaretinden ilköğretimin zorunlu hale getirilebilmesi için gerekli kanunun hemen çıkarılmasını istiyordu.²⁰⁰

14 Mayıs 1914'te Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisi, Maarif müdürünün başkanlığında toplanarak, mecburi tahsilin tatbiki konusunda yapılabilecekleri tartıştı.²⁰¹ Maarif Müdüriyeti tarafından 1914 Nisanında mülhakata gönderilen yazıda, "kaza, nahiye ve köylerde maarif-i ibtidaiye namına ne gibi ihtiyaçlar mevcut olduğu ve nerelerde ne miktar mekatib-i iptidaiye vücuda getirilmek lazım geldiği" sorulmuş, bunların şimdiden hazırlanmakta olan 1915 bütçesine yetiştirilmesini istiyordu.²⁰²

Tedrisat-ı İptidaiye Kanunuyla ilköğretim parasız ve zorunlu hale getirildikten sonra İzmir ve çevresinde, iptidai okullarının sayısında bir artış meydana geldi. 1914

¹⁹⁸ “Vazifelerimiz 2- Mektep Program Düzeltelim!”, *Ahenk*, 15 Ağustos 1908, “Vazifelerimiz 3- Maarif-i Umumiyemiz Hem Mecburi, Hem Meccani Olmalıdır!” *Ahenk*, 18 Ağustos 1908, Şakirzade Ahmet Hamdi, “Maarife Himmet Edelim”, *Ahenk*, 23 Ağustos 1908, “Köy Mektepleri Nasıl Islah Olunabilir, İptidai Muallimlerini Nereden Bulacağız?”, *Ahenk*, 24 Ağustos 1908, İşkodralı Mahmut Nedim, “Maarif'in Islahına Çalışanlara Yardım”, *Ahenk*, 24-25 Mart 1909.

¹⁹⁹ “Köy Mektepleri Nasıl Islah Olunabilir, İptidai Muallimlerini Nereden Bulacağız?”, *Ahenk*, 24 Ağustos 1908, Yazıda ayrıca “Bunların kaffesini silip süpürmek, yerlerine cidden Darümuallimin tahsili görmüş şahadetnameli muallimler ikame etmek şimdi mümkün olmayacağını da -kemal-i teessüfle- itiraf edelim.” deniyordu.

²⁰⁰ *Ahenk*, 9 Şubat 1912.

²⁰¹ *Ahenk*, 14 Mayıs 1914.

yılında İzmir merkez kazadaki 62 ibtidai mektebine 1.811 erkek ve 5 kız ibtidai mektebine de 1.367 kız olmak üzere 3.167 kişi devam ediyordu.²⁰³ İzmir sancağında ise 137 erkek, 17 inas ibtidai mektebinde 9.337 erkek ve 1.525 kız öğrenci mevcuttu.²⁰⁴ 1914 İzmir Rehberinin yazarı Hüseyin Rıfat gayrimüslimlerin eğitimde Türklerden ileride olduğunu söyleyerek “*Şu erkamı nüfus-ı mahalliyeye nispet edecek olursak anasır-ı İslam'ın maarife vermekte olduğu ehemmiyetin derecesi anlaşılır.*” diyordu.²⁰⁵

Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatine göre en az 15 günde bir toplanması gereken “Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisi”²⁰⁶ bir çok defa olduğu gibi azaların tam katılımı sağlanamadığı için toplanamıyordu.²⁰⁷ Yerel basında bu durum kıyasıya eleştirildikten sonra 2 Temmuz 1914'te toplanan meclis, İzmir'deki “Elifba Cemiyeti” tarafından maarife bağışlanan 10.000 liranın eğitimin teşvik edilmesi için köy okullarında başarılı öğretmen ve öğrencilerin ödüllendirilmelerini kararlaştırdı.²⁰⁸

1916'da Aydın Vilayeti dahilindeki resmi mekteplerde 32.906'sı erkek ve 11.468'i kız olarak toplam 43.344 öğrenci vardı.²⁰⁹

İzmir Müdafai Hukuk Cemiyetinin Mütarekede yayınladığı 4 numaralı broşüründe 1917 yılı resmi istatistiklerine dayanılarak İzmir mektepleri hakkında aşağıdaki rakamlar verilmekteydi.²¹⁰

	Türk	Rum	Ermeni	Yahudi	Diğer
Okul Sayısı	594	136	21	21	7
Öğretmen Sayısı	1.560	501	61	103	107
Öğrenci Sayısı	15.023	10.167	2.082	2.989	1.050

1916-1917 ders yılında Menemen ve İzmir merkezde birer adet İbtidai Numune Mektebi açıldı.²¹¹ II. Meşrutiyet Döneminde İzmir'de faaliyet gösteren ibtidai mekteplerin adı, yeri ve açılış tarihi aşağıdaki gibiydi.²¹²

²⁰² *Ahenk*, 30 Haziran 1914.

²⁰³ Rıfat, *a.g.e.*, s.84-85.

²⁰⁴ *Ahenk*, 25 Mayıs 1914.

²⁰⁵ Rıfat, *a.g.e.*, s.85.

²⁰⁶ *Ahenk*, 30 Haziran 1914.

²⁰⁷ *Ahenk*, 29-30 Haziran 1914.

²⁰⁸ *Ahenk*, 2 Temmuz 1914.

²⁰⁹ *Ahenk*, 11 Kasım 1916.

²¹⁰ Moralı, *a.g.e.*, s.9.

²¹¹ *Ahenk*, 30 Haziran 1916.

²¹² Tablo *Ahenk*, İttihat, Anadolu, Müsavat gazetelerinin muhtelif nüshaları ile 1905 tarihli Nevsal-i İktisat ve Hicri 1326 Aydın Vilayeti Salnamesinden derlenmiştir.

Okulun Adı	Okulun Yeri	Kuruluş Tarihi	1908'de Öğrenci Sayısı
Teshiliye	Tilkilik	1873	154
Namazgah İnas	Namazgah	1874	
Hamidiye	Arapfırını	1876	196
Natırzade	İkiçeşmelik	1878	0
Sahiliye	Karataş	1878	35
Namazgah Zükür	Namazgah	1879	239
Mecidiye İnas	Namazgah	1880	
Memduhiye İnas	Orta Hamidiye	1881	246
Terakki-i İnas	Çivici Hamam	1886	242
Selanikzade	Çukur Çeşme	1884	
Hamidiye	Arapfırını		40
Fevziye	Reşadiye	1913	
Selimiye	Değirmendağı		85
Değirmendağı	Değirmendağı		
Gayret Zükür	Eşrefpaşa		137
Gayret İnas	Eşrefpaşa		120
Mamüretü'l-Hamid	Kokaryalı		55
Salebcizade			63
İttihad ve Terakki	Karantina	1911	
Tefeyyüz	Karantina	1909	
Numune	Menemen	1916	
Hadikatü'l-Vildan	Arapfırını	1909	

Maarif Müdürü Salih Zeki beyin verdiği bilgiye göre; 1919 yılı başında, 55 adet Resmi ve özel Türk okullunda 6.359 öğrenci eğitim görürken, okul yaşındaki 15.392 çocuk ise okula devam etmiyordu. Bu verileri gayrimüslimlerininkiyle karşılaştıran Salih Zeki bunun sebebini ve çözümünü şöyle açıklıyordu:

“Diğer anasır şöyle dursun. Fakat Rum anasının bizim ile boy ölçüştürmesine ne kadar hayret edilse azdır. Çünkü bu mekatib sırf hamiyet keselerinden akıp gelen mebalîğ ile idare edilmektedir. Acaba bizim ağniyamız şimdiye kadar kaç mektep tesis ve maarifimizin terakkisi uğrunda kaç kuruluş feda etmiştir. Biz gözlerimizi daima hükümete dönmüş, her şeyi ondan bekleriz. Fakat düşünmüyoruz ki, muavenet-i milliye vaki olmadıkça hükümet bütçesiyle bütün ihtiyaçlarımızı tatmine muktedir olamaz.

Hulasa: Milletçe, hükümetçe bu uğurda pek pinti davranıyoruz. Binaenaleyh bu vatanda herkesten ziyade biz alakadarız. Düşünelim ki saltanat, hakan Türk, hükümet Türk, lisan-ı resmi dahi Türkçe'dir. İşte şu lisan-ı maderzadlarımız öz evladı olan Türk

*yavrularını sokakta değil, fakat talimhane-i edep denilen mekteplerin ağuş-u meftununda gördüğümüz zaman bu güzel vatanın selamet-i atisinden emin olabilir.*²¹³

Yunan işgali altında 3 öğretim yılı geçiren İzmir’de, eğitim büyük sekteye uğradı. Cumhuriyetin ilan edilmekte olduğu günlerde köy ibtidai okullarında öğretmen sıkıntısı had safhadaydı.²¹⁴

“Binaenaleyh köyliüyü nur-u maarifle tenvir etmek programız dahilinde ise -ki buna şüphe yoktur- muktedir muallimlerin yüzlerini köylere çevirebilmek çarelerini aramalıyız. Köy muallimlerini terfi ve mekteplerini her hususta tezyin, vesait-i tedrisiyeyi ve tenviriyeyi ikmal etmeliyiz ki meslek sahibi muallimler şehirden köye can atarak akın etsinler. Köyliye din, iman ve irfan aşulasınlar, köylerimiz şenlensin, baykuşlara me’va olmasın.”

2.1. ORTA ÖĞRETİM

1908’de 5 ya da 7 yıllık İdadiler, Rüştüye sınıflarını da içlerine alarak ve taşrada orta öğretim kurumlarını oluşturuyordu. Bu tarihten sonra idadilerin programlarına yeni dersler girmeye başlamıştır. 1909-1910 ders yılı için düzenlenip 1911 tarihinde neşredilen idadi müfredat programlarında müspet bilimler bakımından büyük bir değişiklik yoktu. Programa Umum-i Tarih konmuş ve Malumat-ı Medeniye dersleri ilave edilmişti.²¹⁵

1911-1912 öğretim yılında bazı vilâyet merkezlerinde ilk üç sınıfı birinci, son üç sınıfı ikinci devreyi teşkil etmek üzere altı yıllık sultanilerin açılmasına başlandı. Bu kurumlara altı yıllık ilkokul(rüştiye) mezunları alındı. Bu uygulamadan sonra birçoğu sancak merkezlerinde kalmış bulunan idadilerin görevlerinin ne olacağı sorunu ortaya çıktı. Bu sorunu çözmek için 1913’te içinde; ticaret, ziraat, sanayi ve umumi şubeleri bulunan idadilerin açılması düşünüldü. 1916 yılında bu tür idadilere özgü öğretim programları hazırlandı. Programlara göre, bu okullar ilk yılı hazırlık sınıfı olmak ve öbür iki yılı da ziraat, ticaret, sanat şubelerine ayrılmak üzere üç yıl öğrenim süreli eğitim kurumu haline getirildi. II. Meşrutiyet devrinin eğitime getirdiği en önemli

²¹³ Salih Zeki, “Mekteplerimiz, Gençlerimiz”, *Anadolu*, 6 Kanun-ı Sani 1919.

²¹⁴ Osman Nuri, “Köylerimizde Maarif”, *Ahenk*, 17 Ekim 1923, Osman Nuri, “Köylerimizde Muallimlik”, *Ahenk*, 25 Ekim 1923.

yeniliklerden biri olan çok gayeli idadilere göre öğretmen yetiştirilememiş olduğundan, açılabilirdikleri yerlerde daha çok umumi şubeler kurulabildi.²¹⁶

2.2.Rüştiye Mektepleri

Sıbyan mektepleriyle idadiler arasında bir basamak olan bu kurum, Meşrutiyetten önce yerel devlet dairelerine katip yetiştiriyordu. II. Meşrutiyetin başında 1908 yılına mahsus bir program yapıldı. 1909'da bu okulların kurulma çalışmaları iptidailerle beraber mahallerine bırakıldı ve Maarif Nezareti bütçenin verdiği imkan ölçüsünde bu okullara yardım edecekti. Mahalli bütçelerin devreye girmediği bir zamanda bu okulların yerel idarelere bırakılması zaten kötü durumda olan rüştiyeleri olumsuz yönde etkilemiştir. Rüştiye öğretmenlerinin maaşlarında yapılan düzenleme, ehliyetli öğretmenlerin bu okullardan çekilmesine sebep olmuştur. Öğretim daha çok vekil öğretmenlerle götürülmeye çalışılmıştır. 1911 yılında rüştiyelerde okutulan dersler şunlardı.²¹⁷

I.Yıl	II.Yıl	III.Yıl
Kuran-ı Kerim	Kuran-ı Kerim	Kuran-ı Kerim
Ulum-u Diniye	Ulum-u Diniye	Ulum-u Diniye
Türkçe	Türkçe	Türkçe
Kiraat	Kiraat	Kiraat
Malumat-ı Fenniye	Malumat-ı Fenniye	Malumat-ı Fenniye
Arabi	Farisi	Farisi
Hesab	Arabi	Arabi
Malumat-ı Medeniye	Hesab	Hesab
Tarih	Malumat-ı Medeniye	Malumat-ı Medeniye
Coğrafya	Tarih	Tarih
	Coğrafya	Coğrafya
	Hendese	Hendese
	Farnsızca	Farnsızca

1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-u Muvakkati, Rüştiyeleri mahalle mektepleriyle birleştirip orta öğretimden almıştır. Bu okullar o tarihten itibaren kalkmış

²¹⁵ Akyüz, *a.g.e.*, s. 233, Yücel, *a.g.e.*, s. 177.

²¹⁶ Ayas, *a.g.e.*, s.228, Özalp-Ataünel, *a.g.e.*, s.24-26.

²¹⁷ Ergün, *a.g.e.*, s.210.

sayılır. Fakat bazıları, Numune Rüştiyeleri adıyla Cumhuriyet yıllarına kadar kalacaktır.²¹⁸

2.2.İzmir Rüştiye Mektepleri

1905 yılında Aydın vilayeti dahilinde her kaza ve nahiye merkezinde birer tane olmak üzere kırk yedi adet Rüştiye mektebi vardı. Bunların 44'ü erkeklere ve 3'ü kızlara mahsustu. İnâs rüştiyelerinden biri İzmir, biri Manisa, biri de Denizli'deydi. Bu okullar üç sınıf üzerine tertip edilip, birinci sınıftan olanlar muâllim-i evvel ve sâni ve sâlis olmak üzere üç, ikinci sınıftan olanlar evvel ve sâni olarak iki, üçüncü sınıftan olanlar da yalnız bir muâllimle idare edilirdi. Bu tarihte rüştiyelere devam eden erkek öğrenci sayısı 2.100 ve kız öğrencilerin sayısı da 450 civarındaydı.²¹⁹

1908 yılında 135 öğrencisi bulunan İzmir İnâs Rüştiyesinin kadrosu; Muallime-i Evvel Yaşar Hanım, Muallime-i Sani Ayşe Hanım, Muallime-i Salis Nuriye Hanım, Nakış Muallimesi Ayşe Hanım ile Biçki ve Dikiş Muallimesi Fahriye Hanım'lardan oluşuyordu.²²⁰ 1909 yılında Menemen Rüştiyesinin tek olan öğretmeninin görevi bırakması üzerine dersler kaza ahalisinin seçtiği kişilerce yürütülüyordu.²²¹ Maarif Nezaretinin 1909 bütçesindeki rüştiye mektepleri inşaat ve tesisat tertibindeki bütün meblağ harcandığından Sarayköy Mekteb-i Rüştiyesinin tamiri için talep edilen 8.000 kuruşun ancak 1910 yılı bütçesinden karşılanabileceği bildiriliyordu.²²²

Aynı yıl 70-80 kadar öğrencisi bulunan Ödemiş Rüştiye Mektebi 8 ay öğretmensiz kaldığı için okula devam eden öğrenci sayısı 14'e inmişti. Ödemiş'ten gönderilen mektupta “*Artık ne diyelim. Bu kadar nüfusu cami olan kazamızın şu mektepsizlik, muallimsizlik yüzünden uğradığı hale, inhitata mı acıyalım? Yoksa hala umur-u maarifde meşhud olan şu betai(e)tlere mi teesüf edelim.*” deniliyordu.²²³ Aynı sıkıntı 1910 yılında 60 kadar öğrencisi bulunan Bayındır Rüştiyesinde de mevcuttu.²²⁴

²¹⁸ Akyüz, a.g.e., s.233.

²¹⁹ Nevsal-i İktisat, a.g.e., s.164-165.

²²⁰ Aydın Vilayeti Salnamesi, H, 1326, s.136.

²²¹ Ahenk, 2 Teşrin-i Sani 1909.

²²² Ahenk, 19 Teşrin-i Sani 1909.

²²³ Ahenk, 18 Mart 1909.

²²⁴ Ahenk, 11 Teşrin-i Sani 1910.

Hemen hemen aynı sıkıntıları yaşayan rüştiyelerin bu durumdan kurtarılması için *Ahenk Gazetesinde* şu çareler öneriliyordu:²²⁵

- Hüsni-ü ifay-ı vazifeye gayr-i muktedir bir kısım eski muallimlerin birer münasip maaşla icray-ı tekaüdleriyle genç, müsait, münevver fikirli muallimlerin tayini.

-Rüştiye öğretmenleri sayısının ikiye çıkarılması.

-Öğretmenlerin şevkle vazifelerini yapmalarını sağlayacak derecede maaş verilmesi.

-Ders programlarının zamanın ihtiyacına uygun teorik ve pratik şekilde düzenlenmesi.

-Öğretmenlerin öğretim tarzlarında ciddi bir yol izlemelerinin sağlanması.

-Öğretmenlerin aranan vasıfları taşıyıp taşımadıklarının saptanması için bir müsabaka usulünün getirilmesi.

1910 yılında Maarif İdaresi tarafından 125 lira verilerek arsa satın alındı ve 1911'de Karşıyaka Rüştiye Mektebi binasının temeli atıldı. Karşıyaka'da erkeklere mahsus olarak açılan bu okulun inşaat parası yetmediği için okul yararına konser verildi.²²⁶

1911 yılında, eski binası harap olan İnas Rüştiye Mektebine, İttihat ve Terakki Cemiyeti himayesinde Karantina'da yeni bir bina tesis edildi. Mektebin ders programı da yeni tarzda düzenlendi.²²⁷

²²⁵ *Ahenk*, 28 Haziran 1908.

²²⁶ *Ahenk*, 19 Teşrin-i Evvel 1910, *Ahenk*, 1 Kanun-ı Sani 1911, *Ahenk*, 16 Kanun-u Evvel 1911.

²²⁷ *İttihat*, 23 Teşrin-i Sani 1911.

İzmir İnas Rüştüyesi mektebine Rumeli'den gelen muhacirlerin yerleştirilmesi üzerine eğitime ara verilmişti. Maarif Müdürlüğü tarafından Terakki-i İnas İbtidai mektebinde Rüştüye son sınıf öğrencileri için yer hazırlanarak 11 Mayıs 1913'te eğitime başlandı.²²⁸

1913 yılında çıkarılan Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati ile rüştüyeler ibtidaiyelerle birleştirilerek ülkedeki ilkokullar 6 yıllık bir öğretim süresi içinde eğitim vermeye başladı. Rüştüyelerin ilköğretim kurumu içine alınmasıyla ortaöğretim kademesinde öğretim süresi dört yıl olan liva idadileri açıldı ve yedi yıllık idadiler de sultaniye çevrildi.

2.2. İdadi Mektepleri

Sultanilerin yanında idadilerin devam etmesi, her ikisi de yüksek tahsile hazırlayıcı birer orta öğretim müessesesi olduğu için sultani ve idadi mezunlarının muadil olması Emrullah Efendiyi şiddetli tenkitlere maruz bırakmıştı.²²⁹

Ocak 1914 Nazır olan Şükrü Bey, ortaöğretim konusunda öncüllerinden yedi senelik idadilerin sultaniler yanında vaziyeti ve ameli idadiler kurulması gibi meseleleri devralmıştı. Şükrü Beyin ilk yaptığı iş bütün yedi senelik idadileri sultani yapmak oldu. İdadilerde ziraat, sanayi ve ticaret şubelerini kurmakla ameli idadiler meselesini haletti. Fakat gerçekte meseleler halledilmiş olmuyordu. Mesleki bilgi sahibi öğretmenlerin yokluğu, kitap, atölye ve laboratuarsızlık gibi yokluklar, müesseseleri tam işler bir hale gelmekten alıkoyuyordu.²³⁰

2.2.1.İzmir İdadi Mektebi

İdadi Mektebinin bazı yerlerinin tamiri için 1908'de 10.050 kuruş, 1909 yılında ise 4.600 kuruş verildi.²³¹ Yine 1909 yılında İdadi Mektebinin mefruşatının yenilenmesi için 4.800 ve mektebe alınacak yeni kaplar için 5.000 kuruş tahsisat verildi.²³²

²²⁸ *Ahenk*, 20 Mayıs 1913.

²²⁹ Yücel, *a.g.e.*, s.177.

²³⁰ Yücel, *a.g.e.*, s.180.

²³¹ *BOA. İ. MF. 1326. S. 5, Ahenk*, 10 Mayıs 1908, *Ahenk*, 14 Haziran 1909.

²³² *Ahenk*, 27 Temmuz 1909.

1908'de İzmir İdadi Mektebinde okutulan dersler ve bu dersleri okutan kadro şöyleydi: İdare Heyeti: Müdür, münhal, Tabip Mustafa Enver Bey, Müdür-ü Sani Yusuf Rıza Efendi, Muallim-i Evvel İlya Janidis Efendi, Muallim-i Sani Halil Bey, Muallim-i Salis Faik Efendi, Tahrirat ve Muhasebe Katibi Hatim Süleyman Efendi, Talim Heyeti: Arabi Mehmet Said ve Hafız Sabri Efendiler, Farisi Mehmed Said Efendi, Kitabet-i Riyaziye İzzet Bey, Usul-u Tahrirat Hakkı Bey, İlm-i Ahlak ve Ulum-u Diniye Hoca Kazım Efendi, Tarih Yusuf Rıza Efendi, Türkçe Yusuf Rıza Efendi, Halil Bey, Faik ve Hüseyin Hüsnü Efendiler Fransızca İlya Janidis Efendi ve Faik Efendi, Kavanin ve Servet Fuad Bey, Coğrafya Halil Bey, Hesap İlya Janidis Efendi ve Rahmi Efendi, Cebir İlya Janidis Efendi, Hendese Hamzasb Haki Efendi, Müsellesat-ı Müsteviye İlya Janidis Efendi, Mevalid-i Selase Rahmi Efendi, Kimya Hamzasb Haki Efendi, Rumca Mithat Efendi, Hüsn-ü Hatt Adil Efendi, Resim Ahmed Muhtar Efendi, Akaid Yusuf Rıza Efendi, Kozmoğrafya İlya Janidis Efendi, Makine İlya Janidis Efendi, Ziraat Rahmi Efendiden oluşuyordu. İdadi Şubesinde ise Müdür İlyas Bahri Efendi, Muavinler Mustafa Cemil Efendi ve Abdülkadir Efendi, Hesap Hamzasb Haki Efendi, Hendese Hamzasb Haki Efendi, Fransızca Yako Efendi, Hüsn-ü Hat Adil Efendi, Resim Ahmed Muhtar Efendi, Arabi İlyas Bahri Efendi, Tarih İlyas Bahri Efendi, Coğrafya İlyas Bahri Efendi, İlm-i Ahlak ve Kavaid-i Osmani Abdülkadir Efendi, Ulum-u Diniye ve Ahlak Hafız Ahmed Efendi, Türkçe Mustafa Cemil Efendi idi.²³³

1909 yılında Maarif Meclisi tarafından maarif bütçesi görüşülürken İdadi Mektebinin müdürünün maaşı 1500 ve İdadi Şubesinin müdürünün maaşı 800, müdür muavininin 700, muallim-i evvelin 1000, muallim-i saninin 800, muallim-i salisin 700 kuruş olarak belirlendi. Ayrıca, İdadi Mekteplerinde ikişer üçer dersler birleştirilerek birer grup teşkiliyle 1.sınıf dersler 600 2.sınıf dersler 500 olmak ve bundan fazla maaş tahsis olunmamak şartıyla Mekatib-i Âliye ve Darülfünun mezunlarından öğretmen tayin edilecekti.²³⁴

²³³ *Aydın Vilayeti Salnamesi*, H, 1326, s.135-136, İzmir İdadisinde Fransızca'dan başka Rumca da öğretilirdi. *Moralı, a.g.e.*, s.36.

²³⁴ *İttihat*, 14 Eylül 1909.

İdadi Mektebine alınan öğrenciler önceleri her kazanın büyüklüğüne göre taksim edilerek alınıyordu. Sonradan bu usul kaldırılmış, bu öğrencilerin fakirlerden seçilmesi kararlaştırılıp müracaat edenler arasında müsabaka yapılarak alınmaya başlandı.²³⁵

1910-1911 ders yılı başında İzmir İdadi Mektebi'nin Sultani olarak eğitime başlaması kararlaştırıldı.²³⁶

2.2.2. İzmir Nehari İdadisi

İzmir İdadi Mektebi'nin Sultaniye dönüştürülmesi üzerine şubesi de "Nehari İdadisi"ne çevrildi. 1910-1911 yılında 500'e yakın öğrencisi bulunan İdadi mektebi ihtiyaca cevap veremediği için Maarif Nezaretinden İzmir'e bir beş senelik idadi veya rüştiye mektebinin açılması istendi. Nezaret, bütçe müsaitsizliği gerekçesiyle bu isteği reddetti.²³⁷ Bunun üzerine İlyas Bahri'nin gayretleriyle piyango düzenlenerek elde edilen 600 lira, Hacı Mustafa Efendinin verdiği 100 lira ve "*ashab-ı hamiyet ve mürüvvettin himmetleriyle*" üç katlı ek bina Nisan 1912'de tamamlandı.²³⁸

1913 yılında Nehari İdadisinin yeni binasına muhacirler yerleştirildiği için mektepte eğitime ara verildi. İlyas Bahri tarafından yeni bir bina bulunmuş fakat bina sağlıklı olmadığı için, İlyas Bahri okulun bir an önce boşaltılmasını istedi. Muhacirler kısa sürede okulu harabeye çevirdikleri için tamir edilmesi gerekiyordu.²³⁹

Nehari idadisi 1.2. ve 3. Sınıfına devam eden öğrenci sayısı kalabalık olduğu için ikinci bir şube açılarak, Hendese, Hesap, Malumat-ı Fenniye ve Fransızca muallimliğine Üsküp Sultanisi Riyaziye muallimi İbrahim ve Türkçe, Malumat-ı Medeniye, Ahlakiye ve İksadiye dersleri muallimliğine Çatalca İdadisinin Türkçe ders muallimi Şefik Efendiler tayin edildiler.²⁴⁰

²³⁵ *Ahenk*, 16 Eylül 1910.

²³⁶ Tutsak, a.g.t., s.154, Sultani Mektebinde görev yapacak öğretmenleri maaşı 1500-2000 kuruş arasında olacaktı.

²³⁷ *İttihat*, 26 Temmuz 1911.

²³⁸ İlyas Bahri, "Nehari İdadisi Tevsi Ediliyor", *Ahenk*, 29 Eylül 1911, *Ahenk*, 23 Nisan 1912.

²³⁹ *Ahenk*, 11 Mart 1913.

²⁴⁰ *Ahenk*, 11 Nisan 1913.

Maarif Nezaretince beş yıllık eğitim veren idadi mekteplerinin teşkilatında değişiklik yapılarak 1913-1914 ders yılından itibaren zirai, ticari, sınai şubeleri açıldı. Buna binaen İzmir ve liva idadileri de bu şekle getirildi.²⁴¹

Maarif Nezareti 1910 yılında vilayet idadilerini sultanilere çevirirken liva idadilerini de ziraat, ticaret ve sanat mektepleri haline getirmek istedi. 1914-1915 ders yılında Aydın Vilayeti liva idadilerinde ticaret, sanat, ziraat şubeleri açıldı. Fakat bazı livalarda bu dersleri verecek uzman öğretmen bulunamadığı için bu dersler yapılamıyordu.²⁴²

İzmir Nehari İdadisinde okutulan ticaret dersleri için 1916 Nisan ayında bir müze açıldı. Bu müze daha da genişletilerek Osmanlı'da yetişen ve yapılan her şeyin bir numunesini ihtiva eden bir müze haline getirildi.²⁴³

İdadilerdeki marangoz, oymacı, demirci, tesviyeci, ahşap tornacı dersleriyle alet ve edevat depo memurlukları meclis-i umumi-i vilayet kararıyla 1917 yılından itibaren lağvedildi.²⁴⁴

1919 yılında Hadika-i Vildan Mektebinin binasına taşınan okul, Yunan işgali sırasında 1 Eylül 1920'de Maarif Müdürlüğü tarafından kapatıldı.²⁴⁵

2.2.3. İzmir İkinci İdadi Mektebi

1919 yılında İttihatçıların İttihat ve Terakki Mektebini kapatmaları üzerine Vali Nurettin Paşa olaya el koyup buranın Maarife devredilerek eski öğrencileri ile beraber II. İdadi Mektebi olarak hizmet vermesini sağladı. Müsavat gazetesinin 8 Şubat 1919 tarihli nüshasında okul öğrencileri valiye şu cümlelerle teşekkür ediyorlardı:

“Maarifperver ve muhterem valimiz Nurettin Paşa Hazretleri; memleketin böyle bir menba-i füyüzattan mahrumiyetine ve 300 gencin hayatlarından birer senenin

²⁴¹ *Ahenk*, 3 Temmuz 1913.

²⁴² *Ahenk*, 23 Aralık 1915, *Ahenk*, 21 Mayıs 1916.

²⁴³ *Ahenk*, 16 Nisan 1916.

²⁴⁴ *Ahenk*, 19 Aralık 1916.

²⁴⁵ Kamil Su, *Sevr Antlaşması ve Aydın(İzmir) Vilayeti*, Ankara, 1981, s.23-37(Bundan sonra “Sevr” diye anılacaktır.)

izalesine razı olmayarak mektebin maarife devriyle devam-ı beka ve tedrisatını temin buyurmuş olduklarından dolayı meserretlerimizi ketm ve ihfa edememekteyiz.”²⁴⁶

2.2.4. İzmir İnas İdadisi

İzmir Hususi Muhasebesi'nin idaresinde İtalyan Mektebi binasında 1915 yılında açılan İzmir İnas İdadi Mektebi'ne ilk yıl 180 kadar kız öğrenci kayıt edildi.²⁴⁷ İnas İdadisi müdürelğine Fatma Şevket Hanım tayin edildi.²⁴⁸ 1915'te sadece birinci sınıfı bulunan İzmir İnas İdadisi öğrencilerinin gösterdikleri başarıya binaen 1916'da Maarif Nezaretinden üst sınıfların teşkil edilmesi için izin istendi.²⁴⁹

Kız sultanilerinde takip edilen ders programı uygulanan okulda,²⁵⁰ 1916 yılından itibaren yatılı öğrenciler de alındı. İbtidai kısmı da mevcut olan okula bina olmak üzere 1918'de Mithat Paşa konağı İzmir'in bazı hamiyetkâr tüccarları tarafından satın alınarak maarife bağışlandı.²⁵¹

1919'da Misak-ı Milli Mektebi binasına taşınan okul, daha sonra Namazgah'da Nehari Kız Mektebi olarak açıldı. 1920-1921 ders yılında giderleri Yunan Fevkalade Komiserliğince karşılanan okul 1921-1922 ders yılı başlarında diğer okullar gibi kapatılmıştır.²⁵²

2.3.Sultani Mektepleri

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin açılmasını hükme bağladığı Sultaniler açılmamıştı. 1908'den sonra önce on iki vilayet merkezindeki İdadilerin adı Sultaniye çevrildi. 1. Dünya savaşı yıllarında böylece oluşan Sultanilerin sayısı 50'yi buldu. Bunların bir kısmı yatılı olup, erkeklere ve kızlara mahsus ayrı ayrı okullardı. Kızlar için ilk İdadi 1911'de İstanbul'da açılmıştı. Bu okul 1913'te İstanbul İnas Sultanisi

²⁴⁶ Müsavat, 8 Şubat 1919. Aynı tarihte İttihat ve Terakki kulübüne eşyalarıyla birlikte el konuldu. Baştan beri İttihatçıların tüm politikalarına karşı olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, gazeteleri Müsavatta, İttihatçıların bu okulu kapatmalarını kıyasıya eleştiriyorlardı. Müsavat, 8 Şubat 1919. Müsavat Gazetesi 11 Kanun-ı Sani 1919 tarihli nüshasındaki “İttihat ve Terakki Nedir?” başlıklı yazıda İttihatçıların genel politikalarını eleştiriyordu. “İttihat ve Terakki Canlanıyor mu?” başlıklı diğer bir yazıda da İttihat ve Terakki'nin “Teceddüt” adıyla tekrar dirildiği belirtiliyordu. *Müsavat*, 11 Kanun-ı Sani 1919.

²⁴⁷ Tutsak, a.g.t., s.162.

²⁴⁸ *Ahenk*, 17 Ekim 1915.

²⁴⁹ *Ahenk*, 21 Eylül 1916.

²⁵⁰ Yücel, a.g.e., s.497.

²⁵¹ *Anadolu*, 13 Kanun-ı Evvel 1918.

adını alarak ilk kız lisesi olmuştur. İstanbul dışında İnas Sultanisi yoktu ve taşrada ilk kız Sultanileri 1922 sonunda İzmir’de, Ekim 1923’te Ankara’da açılan kız liseleridir. Meşrutiyet döneminde Sultaniler, 5 veya 6 yıllık ilköğretim üzerinde, birinci devresi (devre-i ula) 4, ikinci devre (devre-i saniye) 3 yıl olmak üzere 7 yıl öğretim yapıyorlardı.²⁵³

1910 yılında sultani teşkilatı düzenlenirken, Türk öğrencilerin yabancı okullara gitmesini engelleyerek gayrimüslim ve ecnebi çocuklarını da alabilecek sultanilerin açılması amaçlanıyordu. Her yerde idadi olacağına bunlardan bir kaçını birleştirerek büyük vilayet merkezlerinde, Avrupa’dan nitelikli ders hocaları getirilerek mükemmel sultanilerin teşkili düşünülüyordu, fakat bu tam anlamıyla gerçekleştirilemedi.²⁵⁴

Sultanilerin programı, 1915 ve 1919 yılları arasında bazı değişikliklere uğradı. Kız sultanilerinin teşkilatı da öteki sultanilere paralel hale getirildi. Kız ve erkek birinci ve ikinci devreleri arasına “sınıf-ı mahsus” eklendi. Bu sınıfta, ikinci devreye geçmek istemeyen kızlar ev ve aile hayatına, erkekler de ticaret işlerine ve serbest hayata hazırlanacaktı. Meslek şubeli idadiler yürütülemediği için, sultanilerde böyle bir deneme yapılmak istendi. Ancak, bunlara da gerekli öğretmen yetiştirilmemişti. İstanbul işgal edilince (16 Mart 1920) bu yeni kuruluş da geliştirilemedi.²⁵⁵

2.3.1. İzmir Birinci Sultani Mektebi

II. Meşrutiyetin ilanından sonra Maarif Nazırı olan Emrullah Efendi, vilayet merkezlerindeki idadileri sultani mekteplerine dönüştürmüştü.²⁵⁶ Aslında idadi ile sultani arasındaki fark eğitim süresinin uzamasından ibaretti. Çünkü Yüksek okula girebilmek için yapılan “Bakolarya”(Mülazemet Ruusü) imtihanına idadi ve sultani mektepleri mezunları birlikte giriyorlardı. Dolayısıyla, sultani ile idadi diploması arasında bir fark yoktu.²⁵⁷

²⁵² Yücel, *a.g.e.*, s.497, *Müsavat*, 14 Mart 1919, Su, Sevr...*a.g.e.*, s.23

²⁵³ Akyüz, *a.g.e.*, s.233.

²⁵⁴ Yücel, *a.g.e.*, s.177.

²⁵⁵ Özalp-Ataüinal, *a.g.e.*, s.25.

²⁵⁶ Unat, *a.g.e.*, s.48.

²⁵⁷ *Ahenk*, 1 Teşrin-i Evvel 1913.

İzmir İdadi Mektebi 29 Ekim 1910 tarihinde itibaren sultaniye dönüştürüldü.²⁵⁸ Sultani Mektebinin müdürü, Mülkiye Mektebi mezunlarından Mustafa Refik Bey idi.²⁵⁹ İlk ders yılında Ulum-u Diniye Muallimi Hulusi, Edebiyat Muallimi Rasim Haşmet, Tarih Muallimi Şevket, Fransızca Muallimi Haşim, Malumat-ı Medeniye ve Kanuniye Muallimi Abdullah, Riyaziyat Muallimi Şükrü, İngilizce Muallimi Mösyö Witall, Coğrafya Muallimi Ziya, Ulum-u Tabiiye Muallimi Fuad, Riyaziye Muallimi Ahmed, Arabi Muallimi Abdülkadir, Kitabet Muallimi Hatim, Farisi Muallimi Abdullah, Hüsn-ü Hatt, Muallimi Adil, Resim Maullimi Muhiddin ve Pizanni ve Jimnastik Muallimi Melikyan ve Bendjouya, Joseph ve Tabib David Efendi ve Beyler muallim muavini olarak Sultani Mektebinin eğitimci kadrosunu oluşturuyordu.²⁶⁰

Sultani Mektebi bünyesinde okul öğrencileri tarafından 1910 yılında “Mekteb-i Sultani Kütüphanesi” kuruldu.²⁶¹ Kendi aralarında topladıkları üç-bin kuruşla kurdukları kütüphaneye maddi kaynak arama çabaları içinde bulunan öğrenciler, Irgat Pazarındaki Osmanlı Sinemasında bir film gösterimi gerçekleştirdiler.²⁶²

Sultani Mektebi, eski İdadi Mektebinde eğitime başladığından mevcut bina dar geliyordu. 110 öğrenciyi alacak şekilde inşa edilen okulun 1911 yılında öğrenci mevcudu 300'ü aşıyordu. Vali Kazım Paşa Sultani Mektebini ziyaret ederek, burada Fransızca'ya verilen önemden dolayı memnun olmuş, fakat binanın sıhhi olarak uygun olmadığını görünce, okulun daha sıhhi şartlarda inşası için emir verdi. Okulun yeniden inşası için 1911 yılı bütçesinden 10.000 kuruş tahsisat ayrıldı.²⁶³

Mektebi Sultaninin yatılı öğrenci kapasitesi 200 olup bunun %40'ı meccanî olarak alınıyordu. 1911 yılında okulda mevcut bulunan meccanî talebenin adedi nazara alınarak 28 Müslim 11 gayrimüslim öğrenci kabul edildi. Ücretsiz olarak alınacak öğrencilerin rüştiye tahsilini bitirmiş olmaları şarttı. Her kazanın büyüklüğüne göre belirlenen kontenjan kadar öğrenci başvuruda bulunursa herkes imtihansız olarak alınıyordu. Fazla başvuru olursa talipliler arasında imtihan yapılıyordu.1911'de meccânen alınacak Müslüman öğrenciler; Manisa 3, Aydın, Denizli, Ödemiş ve

²⁵⁸ *Ahenk*, 31 Ekim 1910.

²⁵⁹ *Ahenk*, 7 Eylül 1910.

²⁶⁰ Tutsak, *a.g.t.*, s.164.

²⁶¹ *Ahenk*, 30 Kanun-ı Evvel 1910.

²⁶² Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Serçe, *a.g.e.*, s.86-87.

Tavas'tan 2'şer, Nif, Tire, Kuşadası, Bergama, Eşme, Demirci, Gördes, Kasaba, Nazilli, Bozdoğan, Çine, Karacasu, Marmaris, Mekri, Köyceğiz, Çal, Acıbadem'den 1'er olmak üzere toplam 28 kişiydi. Gayrimüslimlerden alınacak 11 öğrenci ise; İzmir'den 6, Urla, Çeşme, Foça-i Atik, Bergama ve Manisa'dan birer kişi olarak belirlendi.²⁶⁴

1912 yılı Şubatında, Sultani Mektebi Edebiyat muallimliğine Köylü gazetesi yazarlarından Adil Kuyucu Bey vekaleten, aynı yıl Mayıs ayında ise Edebiyat muallimliğine asaleten Mardin Sancağı İdadisi Türkçe muallimi Hamdi Bey ve Resim muallimliği vekaletine İlhami Efendi tayin edildi.²⁶⁵ Aynı yıl Mekteb-i Sultani müdürü Mustafa Refik Bey Maarif Nezaretince İstanbul Mercan İdadisi müdüriyetine atandı.²⁶⁶

Sultani Mektebinin bünyesinde 1912'de açılan ibtidai sınıfının yalnız 1.sınıfına Türkçe ile amal-i erbaadan cem ve tarhi bilen ve 9'dan 12 yaşına kadar olan 40 öğrenci kabul edildi.²⁶⁷

Sultani Mektebi 1913 yılında Maarif Nezaretinden gelen bir tamimle Fünun ve Edebiyat şubelerine ayrıldı.²⁶⁸ Sultani Mektebi teşkilatında yapılan değişiklikle bir müfredat programı hazırlandı ve yeni programa göre öğrenci kayıt edilmeye başlandı. Bu programa göre Mektebi Sultani 5 ibtidai, 4 devre-i evvel ve 3 devre-i saniye olmak üzere 12 senelik bir eğitim süresini kapsayacaktı.²⁶⁹

Yunan işgali sırasında Sultani Mektebinin yaklaşık 200 öğrencisi izci oldukları gerekçesiyle okuldan zorla alınarak, Alsancak gümrüğünde demirli bulunan Patris gemisine bindirildiler, fakat 16 Mayıs akşamı serbest bırakıldılar.²⁷⁰ Okul 1919-1920 ders yılını sıkıntı ile tamamladı.²⁷¹ Yunanlıların okulu boşaltma istekleri karşısında okul yönetiminin harcadığı çaba bir sonuç vermemiş, okul 8 Aralık 1920 tarihinde kapatılmıştır.²⁷²

²⁶³ *Ahenk*, 5 Kanun-ı Evvel 1911, *Ahenk*, 7 Kanun-ı Evvel 1911.

²⁶⁴ *Ahenk*, 22 Eylül 1911.

²⁶⁵ *Ahenk*, 16 Şubat 1912, *Ahenk*, 2 Mayıs 1912, *Ahenk*, 29 Eylül 1912.

²⁶⁶ *Ahenk*, 28 Mart 1912.

²⁶⁷ *Ahenk*, 3 Teşrin-i Evvel 1912.

²⁶⁸ *Ahenk*, 3 Teşrin-i Evvel 1913.

²⁶⁹ *Anadolu*, 3 Teşrin-i Evvel 1913.

²⁷⁰ Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul, 1970, s.254-269.

²⁷¹ Kamil Su, "İşgal Yıllarında İzmir Sultanisi", *Türk Kültürü*, S.181, Kasım 1977, s.53.

²⁷² Daha ayrıntılı bilgi için bkz., Su, *a.g.m.*, s.53-56.

2.3.2. İzmir İkinci Sultani Mektebi

1915'te açılan II. Sultani Mektebinin 150'yi aşan yatılı ve meccanî öğrencisi vardı. Başlangıçta sadece ibtidai kısmı derslerine devam ediliyordu. Daha sonra icra edilen sınıf imtihanları ile öğrenci ayırımı bittikten sonra taliye derslerine de başlandı.²⁷³ Okulda okutulan dersler ile bu dersleri okutan kadro ve maaşları aşağıdaki gibiydi.²⁷⁴

Müdür	Osman Galip	2000
Müdür-ü Sani	İhsan Bey	1300
Ulum-u Fenniye Muallimi	İmam Tahir Efendi	1200
Tarih ve Coğrafya Muallimi	Refik Bey	1500
Ulum-u Diniye Muallimi	Tahir Efendi	800
Riyaziye Muallimi	İhsan Bey	1000
Edebiyat Muallimi	İhsan Bey	1000
Farisi Muallimi	Abdullah Efendi	200
Terbiye-i Bedeniye Muallimi	Nuri Efendi	200
Resim Muallimi	Sadık Asaf Efendi	300
Ganaim Muallimi	Hasan Efendi	150

Ayrıca 1200 kuruşluk Hikmet, Kimya, Malumat-ı Tabiiye ve Tatbikat muallimliği, 700 kuruşluk Arabi muallimliği ile 700, 600 ve 500 kuruşluk yardımcı muallimlikleri boştu.

1915 yılındaki İzcî teşkilatı faaliyetleri II. Sultanide icra edilmiş, burada kurulan yurda "Bozkurt" adı verilmişti. Sağ kol olan I. Sultanideki Yıldırım oymağına "Doğan", orta kol olan Sanayi Mektebi oymakçılarında da "Demir" isimleri verilmişti.²⁷⁵

Mütarekeden sonra el konulmuş okullarının geri verilmesinden dolayı İzmir'de binasız kalan okullardan biri de İkinci Sultani mektebiydi. Okulun ikinci kısmının Birinci Sultaniye, ilk kısmının ise tamamen Aydın'daki Sultaniye taşınması planlanmış ise de yolların bozukluğu ve kömür yokluğu nedeniyle trenlerin işlememesinden gerçekleştirilemedi.²⁷⁶

²⁷³ *Ahenk*, 30 Kasım 1915.

²⁷⁴ *Ahenk*, 12 Eylül 1916.

²⁷⁵ *Ahenk*, 30 Kasım 1915.

²⁷⁶ Engin Berber, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ankara, 1997, s.200-202.

2.3.3. Buca Hilal İnas Sultanisi

1913'te "Memlekette hüner ve güzide bir sınıf-ı nisvan vücuda getirmek maksadıyla" kurulan okulun, 1917-1918 ders yılına girilirken beşi ibtidai ve dördü tali olmak üzere dokuz sınıfı açık bulunuyordu.²⁷⁷

Okul binası dar olduğu için 1918-1919 öğretim yılında daha az öğrenci alınmasına karar verildi.²⁷⁸ 1918 yılı sonlarında başka bir binaya taşınmak amacıyla İnas Sultanisi kapatıldı.²⁷⁹ Daha sonra Arapfırını'nda açılan okul, 1920-1921 ders yılına denk gelen Yunan işgali sırasında kapatılmadı. Fakat, Yunan Fevkalade Komiserliği tarafından idareci ve öğretmenlerinin maaşlarının ödenmesine rağmen genel giderler için para ayrılmaması sıkıntıya sebep oldu.²⁸⁰

2.4. Mesleki ve Teknik Öğretim

Kapitülasyonlar ve daha sonra yabancılara verilen imtiyazlar, Osmanlı Devleti'nde teknik öğretimin gelişmesini engelleyen başlıca sebeplerdi. Çünkü gerek kapitülasyonlar ve gerekse de 1838 sonrasında tanınan imtiyazlar sebebiyle dış ticaret yabancılara eline geçmiş, fabrikasyon ürünü mallar Türk sanatkarını yaşayamaz hale getirmişti. Bu sebeple Kapitülasyonlar meselesi çözülmeden teknik öğretimde gerekli gelişme beklenemezdi. İşte bu yüzden, Teknik ve Mesleki Öğretim Dairesi bile kurulamamış, Nezaretin teknik öğretim alanında atmak istediği adımlar genel öğretim işleri arasına karışmıştır.²⁸¹

Kökeni Mithat Paşa'nın ıslahhane projesine dayanan Vilayet Sanayi Mektepleri hakkında 1911'de bir nizamname düzenlenerek her vilayetin muhtaç olduğu sanayi mahallerinin bir veya ikisinde gerekli teorik ve pratik bilgileri edinmiş çırak ve ustalar yetiştirmek amacını taşıyordu.²⁸²

²⁷⁷ *Anadolu*, 13 Temmuz 1917.

²⁷⁸ *Anadolu*, 15 Temmuz 1918.

²⁷⁹ *Ahenk*, 7 Mart 1919.

²⁸⁰ Su, *Sevr...a.g.e.*, s.23.

²⁸¹ Koçer, *a.g.e.*, s.212.

²⁸² Akyüz, *a.g.e.*, s.239, Koçer, *a.g.e.*, s. 212, II. Meşrutiyet döneminde ülke genelinde mesleki ve teknik eğitim hakkında bkz. "Cumhuriyette Evvel Mesleki Tedrisat", *Maarif Vekilliği Dergisi*, Şubat 1939, S.21-2, s.1-9.

Vilayetlerde sanayi mekteplerinin masrafları 1912'ye kadar, kişilerin özel yardımları, düzenlenen piyango gelirleri, satın alınan bazı dükkan vs. gelirleriyle karşılanıyordu. Bu kurumların yönetimlerine ise, vilayet idare meclisi üyeleri ve eşraf arasından seçilen birkaç kişiden oluşan Mekteb-i Sanayi Komisyonları bakıyordu. Mart 1913'te çıkarılan Vilayetler İdaresi Kanunu ile bu kurumların masrafları vilayet özel idaresi bütçesinden karşılanmaya başlanmıştır.²⁸³

Teknik öğretim alanında diğer bir gelişme de, idadilerin ticaret, ziraat, sanat ve umumi bilgiler şubesi olarak teşkilatlandırılıp meslek okullarının genişletilmesi düşüncesidir. Ancak bundan da gerekli ders araçları ve özellikle bu yeni programı uygulayacak öğretmenler bulunamadığı için iyi bir sonuç alınamadı.

1914'te İstanbul'da Çıracık Mektepleri açılmıştır. Bu okullar, ilköğretim çağında olduğu halde okula gidemeyen ve hayatlarını zanaat ve ticaret dünyasında kazanmaya mecbur kalmış çocuklara geceleri ilköğretim eğitimi vermek için açılmıştı.²⁸⁴

Bugünkü yetiştirme yurtlarıyla aynı görevi gören Darüleytamlar (yetim yurtları), savaş nedeniyle yetim kalan çocukların korunması amacıyla açılmıştır. Bu kurum, çocukları barındırdığı gibi, onlara okuma yazma öğretip bir sanat kazandırmaya çalışıyordu.²⁸⁵

II. Meşrutiyetle birlikte Osmanlılar ticaret ve sanata özendirilerek meslek okullarının açılmasına hız verildi. Bu dönemde açılan başlıca meslek ve teknik okullar şunlardır: Polis Mektebi (1909), Maliye Memurları Mektebi (1909), Belediye Memurları Mektebi (1911), Evkaf Memurları Mektebi (1911), Sıhhiye Memurları Mektebi (1912), Ameli Ticaret Mektepleri (1913'ten sonra vilayetlerde), Darülbeydi (Tiyatro Mektebi) (1914), Şimendifer Memurları Mektebi (1915), Orman Ameliyat Mektebi (1915) ve Darülelhan (Konservatuar) (1916).

2.4.1. İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi

1908 yılında, 236 Türk, 1 Yahudi ve 27 Rum öğrenci bulunan okulda; 16 terzi, 7 oymacı, 75 marangoz ve morelacı, 48 kunduracı, 1 mürettip, 12 dökmece, 10 demirci,

²⁸³ Akyüz, a. g. e., s.239.

²⁸⁴ Akyüz, a. g. e., s.239.

39 çorapçı, 32 kazırmırcı ve havlucu, 7 ahşap tornacı, 11 tesviyeci, 3 demir tornacı, 3 levhacı olmak üzere 264 öğrenci bulunuyordu.²⁸⁶

1908'de Sanayi Mektebi komisyonunda; Fahri Nazır olarak Vilayet Defterdarı Sabit Efendi başkanlığında; Mülkiye'den emekli Hıfzı Paşa, Belediye Reisi Vekili Tevfik Paşa, Uşakizade Muammer, Ahenk gazetesi imtiyaz sahibi Nazmi, Polis eski müdürü Cemal, Davavekillerinden Seyid, Abidinzade Mahmut Beyler ile Yusuf Efendi aza olarak görevliydi.²⁸⁷ Bu tarihte okulun öğretmen kadrosu ve okutulan dersler şöyleydi:²⁸⁸

Ders Nazırı, Farisi ve Lisan-ı Osmani Muallimi Maraşlı Kamil Efendi, Coğrafya Ve Hendese Muallimi Hüsnü Bey, Ulum-u Diniye ve Kuran-ı Kerim Muallimi Şakir Efendi, Resim, Fransızca Muallimi Muahiddin Bey, ibtidai kısmında Asım ve Hüseyin Efendi.

1.Sene	2.Sene	3.Sene	4. Sene	5.Sene	6.Sene	7.Sene
Kiraat	Kiraat	Kuran-ı Kerim	Kuran-ı Kerim	Coğrafya	Coğrafya	Arabi
Hesap	Kuran-ı Kerim	Ulum-u Diniye	Ulum-u Diniye	Farisi	Hendese	Tarih
Kuran-ı Kerim	İlm-i Hal	Hüsn-ü Hat	Tecvid	Arabi	Farisi	Hendese
	Hesap	Kavaid	Resim	Kavaid	Arabi	Hesap
	Tarih-i İslam	Hesap	Hüsn-ü Hat	Hesap	Kavaid-i Türkiye	Fransızca
		İlm-i Eşya	İlm-i Eşya	Ulum-u Diniye	Hesap	Usul-u Defteri
			Hesap	Fransızca	Fransızca	Kitabet
			Kavaid	Resim	Resim	Resim
					Tarih	Malumat-ı Fenniye
					Kitabet	

II. Meşrutiyetin ilanından sonra kunduracılık, marangozluk ve oymacılık çalışır durumda iken demircilik atölyesi kapalıydı.²⁸⁹

Sanayi Mektebinin 1909 yılı bütçesinde 1950 lira açık bulunuyordu.²⁹⁰ Piyango çekilişi ve okula öğrenci ile memur alınmaması yoluyla bu açık kapatılmak istendi.

²⁸⁵ Akyüz, a. g. e., s.238.

²⁸⁶ Aydın Vilayeti Salnamesi, H, 1326, s. 152-153, Okulun kuruluşundan itibaren geçirdiği safhalar için bkz. "İzmir Bölge Sanat Okulu", Maarif Vekilliği Dergisi, Şubat 1939, S.21-2, s.269.

²⁸⁷ Aydın Vilayeti Salnamesi, H, 1326, s.150.

²⁸⁸ Aydın Vilayeti Salnamesi, H, 1326, s.150-152

“Mektep programı terakkiyat-ı hazıra ile gayr-i mütenasip olduğu” için mektebin ıslahına karar verilerek güzel bir program tanzimi amacıyla bir komisyon kuruldu.²⁹¹ Kurulan Mekteb-i Sanayi Komisyonu Nezaretine Fırka Erkan-ı Harbiye Reisi Mirliva Suphi Bey, azalıklara Erkan-ı Harbiye kumandanı Ethem Bey, Meclis-i Umumi azasından Nazmi, Eksenefon, Gad Franko, Ahmet, Evliyazade Refik Beyler ve Davavekili Hafız Ethem, Nusret Hilmi ile Emirler Hancısı İbrahim Efendiler Meclis-i Umumi-i Vilayetçe tayin edildiler.²⁹²

1909 yılında Sanayi Mektebi için İngiltere’den 25 varil dinamo ve makine yağı ile okula dönecek elektrik malzemeleri Avrupa’dan getirildi.²⁹³ Ayrıca İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi namına gelen 210 kilo ağırlığında ve 6.300 kuruş değerindeki çoraplık yünden gümrük vergisinin alınmaması kararlaştırıldı.²⁹⁴

Vali Nazım Paşa tarafından Sanayi Mektebinin ıslahı için 1911 yılında da bir komisyon kuruldu. Sanat dallarında öğrencilerin iyi eğitim görmeleri için yeni düzenlemeler yapıldı ve en esaslı ders olmak üzere ziraat dersi komisyonca programa ilave edildi.²⁹⁵ Bu ıslah projesinde başarılı olamayan komisyon 1911 yılı Temmuzunda okul nazırı ile birlikte istifa etti.²⁹⁶

Daha sonra okul müdürlüğüne getirilen Esad Efendinin 1914 yılında istifası üzerine, yerine Selanik Sanayi Mektebi Müdürü Yusuf Sadık Efendi 1500 kuruş maaşla tayin edildi.²⁹⁷

Yusuf Sadık Efendi’nin de soruşturma geçirerek müdüriyetten alınmasıyla yerine Milli Kütüphane Müdürü Sezai Bey getirildi. Sezai Bey, 1915’te ilk ve orta tahsili içeren dokuz yıllık bir ders programı ile bir dahili nizamname hazırladı. Bu yeni

²⁸⁹ *Ahenk*, 7 Mayıs 1908, 1908 yılında Vilayet Matbaası Sanayi Mektebine devredildi. *Ahenk*, 31 Kanun-ı Sani 1908.

²⁹⁰ *Ahenk*, 1 Nisan 1909.

²⁹¹ *Ahenk*, 31 Mart 1909, 1909 yılında Vilayet Makamı ve Mordehay Levi ve Bünyamin Davidas arasında yapılan mukavele ile Sanayi Mektebi ve mekatib-i umumiye menfaatine bir piyango çekilişi düzenledi. Mektep masraflarına karşılık olmak üzere düzenlenen çekiliş uzun yıllar devam etti. Başta Sanayi mektebi olmak üzere bir çok okulun bazı masrafları buradan karşılandı. Daha ayrıntılı bilgi için Piyango bölümüne bkz. s.148-149

²⁹² *Ahenk*, 23 Teşrin-i Sani 1909.

²⁹³ *Ahenk*, 7 Haziran 1909, *Ahenk*, 22 Temmuz 1909.

²⁹⁴ *BOA, Y.A.RES. 1326.2.7 DS.154 SN. 19.*

²⁹⁵ *Ahenk*, 6 Kanun-ı Sani 1911.

²⁹⁶ *İttihat*, 16 Temmuz 1911.

nizamname ile Sanayi Mektebi, Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne bağlanarak valinin nezaretinde ve idaresi okul müdürüne bırakıldı.1918 yılında, Sezai Bey hakkında halk arasında bazı olumsuz şayialar dolaşmaya başlayınca Sezai Bey ve çalışma arkadaşlarının çoğu istifa etmiş, yerine Polis Müdürü Yasinzade Mehmed tayin edildi.²⁹⁸

1915 yılında eğitim süresi yedi yıldan dokuz yıla çıkarılan Sanayi Mektebinin, ibtidai kısmında; Alfabe, Hesab-ı Zihni, Musahabat ve Eşya, Çizgi, Coğrafya, Türkçe, Hesap, Lisan-ı Ecnebi, Malumat-ı Diniye, Resim, Kuran-ı Kerim, Hendese, El İşleri, Taganni, Beden Terbiyesi dersleri, Sanayi kısmında ise Hikmet ve Kimya, Hesap, Hendese, Resim, Hıfzı's-sıhha, Türkçe, Lisan, Milli Malumat, Nazariyat-ı Sınâiyye dersleri okutuluyordu.²⁹⁹

1915 yılında Sanayi Mektebinde tornacılık, tesviyecilik, kara demircilik, marangozluk, oymacılık, kunduracılık, terzilik atölyeleri vardı.³⁰⁰

1916 yılında vilayetin en çok ihtiyaç duyduğu demircilik atölyesi yeniden inşa edilerek imalata başladı. Atölye dışarıdan dökümcülük, torna, tesviye ve dökümcülük üzerine her türlü siparişi kabul ediyordu.³⁰¹

Yunan işgali sırasında zor şartlar altında da olsa okul eğitime devam edebildi.³⁰² 1918-1919 ders yılı sonunda 22 mezun veren okula 1919-1920 ders yılı başında 83 öğrenci kayıt yaptırdı. Bu ders yılında okulda 150 öğrenci toplandı. 7 ile 12 yaşlarındaki 75 talebe Darüleytama gönderildi. Geri kalanlar üç sınıfa ayrıldılar. Birinci Sınıfta: Fransızca, Hesap, Hendese, Teknoloji, Sanat, İkinci Sınıfta: Fransızca, Resim, Cebir, Makine, Teknoloji, Elektrik, Hikmet, Kimya, Sanat, Üçüncü sınıfta: Fransızca, Resim, Makine, Buhar Makineleri, Teknoloji, Hikmet, Kimya ve Sanat derslerini okudular. Bu ders yılı sonunda 6 kişi mezun oldu.³⁰³

²⁹⁷ Ahenk, 30 Ağustos 1914.

²⁹⁸ İzmir Bölge Sanat Okulu 1936-1937 Mezunları Yılığ, s.23-25.

²⁹⁹ İzmir Bölge Sanat Okulu 1936-1937 Mezunları Yılığ, s.23-25.

³⁰⁰ İzmir Bölge Sanat Okulu 1936-1937 Mezunları Yılığ, s.23-25.

³⁰¹ Ahenk, 16 Mart 1916

³⁰² Gülnaz Koyuncu, İzmir Sanayi Mektebi (1868-1923), DEÜ, AİTT, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1993, s.94.

³⁰³ Tutsak, a.g.t., s.186.

2.4.2. Seydiköy Ziraat Mektebi

Meşrutiyetten önce Seydiköy Aşı Ameliyat Mektebi olarak hizmet veren okul Ekim 1911 yılında Seydiköy Bağcılık, Bahçıvanlık, Böcekçilik ve Mayiat-ı Mütehammire Ameliyat Mektebi adı ile kuruldu.³⁰⁴ Okulun kuruluş amacı; bağcılık, bahçıvanlık, böcekçilik ve içki imalatı sınıflarında uzman sanayi erbabı yetiştirmektir.³⁰⁵

Öğrenciler, Türkçe, Kıraat, İmla, Hüsn-ü Hatt, Hesap, Amal-i Erbaa, Coğrafya-yı Osmani, Tarih-i Osmani derslerinden imtihana tabi tutularak alınıyordu. Okulun eğitim süresi iki yıldır. 1914 yılında her sınıfta 20 öğrenci olup okul mevcudu 40 kişiydi. Programdaki dersler teorik olarak ders yılı boyunca verildikten sonra her dersin uygulaması arazide ayrıca yapılıyordu. Okulun ders programında şu dersler yer alıyordu:³⁰⁶

Türkçe, Fransızca, Akaid-i Diniye, Hesap, Hendese, Coğrafya-yı Osmani ve Umumi, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye, Malumat-ı Fenniye (Hikmet-i Kimya, Nebatat, Ziraat-ı Umumiye, Bağcılık, Sebze Bahçıvanlığı, Çiçek Bahçıvanlığı, Böcekçilik ve Mayiat-ı Mütehammire İmalî)

Seydiköy Ziraat Ameliyat Mektebinde usul-u cedit üzere sepetçilik sanatını öğretmek için Ziraat Nezaretince Almanya'dan Muallim Mösyö getirildi.³⁰⁷

Ziraat Nezareti, 1915 yılında Akhisar'a nakl edilmiş olan Ziraat Mektebinin 1918 yılında tekrar Seydiköy'deki okula nakledilmesini kararlaştırdı.³⁰⁸

Meclis-i Umumi-i Vilayet, Seydiköy Ziraat Mektebine “*sarf edilen paraya göre bir istifade ve matlup olan gaye hasıl olamadığından atiyen gayesini temin edecek şekilde konulması teemmül olunmak üzere*” 1918 Marttan itibaren lağvı kararlaştırıldı.³⁰⁹

³⁰⁴ Hüseyin Rıfat, *İzmir 1914, Aydın Vilayeti 1330 Sene-yi Maliyesi Ticaret Rehberi*, (Yay. Haz.) Erkan Serçe, İzmir, 1997, s.88.

³⁰⁵ Rıfat, *a.g.e.*, s.90.

³⁰⁶ Rıfat, *a.g.e.*, s.90-91.

³⁰⁷ *Ahenk*, 7 Nisan 1912.

³⁰⁸ *Anadolu*, 17 Teşrin-i Sani 1918.

³⁰⁹ *Anadolu*, 19 Kanun-ı Evvel 1918.

2.4.3. Şimendifer Mektebi

Nafia Nezareti, I. Dünya savaşı başlayınca şimendiferlere el koymuş ve işletmeye başlamıştı.³¹⁰ Fakat Türkler demiryollarını işletecek teknik kadrodan yoksundu.³¹¹ 28 Haziran 1915'te şimendifer mektebinin açılmasına karar verildi. Okulun başına Şimendifer Bölüğü kumandanı İskender Bey getirildi.³¹²

1915 yılında Başmane'de Çayırılı Bahçe'de bulunan Amerikan Mektebinde açılan Şimendifer Mektebi dört devre halinde eğitim veriyordu ve ilk devresinde 270 kişi mezun etti.³¹³

Tahsil itibariyle diğer mekatib-i âliye derecesinde sayılan Şimendifer Mektebinin Evkaf İdaresi tarafından yürütülen işe işleri, 1919 yılında askeriye devredildiği gibi idaresi de Harbiye Nezaretinin Demir Yolları Müdüriyetine verildi.³¹⁴

2.4.4. İzmir Jandarma Mektebi

1907 yılında Salepçizadeoğlu konağında açılan İzmir Jandarma Mektebinin tahsil süresi dört aydı.³¹⁵ Okulun biri Zabite, diğeri Karakol ve Posta Kumandanları olmak üzere iki sınıfı vardı. Zabite sınıfında; Talim ve Terbiye-i Askeriye, Usul-u Muaşeret ve Ahlak, Tarih, Coğrafya-yı Osmani, Talim-i Endaht Nazariyat ve Ameliyatı, Jandarma Muharreratı, Jandarma Vezaif-i Ameliye ve Hususi, Muamelat-ı Adliye'den muhtasar Hukuk ve Ceza Kanunnameleri okutulurken, Karakol ve Posta Kumandanları sınıfında ise Akaid-i Diniye, Talimi Endaht Nazariyat ve Ameliyatı, Dahiliye-yi Seferiye ile Ceza Kanunname-yi Hümayunları, Usul-u Muaşeret, Ahlak, Tarih, Coğrafya-yı Osmani, Hıfzı's-sıhha, Jandarma Raporları Nizamnamesi, Terbiye-i Askeriye, Hesap dersleri okutuluyordu.³¹⁶

Meşrutiyetten sonra eski okul başarılı olmadığı gerekçesiyle İzmir Umumi Hapishanenin karşısındaki kışlada yeni bir jandarma okulu açıldı. Okula yaşı 20'den

³¹⁰ Celal Bayar, *Ben de Yazdım (Milli Mücadeleye Giriş)*, İstanbul, 1997, s.93.

³¹¹ Taçalan, *a.g.e.*, s.99.

³¹² Bayar, *a.g.e.*, s. 93.

³¹³ *Ahenk*, 28 Eylül 1915, Celal Bayar, okulun birkaç devrede 800 kadar Türk gencine diploma verdiğini belirtirken, Kamil Dursun da, Türk şimendiferciliğinin ilk nüvesinin bu okuldan yetiştiğini söylüyor.

³¹⁴ *Ahenk*, 28 Aralık 1916, *Müsavat*, 23 Nisan 1919. M.V.1335.M.18.

³¹⁵ Tutsak, *a.g.t.*, s.196.

küçük 26'dan büyük olmamak ve sağlıklı olmak şartıyla cins ve mezhep ayırmaksızın herkes başvurabiliyordu.³¹⁷

1909 yılında Jandarma Mektebi Kumandanlığına Kolağası Manastırlı Mustafa Sabri Efendi tayin edildi.³¹⁸ Aynı yıl Vilayet Jandarma Mektebinin 4. tahsil devresini bitiren 47 nefer zabıt oldu.³¹⁹ Okuldan 1911'de 111 ve 1912 yılında da 117 kişi mezun oldu.³²⁰

1914 yılında Manisa'ya nakledilen Jandarma okulu, 1925'te İzmir Hilal'de yeniden açıldı.³²¹

2.4.5. Çıracık Mektepleri

Esnaf yanında çıracık yapan çocuklara okuma yazma öğretmek amacıyla açılan Çıracık Mektepleri ibtidai seviyesindeki okullardı. Meşrutiyetten önce Keçeciler'de Tilkizade Ahmed Said Efendi tarafından 1901'de bir Çıracık Mektebi açılmıştı. Okul açılışından 1905 yılına kadar 129 kişi mezun etmişti.³²² Meşrutiyetten sonra Aydınlı Elhac Hafız Ali tarafından Şubat 1910 yılında Başdurak'ta bulunan Katipzade Medresesi bitişiğinde açılan Çıracık Mektebi'nde Kuran-ı Kerim, Ulum-u Diniye, Kıraat, İmla ve Hesap dersleri okutuluyordu.³²³

İzmir'deki Çıracık Mektebi çıracıklara eğitim verdiği gibi Darülaceze öğrencileri ve esnafa da açtı. Ayrıca Çıracık Mektebi Müessesliği tarafından gazeteye verilen ilanda, okulun okumak isteyen herkese açık olduğu belirtiliyordu.³²⁴

³¹⁶ *Aydın Vilayeti Salnamesi*, H, 1326, s.155-156.

³¹⁷ *Ahenk*, 30 Teşrin-i Evvel 1909.

³¹⁸ *Ahenk*, 13 Teşrin-i Sani 1909.

³¹⁹ *Ahenk*, 25 Mart 1909.

³²⁰ *Ahenk*, 15 Kanun-u Evvel 1911, *Ahenk*, 14 Mart 1912.

³²¹ Tutsak, a.g.t., s.197.

³²² *Nevsal-i İktisat*, s.174.

³²³ *Ahenk*, 9 Şubat 1910.

³²⁴ *Ahenk*, 15 Teşrin-i Evvel 1911.

3. YÜKSEK ÖĞRETİM

3.1. Darülfünun (Yüksek Öğretim) Alanında Gelişmeler

1908 devriminden sonra yüksek öğrenime başvuran öğrencilerin sayısında bir artış gözlenmekteydi. 1909'da özel bir binaya kavuşturulan Darülfünun, öğretim araç-gereçleri bakımından zenginleştirilmişti. Darülfünunun yeniden derlenip toparlanması ve ihtiyaç duyulan ilmi özerkliğin hükümetçe tanınması 11 Ekim 1911 tarihli Darülfünunu Osmanî Nizamnamesi ile gerçekleşebildi. Bu nizamnameyle İstanbul Darülfünunu "maarif-i adliyenin inkişaf ve terakkisine hadim Hukuk, Tıp, Edebiyat ve Fünun medreselerinden müteşekkil bir müessese-i ilmiye" olarak tanınıyor ve "ilmi muhtariyeti" haiz bulunduğu tasdik ediliyordu. O zamana kadar Darülfünun Müdür-ü Umumisi unvanını taşıyan Rektör, müderrisler arasından seçilecek ve Darülfünun Emîni unvanını taşıyacaktı. Emîni'nin başkanlığında fakültelerin reisleriyle temsilcilerinden kurulu bir Darülfünun Divanı bulunacaktı. Aynı zamanda, bu yönetmelikle sınıf usulü kaldırılıp yerine sömestr usulü kabul ediliyordu. Darülfünun Cumhuriyete kadar bu hüviyetini korudu.³²⁵

Darülfünunda ilk ciddi reform girişimini Emrullah Efendi başlatmıştır. Dönemin başında ıslahata nereden başlanacağı konusundaki tartışmalara konu olan Darülfünunda, Emrullah Efendi 1912 yılında hazırladığı nizamnameyle köklü reformlar yapmak istedi. Darülfünunu, "ilim ve fen"lerin halk arasında yayılmasını sağlayacak kurum olarak gören Emrullah Efendi, Tuba Ağacı Nazariyesini savunurken; "*Darülfünunları mükemmel olan memleketlerin tâli ve ibtidai mektepleri de o nispette mükemmel olur*" diyerek ilk ve orta öğretimin iyileşmesini Darülfünunun iyileştirilmesine bağlıyordu.³²⁶

1912 tarihli nizamnameyle Darülfünun, Ulum-u Şer'îye, Ulum-u Hukukiye, Ulmu-u Tıbbiye, Fünun ve Ulum-u Edebiye olmak üzere beş şubeye ayrıldı. Bunlardan Ulum-u Edebiye şubesi de Felsefe, Tarih ve Coğrafya, Ulum-u İctimaiye, Edebiyat ve El sine kısımlarına ayrıldı.³²⁷

³²⁵ Koçer, a.g.e., s.199-203.

³²⁶ Akyüz, a.g.e., s.236, Emrullah Efendi'nin Yükseköğretime ilişkin görüşleri ve Maarif Nazırlığı döneminde bu konuda yaşanan gelişmeler için bkz. Latif Mutlu, *Dünyada ve Türkiye'de Yükseköğretim*, İstanbul, 1997, s.21-24.

³²⁷ Akyüz, a.g.e., s.236.

Emrullah Efendinin de karşıtları gibi ilköğretimi geliştirmeye karar verince Darülfünundaki reformlar 1. Dünya Savaşı yıllarına kadar durakladı. Nazır Şükrü Bey zamanında bir ikinci ıslahat hareketiyle; Tıp şubesi hariç, diğer şubelere çok sayıda Alman ve Macar profesörler getirildi. Batıda öğrenim gören bazı Türk gençleri de kuruma müderris muavini olarak atandı. Bu dönemde Darülfünunun; bir yüksek okul hüviyetinden sıyrılarak şubelerinin fakülte, müderrislerinin de profesör unvanı aldıkları, kurum içinde “Darü’l-mesai” denen birçok araştırma enstitülerin açıldığı, bunlara gerekli laboratuvar ve kütüphanelerin sağlandığı ve geniş bir ilmi yayın faaliyetine girişildiği görülür.³²⁸ Fakat bu gelişmeler daha çok Edebiyat ve Fen fakültelerinde görülmüyordu.

Bu girişim gerek savaş dolayısıyla gençlerin çoğunun silah altına alınması ve gerekse Avrupa’dan getirilen profesörlerin “teferruat ve zevahirle” uğraşması yüzünden reform girişimi başarılı olamadı. Bu kurumda hocalık yapan İ.H. Baltacıoğlu, Darülfünun şubelere ayrılması ve Alman profesörlerin girişimlerini, o zamana kadar iyi kötü bir okul olma özelliğini taşıyan Darülfünunu, “şeklen yarı özerkliğe sahip, manen ise anarşiye uğrattığı” için eleştirir. Ayrıca bu kurumun beş yıllık savaş döneminde sadece kendisiyle meşgul olduğunu belirten Baltacıoğlu, memleketin fikri ve milli hayatına bir katkısı olmadığını ifade ediyor.³²⁹ Fakat Darülfünunun, halka açık genel dersler açmak, kadınlara konferanslar vermek gibi faaliyetleri de vardı.

1915 yılında kızlara yönelik bir yüksek öğrenim kurumu olan İnas Darülfünunu Darülmualimat-ı Âliyeye bağlı olarak açıldı. Fakat bina ve müdürü Darülmualimattan ayrıydı. Bu İnas Darülfünunun her biri 3 yıl süreli Edebiyat, Riyaziyat ve Tabiiyat adıyla 3 şubesi vardı. İlk mezunlarını 1917’de veren bu kurum 1920’de kaldırılarak Darülfünuna bağlandı.³³⁰

³²⁸ Unat, *a.g.e.*, s.56.

³²⁹ Akyüz, *a.g.e.*, s.236-237.

³³⁰ Kansu, *a.g.e.*, s.84-86, Unat, *a.g.e.*, s.57, Akyüz, *a.g.e.*, s.237 Meşrutiyet döneminde eğitim alanında yapılan en önemli değişikliklerinden biri de kızların, orta, lise ve yüksek öğretime alınmasıdır. Kız öğrenciler, Tanzimat’a gelinceye kadar pek az denecek ölçüde sıbyan okullarına devam etmekteydiler. II. Meşrutiyet döneminde ise, kızlar önce orta okul ve liselere daha sonra onlar için açılan İnas Darülfünununa devam etme imkanını buldular. Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunuyla vilayet merkezlerine mahsus kız rüştiyeleri 6 yıllık kız ibtidaiyelerine çevrilerek ilçe merkezlerine kadar yayılması sağlandı. 14 Ekim 1911’de İstanbul İnas İdadisi açıldı. Bu idadi 14 Mart 1916 yılında İnas Sultanisi haline getirildi.

Bu dönemde kızların yüksek tahsil yapmalarını sağlamak için konferans şeklinde dersler verilirken diğer taraftan kadınlara yönelik yayınların artışı dikkat çekiyordu. Erkeklerin cepheye gitmesiyle çeşitli işkollarındaki istihdam açığını karşılamak için kadın emeğinden yararlanma zorunluluğunun ortaya çıkmasıyla, kadınların daha fazla günlük hayatta yer almaları gündeme geldi. Kadınlara yönelik faaliyetlerde bulunan derneklerin kurulması ve kadınlara yönelik yayınların artışı arasında bir paralellik göze çarpıyor. 1912’de kurulan *Teali-i Nisvan Derneği*, kadınların toplum hayatına katılımını sağlamak amacıyla kurulan ilk dernektir. Bu arada Hilal-i Ahmer’e bağlı Kadınları Çalıştırma Derneği, şehirli kadınları dış hayatta çalışmaya teşvik eden bir dernektir. Bu dönemde Kadın Bahçesi(1912), Kadınlar Dünyası (1912), Kadın Hayatı (1913), Kadın Kalbi (1919) adlarındaki dergiler, kadınlar tarafından çıkarılıyor ve sosyal yaşamda kadının yerinin artırılması için çaba harcanıyordu. Bu gelişmelere paralel okullarda kız öğrencilerin sayısının çoğaldığını görüyoruz.³³¹

Meşrutiyet döneminde açılan diğer yüksek okullar, Orman Mekteb-i Âlisi(1909), Dişçi Mektebi (1909), Kadastro Mekteb-i Âlisi (1911) idi.³³²

II. Meşrutiyet döneminin canlı siyasal yaşantısı içinde üniversite öğrencilerinin iç ve dış politik olaylar karşısında bazı gösteriler yaptığı görülmektedir.³³³

3.2. Medreseleri Islah Çalışmaları

II. Abdülhamit tarafından 1892’de medreselilere askerlikten muaf tutulma ayrıcalığının tanınması ve askerlik görevinden kurtulmak isteyenlerin medreseleri doldurmasıyla had safhaya ulaşan yozlaşmadan dolayı medrese zamanın eğitim ihtiyaçlarına cevap veremiyordu. Tanzimat’tan beri düşünülen medrese kurumunun ıslah edilme zorunluluğu 1908’deki tartışma ortamında gündemin başında yer alan konular arasındaydı.

³³¹ Koçer, a.g.e., s.226-227.

³³² Akyüz, a.g.e., s.238.

³³³ Daha ayrıntılı bilgi için bkz., Yücel Aktar, *II. Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918)*, İstanbul, 1990, Özellikle dönemin askeri okullarında verilen eğitim sonucu subayların zihniyetinde meydana gelen değişim için bkz. Şerif Mardin, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset(Makaleler 1)*, İstanbul, 1991, “Harbiye, sınırlı kapalı bir total kurumdur. Total kurumun içinde bulunanlar da çok daha kolayca bir grup, bir topluluk olarak harekete geçebilirler. Hele, yaşadıkları kurumun iç mantığı ile hükümetin siyaseti çelişkili olursa... O sırada oluştuğu gözlenen, ama hakkında çok az bilgi olan yüksek okullardaki toplu okul ayaklanmaları bunun bir sonucu olabilir.”

Bazıları bu kurumun asla ıslah edilemeyeceğini, bundan dolayı bu kurumun ve kurumun temsil ettiği zihniyetin ortadan kaldırılması gerektiğini öne sürerken, diğer taraftan bazıları da medreselerin zamanın şartlarına göre ıslah edildiği takdirde eski formuna kavuşabileceğini savunuyordu. Tartışmalardan sonra, Şubat 1910'da "Medaris-i İlmiye Nizamnamesi" çıkarılarak tüm medrese öğrenimini 12 yılda tamamlama zorunluluğu getirildi.³³⁴ Medrese programına, medreselerde öteden beri okutulan Arapça ve din derslerinin yanında Hesap, Hendese, Matematik, Geometri, Fizik, Kimya, Astronomi, Kozmografya, Tarih, Coğrafya, Farsça gibi derslerin de yer alması sağlandı.³³⁵

1913'te "Medresetü'l-Kuzat Nizamnamesi" yayınlanarak Medresetü'l-Kuzat Meşihat'a bağlanmış ve bir giriş sınavı konmuştur. Ders programında şer'i mahkemelerin yetki alanlarına giren konular yanında Arazi, Ticaret, İcra, Ceza ve İdare Hukuku dersleri de yer almış, şer'i mahkeme hakimlerinin yetişeceği okulun ders programı Hukuk Mektebine yaklaştırılmıştır.³³⁶

1914'te de Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendinin çabalarıyla "İslah-ı Medaris Nizamnamesi" çıkarılarak İstanbul medreseleri Dar-ül Hilafet-ül Âliyye Medresesi adı altında yeniden düzenlenmiştir. Bu medrese Tali Kısım-ı Evvel, Kısım-ı Sani ve Kısım-ı Ali ve her kısmın süresi dört yıl olmak üzere üçe ayrıldı. Şeyhülislam Hayri Efendi bu düzenlemeyle, meslek derslerini daha düzenli okutmayı, müspet bilim derslerine de yer vererek medreseleri, Maarif Nezareti okullarına benzetmeyi düşünmüştür. Programa, Batı yabancı dilleri, Farsça, Tarih, Coğrafya, Heyet, Mekanik, Müsellesat, Hikmet-i Tabiiye, Kimya, Resim, Terbiye-i Bedeniye, Hıfzısıhha, Usul-u Defteri, İlm-i İçtima, İlm-i Nefs, Felsefe, Malumat-ı İktisadiye ve Maliye gibi dersler konmuştur.³³⁷

1916 Musa Kazım Efendi Şeyhülislamlığa geçince, İslah-ı Medaris Nizamnamesinin 13. Maddesini değiştirerek İstanbul Medresesinin âli kısmından mezun

³³⁴ Akyüz, *a.g.e.*, s.246-247.

³³⁵ Hüseyin Hatemi, "19.Yüzyılda Medreseler", *TCTA*, Cilt.2, s.505-510.

³³⁶ Hatemi, *a.g.m.*, s.504-510, Hatemi'ye göre; bu nizamname ile medreselerin hukuk okulu görevleri kalmamıştır.

³³⁷ Akyüz, *a.g.e.*, s.247, Hatemi, *a.g.m.*, s.505-506.

olanların müderris unvanı almaları engellendi. Böylece bu medresenin verdiği eğitim lisans düzeyine denk sayılacaktı.³³⁸

1917 yılında, 1914'teki İslah-ı Medaris Nizamnamesinin yerine "Medaris-i İlmiye Hakkında Kanun" çıkarıldı. Bu kanunun 2.maddesinde "*Osmanlı Ülkesinde bulunan bütün medreselerin Makam-ı Meşihat'a merbut olduğu, yeni medrese açma yetkisinin de bu makamda bulunduğu*" belirtiliyordu.³³⁹ Şeyhülislam Musa Kazım Efendi tarafından çıkarılan bu nizamname ile 1914'teki ıslah doğrultusunda medreselerde yeni düzenlemeler yapılmış, Dar-ül Hilafe-t'il Âliye Medresesinin üzerinde Medrese-i Süleymaniye adında bir kurum oluşturulmuştur.³⁴⁰

Bütün halkın imam, müezzin ihtiyacını karşılamak için Mayıs 1921'de TBMM hükümetince Medaris-i İlmiye Nizamnamesi çıkarılmıştır. Nizamname TBMM'nin etkisi altındaki topraklardaki eski medreseleri "Medaris-i İlmiye" adı altında teşkilatlandırmıştır. Programlarda dini, hukuki dersler yanında Maarif Nezareti mekteplerinde yer alan müspet bilim dersleri de vardır.³⁴¹

³³⁸ Hatemi, *a.g.m.*, s.507.

³³⁹ Hatemi, *a.g.m.*, s.507.

³⁴⁰ Hatemi, *a.g.m.*, s. 507.

³⁴¹ Akyüz, *a.g.e.*, s.247-248.

III.BÖLÜM

1908-1923 YILLARI ARASINDA ÖZEL OKULLAR

1.ÖZEL TÜRK OKULLARI

Meşrutiyetin başında basın, yayın, örgütlenme özgürlüğünün tanınması nedeniyle özel öğretim kurumları, önceki dönemlerden daha fazla bir gelişme göstermişlerdir. Meşrutiyetin ilanından sonra Emrullah Efendi tarafından hazırlanan Maarif-i Umumiye Kanun Layihası'nın 190-217. maddelerinde özel öğretime geniş bir şekilde yer verilmişti. Bu kanunun çıkarılması imkansız hale gelince, yine Emrullah Efendi tarafından hazırlanan Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatinin 7. maddesinde *“Müessesat-ı ibtidaiye-i hususiye, eşhas ve cemaat ve cemiyet ile şirketler tarafından tesis ve masarif-i idaresi anlar canibinden te'diye olunan mekteplerdir. Resmi program tatbik olundukça mekatib-i vakfiye, mekatib-i umumiyyeden madud olacak ve aksi halde mekatib-i hususiyeden addedilecektir.”* deniyordu.³⁴²

Meşrutiyetin başında İttihat ve Terakki Cemiyeti özellikle kendini tanıtmak için eğitime önem vererek özel okul açıyor veya teşvik ediyordu. Cemiyetin öncülüğünde Türk özel öğretimini geliştirmek için, yabancı özel okullardan Türk çocuklarını kurtarmak için bazı cemiyetler kurulmuştur. Bu amaçla 1909'da bir ortaklık şirketi kurulmasına teşebbüs edilmiş ve aynı yıl içinde “Osmanlı İttihat Mektepleri” adı ile bir dernek kurulmuştur.³⁴³

1915'te “Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi” çıkarıldı. Bu talimatnamede özel Türk okulları ilgili olarak, *“Mekatib-i hususiye, masarifi efrad tarafından ve hükümetçe tanınmış Türk cemaat ve cemiyet ve şirketler canibinden temin olunarak açılan*

³⁴² Koçer, a.g.e., s.200.

³⁴³ Koçer, a.g.e., s.208.

mekteplerdir. Bir veya birkaç fen ve lisan veya sanat tahsiline mahsus olarak bu vechile açılan dershaneler dahi mekatib-i hususiyeden ma'duttur.”(Md.1)

Talimatnamenin 8.maddesi, Maarif Nezaretinden izin alınmadıkça özel Türk okullarında yabancı müdür ve öğretmen çalıştırmayı yasaklıyordu.(Md.8) Nizamnamenin diğer bir maddesinde “muhalif-i nizam ve talimat” hareket eden okulların kapanacağı belirtiliyordu.³⁴⁴

İzmir’de II. Meşrutiyetten önce kültürel ve sosyal hayatta gayrimüslim ve ecnebilerin etkinliği ağır basıyordu. Eğitim alanında da Türk okullarından daha ileri seviyede ve pratik hayata yönelik eğitim veren yabancı ve gayrimüslim okulları vardı ve bu okullardan mezun olan öğrenciler bankalarda ve ticarethanelerde iş bulabiliyorlardı. Bu rekabet durumu Türklerin de özel okul açmalarında etkili bir etkendi. 1908 yılında İzmir’de ibtidai ve rüştiye kısımlarından oluşan 5’i erkek 2’si kızlara ait olmak üzere toplam 7 adet özel okul vardı.³⁴⁵

1908’den sonra özellikle İttihat ve Terakki’nin Katib-i Mesullüğüne Mahmut Celal’in (Bayar) getirilmesi ve Aydın Valiliğine Rahmi Bey’in atanmasıyla Türklerin kültürel hayatta daha fazla yer aldığı görüldü. İttihat ve Terakki’nin “teşebbüs-ü şahsi” adı verilen liberal ekonomik politikasına paralel olarak Müslüman-Türk tüccarın ticaret hayatında yer alması için ticareti bilen kişiler yetiştirilmek isteniyordu. Bu politikaya uygun kişilerin yetiştirilmesi için etkin bir ticaret eğitimi veren kurumlar gerekiyordu. Bu bağlamda İzmir’deki İttihatçılar bazı okulları Cemiyete bağlı kulüplerin denetimine alarak Cemiyette etkin rol alan bazı kişilerin fahri olarak ders vermelerini sağladılar. İzmir’deki özel okullardan doğrudan İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilişkisi olan okullar Dârü’l-Edeb, İttihat ve Terakki Merkez Ticaret Mektebi, Karantina İttihat ve Terakki ile İttihat ve Terakki İnas Mektepleridir.

1.1. Menba-yı Füyûzat Mektebi

İzmir’de açılan ilk özel Türk okulu olan Terakki Mektebi kapandıktan sonra kurulan ilk okul olma özelliğini taşıyan Menba-yı Füyûzat okulu yatılı ve gündüzlü

³⁴⁴ Ahenk, 25 Kasım 1915, Özel okul yönetimleri her ders yılı başında öğretim kadrolarını Vilayet Maarif Müdürlüklerine bildirmek zorundaydılar. *Ahenk*, 19 Eylül 1916.

olarak eğitim veriyordu. 1897’de İşkodralı Mahmut Nedim Efendi tarafından kurulan okulda, çocuk bahçesi, iptidai, rüştiye, ve idadi kısımları mevcuttu. 1908 yılında okulun kadrosu ve okutulan dersler şöyleydi:³⁴⁶

Dersler	Öğretmenler
İbtidai Kısmı	
Kuran-ı Kerim, İlim-i Hal, Kıraat ve İmla	Hasan Fevzi Efendi
Sarf-ı Osmanî	Mazhar Bey
Tarih ve Coğrafya	Hacı Esad Efendi
Fransızca	Yako Efendi
İhtiyat Sınıfı	Hafız Mustafa Keşfi Efendi
Rüştiye Kısmı	
Farisi	Mazhar Bey
Tarih ve Coğrafya	Hacı Esad Efendi
Hesap, Hendese, Malumat-ı Ziraîye	Mustafa Efendi
Ahlak, Resim, Kıraat ve İmla	Hasan Basri Efendi
Hüsn-ü Hat	Hasan Fevzi Efendi

Okul idaresinin Ahenk Gazetesine verdiği ilanda; “*Menba-yı Füyûzat Mektebi Satı Beyin İstanbul Darülmualliminin ameli ve pek faydeli programını kabul ettiğinden, çocukların zihinlerini yormadan kemal-i iştiyak ve hevahişle tahsillerine çalışır. Tedrisatta ciddiyet, idarede intizam, terbiyede kabiliyet ve evsaf-ı insaniyenin fenni usullerle inkişaf ve tevsiine gayret en mukaddes vazifesini teşkil eder. 4 yaşlarındaki mini minilerin muktedir ve mütehassıs bir muallime marifetiyle ve Frobel tedrisatını görmek insanı hem hayret ve hem de meseretlere ilka eder.*” deniyordu.³⁴⁷

1.2. Dârü’l-İrfân Mektebi

İlkönce Arapfirını civarında açılan Darü’l- İrfan Mektebi, Yusuf Rıza Efendi tarafından 1897’da kurulmuştur.³⁴⁸ İhtiyât, ibtidâî, rüştiye kısımlarına sahip okulda eğitim süresi 8 yıldır. Zamanla öğrenci mevcudu artınca okulun eski binası Bedraka-i İrfan İnas Hususi mektebine bırakılarak Başdurak civarındaki Kerimağa Konağı’na taşınmıştır.³⁴⁹ 1900’lerin başında öğretim kadrosunda kurucusu Yusuf Rıza, Haydar

³⁴⁵ *Aydın Vilayeti Salnamesi*, H, 1326, s.146.

³⁴⁶ *Aydın Vilayeti Salnamesi*, H, 1326, s.143-144.

³⁴⁷ *Ahenk*, 14 Teşrin-i Evvel 1913.

³⁴⁸ Kaygusuz, a.g.e., s.24.

³⁴⁹ Tutsak, a.g.t., s.211.

Rüştü (Öktem), daha sonra Maarif nazırı olacak Emrullah Bey ve beden eğitimi alanında çığır açan Selim Sırrı (Tarcan) gibi kişiler görev almışlardır. 1906 yılına kadar sadece gündüzlü erkek okulu iken bu tarihten sonra yatılı öğrenci de almıştır.³⁵⁰

1908 yılında sınıflara göre Darü'l-İrfan Hususi Mektebi'nin ders programı:³⁵¹

İhtiyat Sınıfı	Mahrec Sınıfı	1. Sene	2. Sene	3.Sene	4. Sene	5.Sene	6.Sene
En Kolay Elifba	İdman-ı Beden	Hesap	Hesap	Arabi	Arabi	Arabi	Arabi
İdman-ı Beden	İmla	Hüsn-ü Hat	Hüsn-ü Hat	Hesap	Coğrafya	Coğrafya	Coğrafya
Tadat-ı Şifahi	Kıraat	İdman-ı Beden	İdman-ı Beden	Hüsn-ü Hat	Farisi	Farisi	Defter Tutmak Usulü
Tahrir-i Huruf	Kuran-ı Kerim	İmla	İlm-i Ahlak	İdman-ı Beden	Fransızca	Fransızca	Farisi
	Tadat ve Terkim	Kıraat	Kavaid ve İmla	İlm-i Ahlak	Hesap	Hendese	Fransızca
		Kuran-ı Kerim	Kıraat	Kavaid ve İmla	Hüsn-ü Hat	Hesap	Hendese
		Lügat	Kuran-ı Kerim	Kıraat	İdman-ı Beden	Hüsn-ü Hat	Hesap
		Ulum-u Diniye	Lügat	Kuran-ı Kerim Matecvid	İlm-i Ahlak	İdman-ı Beden	Hüsn-ü Hat
			Ulum-u Diniye	Lügat	İmla	İlm-i Ahlak	İdman-ı Beden
				Tarih-i Osmani	Kavaid-i Osmaniye	İmla	İlm-i Ahlak
				Ulum-u Diniye	Kıraat	Kavaid-i Osmaniye	Kavaid-i Osmaniye
					Kuran-ı Kerim Matecvid	Kuran-ı Kerim Matecvid	Kitabet-i Hususiye
					Lügat	Lügat	Kuran-ı Kerim Matecvid
					Tarih-i Enbiya	Resim	Resim
					Ulum-u Diniye	Tarih-i İslam	Tarih-i Osmani
						Ulum-u Diniye	Ulum-u Diniye

1912-1913 ders yılı başında gazeteye verilen ilanda okulda verilen eğitim hakkında şunlar söyleniyordu: "İzmir'de 15 senedir var olan okul kavaid-i sıhhiyeye muvafık ve müessesenin malı olan binada..., Türkçe dili pek sağlam okutulduğu gibi

³⁵⁰ Mehmet Uysal, İzmir'de Özel Türk Okulları, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, (Yayımlanmamış Lisans Tezi, İzmir), 1990, s.74.

³⁵¹ Ahenk, 2 Temmuz 1908.

Türkçe kitaplardan okutulan Hesap, Hendese, Usul-u Defteri, Coğrafya, Tarih, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye ve Mukademat-ı Ulum-u Tabiiyeden maada Arabi ve Farisi lisanları ve hususiyle *ulum-u diniye pek kavi ve metin bir usul* ile okunduktan başka bütün sınıflarda *İngilizce ehemmiyetle tedris olunur* ve çocukların korkmayarak, sıkılmayarak alıştırılmaları için bütün sınıflara *hitabet dersleri* konmuştur. *Evladını şu zaman-ı terakkiye göre talim ve terbiye etmek isteyen* veliler müracaat etsin.”³⁵²

Okulun yatılı ücreti 18 lira iken gündüzlü ücreti 50 kuruştı. Her 10 öğrencide bir yetim çocuğun tüm masrafları okul tarafından karşılanıyordu.³⁵³ 1914 yılında Alaşehir ve Poyraz’da da şubeleri açılan Darü’l-İrfan Hususi Mektebi, Cumhuriyete intikal etmiştir.³⁵⁴

1.3. Bedraka-yı İrfan Mektebi

1900 yılında Yusuf Rıza Efendi tarafından İzmir’de kız öğrenciler için açılan ilk özel eğitim kurumu olan okulu, kurucu kişinin eşi Zişan Hanım yönetiyordu.³⁵⁵ Okulda üç yaşından yedi yaşına kadar kız ve erkek ayırımı yapılmazken yedi yaşından sonra sadece kızlara eğitim veren ihtiyat, ibtidai ve rüştiye kısımlarından oluşan bir okuldu. Arapfirını’nda açılan okulda sadece bayan öğretmenler görev yapabiliyordu. Okula devam eden öğrencilerin maddi durumuna göre iyi halli olanlardan 6, orta halli olanlardan 4 Osmanlı lirası ücret alınıyordu.³⁵⁶

³⁵² *Ahenk*, 24 Eylül 1912.

³⁵³ *Ahenk*, 18 Ağustos 1913.

³⁵⁴ *Anadolu*, 5 Eylül 1914.

³⁵⁵ *Ahenk*, 20 Eylül 1912.

³⁵⁶ Uysal, a.g.t., s.78, Tutsak, a.g.t., s.214.

1908'de Bedraka-i İrfan'ın Ders Programı:³⁵⁷

1.Sene	2.Sene	3.Sene	4.Sene	5.Sene	6.Sene	7.Sene
El işleri	Ecza-yı Şerife	Bestanü'l- Etfal Dersleri	Dikiş	Arabi	Coğrafya	Coğrafya
Elifba	El işleri	Dikiş	Hesab-ı Ameli	Coğrafya	Dikiş	Dikiş
Fenni Oyuncak	Hesab-ı Ameli	Hesab-ı Ameli	Hüsn-ü Hat	Hesap	Farsi	Farsi
Hesab-ı Zihni	Hüsn-ü Hat	Hüsn-ü Hat	İlm-i Ahlak	Hüsn-ü Hat	Hesap	Hesap
Musiki	İmla	İmla	İlm-i Hal	İlm-i Ahlak	Hıfzısıhha	Hıfzısıhha
Hüsn-ü Hat	Kıraat	Kıraat	İmla	İlm-i Hal	Hüsn-ü Hat	Hüsn-ü Hat
Tadat-ı Şifahi	Musiki	Kuran-ı Kerim	Kıraat	İmla	İlm- i Hal	İlm-i Hal
Terkim		Musiki	Kuran-ı Kerim	İslam Hanım	İmla	İmla
Teşkil-i Kelimat		Nakiş	Musiki	Kavaid	İslam Hanımları Teracim-i Ahvali	İslam Hanımları Teracim-i Ahvali
			Nakiş	Kuran-ı Kerim	Kavaid	Kavaid
				Lügat	Kuaran-ı Kerim Matecvid	Kıraat
				Musiki	Lügat	Kitabet-i Hususiye
				Nakiş	Musiki	Kuran-ı Kerim Matecvid
				Talim-i Kıraat	Nakiş	Lügat
				Tarih	Talim-i Nebati	Musiki
					Tarih	Nakiş
						Tarih
						Terbiye Dersleri
						Ulum-u talim

1.4. Hadika-i Maarif Ticaret Mektebi

Hadika-i Maarif Ticaret Mektebi, Hizmet Gazetesinin imtiyaz sahibi Kadızade İbrahim Refik Bey tarafından 1906 yılında kurulmuştur. Kuruluş aşamasında ibtidai ve rüştiye sınıflarının hepsi mevcut olan okulun ticaret sınıfının yalnız birinci senesi

³⁵⁷ Ahenk, 1 Temmuz 1908.

vardı.1908 yılında okulun ibtidai kısmında 108, rüştiye kısmında 47, ticaret kısmında ise 19 öğrenci vardı. Bu tarihte okulun kadrosu ve okutulan dersler:³⁵⁸

Dersler	Muallimler
Fizik ve Tarih-i Tabii	Hacı Nuri Efendi
Hukuk-u Ticaret	Seyid Bey
İktisad, Coğrafya-yı Ticari, Kitabet ve Malumat-ı Nafia	Veliyüddin Efendi
Hesap, Hendese, Arabi	Celal Efendi
Farisi, Sarf ve Nahv-i Osmani, İmla ve Ulum-u Diniye	Abidin Efendi
Hesap, Tarih, Coğrafya	İbrahim Efendi
Resim, Kiraat, Coğrafya	Kadri Efendi
Hesap, Kiraat, İmla	İsmail Efendi
Hesap	Hüseyin Hüsnü Efendi
Hüsn-ü Hat	Hafız Ali Efendi
Fransızca	Bağdasaryan, Jepsi ve Kohen Efendiler
İngilizce	Mösyö Encilo
Usul-ü Defteri, hesab-ı Ticari ve Kitabet-i Ticariye	Mösyö Karduzu

Meşrutiyetten sonra 1908-1909 eğitim ve öğretim başında okul kapanma tehlikesi geçirince İttihat ve Terakki Cemiyeti okula kendi adını vererek, kendi denetimi altına almıştır. Gazetelerde bu olayla ilgili olarak yer alan haberlerde ; Cemiyet için bir okulun “*bir menba-ı tenvir-i millet*” anlamına geldiği, Cemiyetin vatani kurtardığı gibi okulu da kendi himayesine alarak “*evlad-ı vatani terbiye ve dimağlarını tenvir eden bir menba-i irfanın sönmesine*” engel olduğu belirtiliyordu. Bu amaçla Selanik'ten okula Necip Necati Bey müdür olarak gönderilmişti.³⁵⁹

1.5. İttihat ve Terakki Merkez Ticaret Mektebi

Hadika-i Maarif okulu kapanmakla yüz yüze kaldığı için İzmir İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından bu okula el konularak adı İttihat ve Terakki olarak değiştirilmiş ve günümüzde İzmir Kız Lisesi olarak hizmet veren binada faaliyet göstermiştir.³⁶⁰ Okulun yönetim ve öğretim kadrosunu, Müdür Enver Bey, Turgut Bey, Şevki Bey, İsmail

³⁵⁸ Aydın Vilayeti Salnamesi, H,1326, s.142 Hadika-i Maarif, gece dersleri faaliyetinde öncü rolü oynadı. Mehmet Mazhar, “Hadika-i Maarif'te Gece Dersleri” *İttihat*, 5 Teşrin-i Sani 1908

³⁵⁹ İdris Şinasi, “His-i Ticaret ve Ticaret Mektepleri”, *Ahenk*,14 Teşrin-i Sani 1909, Süleyman Sırrı, “Hadika-i Maarif Ticaret Mektebi Hakkında Birkaç Söz”, *İttihat*, 29 Mayıs 1910

³⁶⁰ Naci Gündem, *Günler Boyunca “Hatıralar”*, İzmir, 1955, s.19.

Zühtü Bey, İzzet Bey, Salih Zeki Bey, Naci Bey, Ateşoğlu Hayri Bey ve Musa Hoca gibi İzmir'in önde gelen İttihatçıları oluşturuyordu.³⁶¹

Adı geçen öğretim kadrosu tarafından verilen eğitimin karakteri konusunda o tarihte bu okulda öğrenci olan Naci Gündem "Günler Boyunca" adlı hatıra kitabında şunları söylüyordu. "*Milli Duygu:Artık Balkan harbinin fecayii karşısında bize ibret örnekleri vererek tam milliyet duygusu aşıl原因an bu idealist muallimler kadrosu, istenen neticeyi çoktan elde etmiş bulunuyorlardı. Çünkü yapılan zulüm ve işkenceleri kitaplar, broşürlerle ve hatta bu fecayiın muhtelif sahnelerini resimlerle yaşatıyorlardı. Sanki bizzat içinde bulunuyormuşuz gibi elem ve ıstırap duyuyorduk Bu yetmiyormuş gibi bizi içimizden yaralayan yine kendimiz vardık. Mesela o zamana kadar aramızda bile "Türküm" demek iftihara vesile teşkil etmez, bilakis hor görülürdü. O gün için ya İslam veya Osmanlı lakabını kullanırsanız, ancak itibar görebilirdiniz.*"³⁶²

Dönemin "Küçük Bahçıvanlar, Osmanlık Yurdu, İmtihani Kazandık" gibi okul şarkıları İttihat ve Terakki Mektebi müzik öğretmeni İsmail Zühtü tarafından yazılmıştır.³⁶³

Okul, valide(1), ihtiyat (1), ibtidai (3), rüştiye(3), idadi(3) olmak üzere 11 yıllık eğitim veriyordu. Ayrıca idadının birinci sınıfından sonra isteyenler ticaret sınıfına kayıt olup iki yıllık bir ticaret eğitimi alabiliyorlardı. Böylece okul, hem yüksek eğitim kurumlarına öğrenci hazırlıyor hem de ticaret bilimi ve lisan alanında eğitim veriyordu. Okulda şu dersler okutuluyordu:³⁶⁴

³⁶¹ Gündem, a.g.e., s.35.

³⁶² Gündem, a.g.e., s.27-28 "Okul; öğrencilere, vatanseverlik duygusu ile millete hizmet etmeyi aşıliyordu." Gündem, a.g.e., s.19.

³⁶³ Gündem, a.g.e., s.25.

³⁶⁴ Uysal, a.g.t., s.124.

1.Yıl	2. Yıl	3. Yıl	4. Yıl	5.ıl	6.Yıl	7.Yıl	8.Yıl	9.Yıl	10.Yıl
Elifba-yı Osmani	Kuran-ı Kerim Tecvid	Kuran-ı Kerim	Muhtasar Sarf-ı Osmani	Nahv-i Arabi	Arabi	Arabiden Usul-ü Tercüme	Arabiden Adap ve Say	Arabi	Arabi
Ecza-yı Şerife	Ulum-u Diniye	Ulum-u Diniye	Usul-u Farsî	Gülîstan	Mantık	Fıkıh	Usul-ü Şiir ve İnşa	Akaid-i Diniye	Mücmel Usul-ü Fıkıh
Eşkal-i Huruf	Esmâ-i Türkiye	Manalı Kıraat-ı Türkiye	Sarf-ı Arabi	Tarih-i Umumi	Ulum-u Diniye	Cebir	Cebir	Kavanin-i Hususiye	Fransızca
Hesab-ı Zihni	Erkam, Tadat ve Terkim	Hesab-ı Erbaa	Fransızca	Fransızca	Belagat-ı Osmani	Hendese	Hendese	Fransızca	Mükemmel Tarih-i Osmani
	Hatt-ı Sülûs	Tarihçe-i Sultani Osmani	Hesaptan Kesr-i Adî ve İşarı	Hesaptan Tenasübe Kadar	Tarih-i Umumi Kurun-u Vusta	Resim	Mükemmel Tatbikat-ı Müsellesat ve Küreviye	Kitabet-i Resmiye	Mecelle
	Tahrir-i Eşkal	Hatt-ı Sülûs ve Rika	Manalı Kıraat-ı Türkiye	Kavaid-i Osmaniye	Fransızca	Fransızca	Coğrafya-yı Sanayi-i Umumi	İlim-i Servet	Muhtasar Hıfzısıhha
			Hüsn-ü Hat	Mufassal Coğrafya-yı Umumi	Mükemmel Hesap	Edebiyat-ı Osmani	Fransızca	Coğrafyayı Osmani-i Ticaret ve Sanayi	Kozmoğraf ya
			Mebad-i Resim	Hüsn-ü Hat	Mebadi-i Cebir	Tarih-i Umumi Kurun-u Ahire	Resim	Mevalid-i Selase	Jimnastik
				Resim	Mufassal Coğrafya- yı Umumi	Coğrafya- yı Osmani	Muhtasar Mükemmel Tabiiye	Mükemmel Tarih-i Osmani	Mevalid-i Selase
					Muhtasar Hendese	Müsellesat	Kimya	Kimya	
					Resim	Usul-ü Defteri		Hikmet	

Kız öğrenciler için ayrı olarak hazırlanan programda yukarıdaki derslerin haricinde Nakış, Zubde-i İlmihal, Manalı Vezâif-i Nas, Piyano, Tersim Üzere Biçki, El Dikişi ve Makine, Aile ve İdare-i Beytiye gibi dersler yer alıyordu.

İzmir özel okulları içinde özel bir yer edinen İttihat ve Terakki Mektebinin idadi kısmı iki sınıf üzerine tertip edilmiş olmasına rağmen; 1911 yılında mezun olan öğrenciler, 4 yıllık idadi mektebi seviyesindeki okul öğrencileri gibi yüksek okullara kabul edildiler. Okul öğrencilerinden, Ahmet ve Şükrü Mühendishaneye, Aziz Mülkiye Baytar Mektebine, Akif Ziraat Mektebine kabul edildi.³⁶⁵

Maarif-i Umumiye Nezaretinden 1913 yılında İttihat ve Terakki Mektebinin bütçe açığını kapatmak için 18.000 kuruş ve diğer hususi mekteplere de 7.000 kuruş ki toplam 25.000 kuruşluk havale gönderildi.³⁶⁶

³⁶⁵ İttihat, 1 Teşrin-i Evvel 1911.

³⁶⁶ Ahenk, 29 Nisan 1913.

İttihat ve Terakki Merkez Ticaret Mektebinin 1913 yılındaki tevzi-i mükafat törenine İstanbul'dan "Ahmet Agayef, Akagündüz beyler ve diğer bazı Osmanlı ilm-i matbuatında tanınmış zevat" özel olarak davet edildiler. Bu kişiler geldiğinde tantanalı bir merasim yapılmış, her taraf kırmızı-beyaz bayraklarla donatılmış, Esat Efendi açış konuşmasını yaptıktan sonra asker oyunu oynanmış ve Turan şiiri okunmuştu. "*Kalpieri hiss-i milli-i vatanperverane ile yükselterek kahraman ecdadın hamasetini tebcile vesile oldu ve mükerreren alkışlandı.*" deniliyordu gazete haberinde.³⁶⁷

1.Dünya savaşı sırasında okulun 180 öğrencisi vardı. Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra Cemiyet okulu kapatma kararı almış, bunun üzerine Vali okulu Maarife devrettiğini açıklamıştı. İtilafçı Müsavat Gazetesi, bu olay kıyasıya eleştiriliyordu.³⁶⁸

"Dünkü Anadolu gazetesi katib-i mesul Celal Beyin bir ilanını neşrediyordu. Mumaileyh bu ilanında "İttihat ve Terakki'nin mevcut, menkul ve gayrimenkul emval ve emlakine füzülen vaz-ı yed edilmekte olduğu cihetle doğrudan doğruya cemiyetin şahs-ı manevisinin malı olan leyli ve nehari İzmir İttihat ve Terakki Mektebi şerait-i hazıra dairesinde idame imkanı bizce kalmadığından"denilerek leyli talebe velilerinin çocuklarını almalarını rica ediyoruz deniliyordu. Biz bu babda bildiklerimizi söylemeyi daha sonraya terk ederek şimdi deriz ki: "*Bu İttihat ve Terakki Mektebi mütarekenin bidayet-i ilanında inhilal etmiş ve kendilerince kapatılması taht-ı karara alınmıştı. O zaman gazetemizle feryad ederek işin iç yüzünü açacağımızı söyleyince okulu devam ettireceklerini belirtmişlerdi. Fakat şimdi yine aynı şeyi yapıyorlar. Bunun üzerine bu okul vilayet makamınca ellerinden alınarak hükümete devredileceğini belirten bir ilan aldık.*" "*Anadolu gazetesi bir mektebin kapanması için çırpınan emeller besleyenleri neşredemezlerse kendilerini mugalatacılıktan biltabii kurtaramazlar*"

Mütarekeden sonra İzmir'de İttihat ve Terakki Cemiyetine el konulduktan sonra okul kapandı. Maarif İdaresine devredilen okul İzmir İİ. İdadi Mektebi olarak hizmet vermeye devam etti.

³⁶⁷ *Ahenk*, 7 Temmuz 1913.

³⁶⁸ *Müsavat*, 7 Şubat 1919.

1.6. Dârü'l-Edeb Mektebi

Okul, İzmir Darümuallimin müdürü Yusuf Ziya'nın Namazgah'ta bulunan konağını okul haline getirmesiyle 1901 yılında açılmıştır. Başlangıçta, biri ihtiyat, üçü ibtidai olmak üzere dört sınıflık ibtidai derecesinde eğitim veren özel bir okuldu.³⁶⁹

1908'de okulda okutulan dersler ve öğretim kadrosu:³⁷⁰

Dersler	Öğretmenler
Tarih	İlyas Bahri Efendi
Coğrafya	İlyas Bahri Efendi
Ulum-u Diniye	Hazfız Süleyman Efendi
Kuran-ı Kerim	Hazfız Süleyman Efendi
Ahlak	Yusuf Ziya Efendi
Kuran-ı Kerim Tecvid	
Hesap	Vasfi Efendi
Hüsn-ü Hat	
Resim	
Kıraat-ı Türkiye ve İmla	Süleyman Efendi
Fransızca	Vasfi Efendi
İhtiyat Sınıfı	Abdullah ve Hasan Efendiler

“Darü'l-Edeb” özel okulu Ağustos 1909'dan itibaren İttihat ve Terakki Cemiyetine bağlı Tilkilik Kulübünün himayesi altına alındı ve yönetimi seçilen yeni bir heyete devredildi. Okulda ibtidai sınıflarından başka 1909'dan itibaren birde Rüştiye sınıfı oluşturulmuş ve okulun öğretim kadrosu yeniden düzenlenerek her sınıfın dersleri ihtisas sahibi öğretmenler tarafından verilmeye başlanmıştı. Bununla birlikte derslerden bir kısmı kulübe mensup bazı kişiler tarafından fahri bir şekilde verilecekti.

Ayrıca “*Evlad-ı vatanın kavaid-i sıhhiye ve fenniye dairesinde talim ve terbiyelerini, takip edilecek derslerden hakkıyla istifadelerini temin için usul-u cedide üzere tedrisatın ifası; programlarda gayet ciddi, esaslı ıslahat icrası ve Fransızca'nın her sınıfa teşmili mukarrerdir.*” ve “*Bir kısım evlad-ı vatanın hilye-i fazl ve irfan ile bilitisaf ileride mukaddes vatanımıza hizmet için ilk hatve-i terakkiyi bu derecedeki mekatibte atacakları daima piş-i nazar-ı dikkatte bulundürularak mektebin intizam ve terakkisine ait her türlü esbab-ı fedekarı ihtiyar edilecekti.*”³⁷¹

³⁶⁹ Tutsak, a.g.t., s.220.

³⁷⁰ *Aydın Vilayeti Salnamesi*, H,1326, s. 221

³⁷¹ *Ahenk*, 14 Ağustos 1909.

Okulun bulunduğu bina sıhhi olmadığı için Namazgah Mahallesi'nde sıhhi şartlara uygun bir binaya ve geniş bir bahçeli yere taşındı.³⁷² 1912 yılında Darü'l-Edeb Mektebi ihtiyaçlarına harcanmak üzere Sanayi Mektebi menfaatine tertip edilen piyango hasılatının umur-u maarife mahsus kısmından 10 liranın verilmesi kararlaştırıldı.³⁷³

1912 yılında 3 yaşından 6 yaşına kadar çocukların devam ettiği valide sınıfı yanında ihtiyat, mahreç, ibtidai ve rüştiye sınıfları mevcuttu. Okulun fahri nazırı İlyas Bahri gazeteye verdiği ilanda; Darü'l-Edeb'in "*vatan ve milletine himmet etmek arzusunda*" olduğunu, okul programını resmi mektep programlarıyla birleştirip öğretim kadrosuna nitelikli kişiler seçtiklerini belirtiyordu.³⁷⁴

Darü'l-Edeb okulunun binası dar geldiği için 1913 yılında Namazgah'ta Sarımsak Sokağındaki binaya taşınmış ve adı Leyli ve Nehari İttihat ve Terakki İzhar-ı Maarif olarak değiştirilmiştir.³⁷⁵

1.7. Bürhânü'l-Maârif Mektebi

İzmirli Sadık Efendi tarafından 1901'de kurulan Bürhanü'l-Maarif Mektebinin müdürü Beratlı İbrahim Edhem Efendidir. İhtiyat sınıfı ile beraber dört yıllık ibtidai derecesinde eğitim veren bir okuldur.³⁷⁶ Daha sonra İbrahim Edhem tarafından okul rüştiye derecesine çıkarıldı. 1908 yılında okulun 92 öğrencisi vardı ve okutulan dersler ile bu dersleri okutan kişiler aşağıdaki gibiydi.³⁷⁷

Dersler	Muallimler
İbtidai Kısmı	
Hesap	Raşid Efendi
Coğrafya	Suphi Efendi
Farisi ve Ulum-u Diniye	Hasan Efendi
Arabi, Kuran-ı Kerim ve Hüsn-ü Hat	Nedim Efendi
Fransızca	Viktor Efendi
Kıraat-ı İmla ve Lügat, Hesap, Ulum-u Diniye ve Farisi	Mustafa Efendi
Ulum-u Diniye, Kuran-ı Kerim, İmla, Hesap	Ahmed Efendi
Rüştiye Kısmı	

³⁷² *Ahenk*, 14 Ağustos 1909.

³⁷³ *Ahenk*, 8 Nisan 1912.

³⁷⁴ *Ahenk*, 20 Eylül 1912.

³⁷⁵ *Anadolu*, 11 Eylül 1913.

³⁷⁶ *Nevsal-i İktisat*, s.171.

³⁷⁷ *Aydın Vilayeti Salmamesi*, H, 1326, s.144-145.

Hıfzı's-Sihha	Hacı Nuri Bey
Hesap ve Hendese	Raşid Efendi
Resim ve Coğrafya	Suphi Efendi
Tarih	Ferid Bey
Ulum-u Diniye ve Farisi	Hasan Efendi
Arabi	Edhem Efendi
Kitabet	Cevad Efendi
Türkçe ve İmla	İbrahim Efendi
Fransızca	Nesim Efendi
Hüsn-ü Hat ve Kuran-ı Kerim	Nedim Efendi

İkiçeşmelik'te bulunan Bürhanü'l- Maarif Mektebinde de gece dersleri açıldı.³⁷⁸

1.8. Lisân ve Ticaret Mektebi

İzmir Gazetesinin imtiyaz sahibi Bıçakçızade İsmail Hakkı tarafından 1903 yılında açılan okulun tahsil süresi üç yıldır. Okulun kuruluş amacı; Türk çocuklarına yabancı dil öğretmek ticarete etkin rol almalarını sağlamaktır. Bu okulda Türkçe'den başka Arabî, Fransızca, İngilizce, Rumca, Almanca dilleri öğretiliyordu Okulda okutulan diğer dersler ise şunlardı.³⁷⁹

1.Sınıf	2.Sınıf	3.Sınıf
Türkçe	1. Sınıfta okutulan derslerin Kavaid-i Sarfiye ve Nahviyesiyle Türkçe	Bahsedilen lisan derslerinin mükaleme dersleri ile Fransızca Kanun-u Ticaret
Arapça	Fransızca	Fransızca ve Türkçe Usul-u Defteri
İngilizce	İlm-i Servet	Fransızca Evrak-ı Ticariye Tanzimi
Rumca	Ahlak	İstilahat-ı Ticariye ve Kanuniye Talimi
Almanca	Kitabet-i Ticariye	Kitabet-i Osmaniye
Fransızca Kıraat	Evrak-ı Ticariye Tanzimi	Hesap
Hesap	Mukaveleler	Coğrafya
Coğrafya	Layihalar	Resim
Yazı	Senedler	Hendese
İmla	İstidalar	Hukuk-u Ticariye
	Poliseler	İlm-i Hal
	İstilan Mektupları	İlm-i Kelam
	Sipariş Emirleri	
	Kontratolar	
	Fransızca Hesap	
	Türkçe Hesap	
	Coğrafya	
	Türkçe	
	Arapça	
	İngilizce	
	Fransızca-yı Mükaleme	

³⁷⁸ *İttihat*, 21-22 Ekim 1908, Daha ayrıntılı bilgi için "Gece Dersleri" bölümüne bkz. s.37-39.

³⁷⁹ *Nevsal-i İktisat*, s.172-174.

Anadolu Gazetesinin 4 Şubat 1914 tarihli nüshasında, okulun ömrü kısa olmasına rağmen iyi iş adamları yetiştirildiği belirtiliyordu.

1.9. Darü't-Tedris Mektebi

1907 yılında Hafız Osman Ferid Efendi tarafından Namazgah'ta açıldı. Günden güne öğrenci sayısı artan okul, Osmanzade yokuşundaki 32 numaralı eve taşındı. 1909 yılında öğrenci sayısı 200 geçince binaya ek sınıf inşa edildi.³⁸⁰

İbtidai ve rüştiye seviyesinde eğitim veren okulun 1908 yılında ders programı ve kadrosu şu kişilerden oluşuyordu:³⁸¹

Kuran-ı Kerim, Ulum-u Diniye ve Arabi Muallimi Osman, Ahlak ve Farisi Muallimi Hafız Ali, Türkçe, Hesap, Lügat, İmla, Hüsn-ü Hat Muallimi Hafız Şükrü, Hesab-ı Zihni ve İmla Muallimi Musa, Elifba-yı Osmani ve Yazı Muallimi Hafız Halil Efendiler.

1.10. Şark Mektebi

II. Meşrutiyetten sonra açılan en önemli özel Türk okullarından biri olan Şark Mektebi, Beyler sokağında 1913 yılında İzmir Sultani Mektebi'nin Ulum-u Tabiiye Muallimi Ahmed Fuad Bey tarafından kurulmuştur. Yatılı ve gündüzlü olarak hizmet veren Şark Mektebi; 2 valide, 3 ibtidai, 3 rüştiye, 4 yıl idadi eğitimi veriyordu ve 7 yıllık resmi idadi mekteplerine denkti.³⁸²

Ders Nazırı, Mekteb-i Hukuk mezunlarından Hazine Davavekili İbrahim Edhem Efendi, Müdür, Mekteb-i Hukuk mezunlarından İzmir'li Ali Allaeddin efendidir.³⁸³

Gazeteye verilen ilanda bütün sınıfların açıldığı ve yeni usul ile ders gösterileceği belirtilerek, okulun kuruluş amacı şu şekilde açıklanıyordu.

“Gençlerimizde hayat-ı diniye ve terbiye-i milliyenin adem-i mevcudiyetinin ne büyük felaketler doğurduğunu pek yakın bir zamanda gördük. Hem pek acı bir surette

³⁸⁰ Tutsak, a.g.t., s.225.

³⁸¹ Aydın Vilayeti Salnamesi, H, 1326, s.145.

³⁸² “Leyli ve Nehari Şark Mektebi Nizamname-i Esasisi”, İzmir, 1331, s.1-7.

³⁸³ Ahenk, 21 Ekim 1913.

gördük. Bugün herkesçe bir kanaat hükmüne girmiştir ki din namına, milliyet namına asabı titremeden, galeyan ve tuğyan etmeden bir genç hiçbir vakit vatani hakkıyla müdafaa edemez. Canını kolay kolay veremez. Şark Mektebi bizde pek azalan, adeta hiç kalmayan bu mukaddes hissiyatın tekrar husulüne çalışıyor. Ve bu gayeye vusul için tuttuğu yolda pek metin, pek kati adımlarla ilerliyor. Şark mektebine, küşad edildiği günden beri geçen 15 gün içinde 300'e karib talebe kayıt olunmuştur. Bu 15 gün zarfında mektebi ziyaret eden zevat-ı kiram, gördükleri gayret, ciddiyet ve mükemmeliyetten dolayı fevkalade mütehasıs olmuşlar ve beyan-ı teşekkürat eylemişlerdir.”³⁸⁴

Ayrıca, okulun yönetmenliğinde “Gayemiz, vatan için fedakar, milleti için azimkar bir nesil yaratmaktır”, “Şiarımız, 20.asırda mesut ve kimseye minnet etmeden yaşayabilecek hayat adamları hazırlamaktır. Muhabbet-i diniye ile memzuç derin bir aşk-ı milli ve 20.asrın maddi hayat-ı medeniyetine amik bir hürmet ile iştiyak, takip edeceğimiz terbiye v tedris yollarının daima iki esasını teşkil edecektir.”deniyordu. Okulun öğretmen kadrosu ve okutulan dersler:³⁸⁵

Malumat-ı Kanuniye	Hazine-i Maliye Davavekili İbrahim Edhem Bey Ve Mekteb-i Hukuk mezunlarından Talat Bey
Malumat-ı İktisadiye	Mekteb-i Hukuk mezunlarından Rauf Bey
Malumat-ı İçtimaiye	Sorbon Mezunlarından Veliyüddin Efendi
Arabi	Mekteb-i Nevab mezunlarından Zahit Bey
Arabi ve Farsi	Marashlı Mehmet Kamil Efendi
Ulum-u Tabiiye	Çiftçi Necati Bey
Ulum-u Riyaziye	Darülfünun Mezunlarından Salih Bey
Malumat-ı Medeniye	Mekteb-i Hukuktan mezun Ömer Necmettin Bey
İlim-i Lisan	Lisan ilmi mütehasıslarından Mehmet Necip Bey
Ulum-u Diniye ve Tarih	Müdür-ü Mektep Ali Abidin Bey
Resim	İlhami Bey
Hendese ve Malumat-ı Ticariye Muallimi	Zühtü Bey
Edebiyat Muallimi	Genç Muharrirlerden M. Sellahattin Bey
Kitabet Muallimi	Ulum-u Edebiye Müfettişlerinden Ahmet Ali Bey

1.Dünya Savaşı sırasında okulda 150 kadar öğrenci vardı. Şark Mektebi, Kumandanlık Erkan-ı Harbiye Reisi Ali Hikmet Bey’in himayesindeydi. Şark Mektebi 1916 yılında Frenk Mahallesindeki eski Frerler Mektebi binasına taşındı.³⁸⁶

³⁸⁴ Ahenk, 15 Teşrin-i Evvel 1913, “Şark Mektebi, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin siyaseti doğrultusunda eğitim veren Merkez İttihat ve Terakki Mektebi ile aynı seviye ve ruhtaydı.” Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes’in Dramı*, İstanbul, 1969, s.31.

³⁸⁵ Ahenk, 15 Teşrin-i Evvel 1913.

³⁸⁶ M.Kamil Dursun, *İzmir Hatıraları*, (Yay. Haz. Ünal Şenel), İzmir, 1994, s.73, Ahenk, 17 Eylül 1916.

1.11. Ravza-i İrfan İnas Mektebi

Arapfirını'nda 1905'te Fatma Zişan Hanım tarafından kurulan okul ibtidai ve Rüştiye derecesindeki kısımları kapsıyordu.³⁸⁷ 1908 yılında 87 kız öğrencisi bulunan okulda okutulan dersler ve öğretmen kadrosu aşağıdaki gibiydi.³⁸⁸

Kuran-ı Kerim, Ulum-u Diniye, Kavaid-i Osmaniye, Coğrafya, Kıraat-ı Türkiye, Tarih, Hesap, İmla, İdare-i Beytiye, Hıfzı's-sihha ve Lügat	Fatma Zişan Hanım
Kuran-ı Kerim, Ulum-u Diniye, Sarf-ı Osmani, Coğrafya, Kıraat-ı Türkiye, Ahlak, Lügat, İmla ve Hesap	Afakat Hanım
Kuran-ı Kerim, Lügat, Kıraat, İmla ve Hesap	Saniye Hanım
Ecza-yı Şerife, Kıraat, Elifba ve Hesab-ı Zihni	Saadet Hanım
Nakiş	Madam Amalya Hanım
Dikiş	Madmazel Espasya Hanım

Ravza-i İrfan özel inas mektebi müdüre ve muallimleri ile öğrencileri arasında donanma ianesi namına müzayedeye çıkarılan bir gül demeti ile yine öğrenciler arasında ayrıca toplanan yardımın miktarı toplam 258 kuruş 10 parayı bularak “iane-i bahriye” veznesine teslim edildi.³⁸⁹

1916 yılında Ravza-i İrfanı ziyaret eden Tokatizade Şekip okulun “*hergün eser-i terakki gösterdiğini*” belirtiyordu.³⁹⁰

1.12. Hadika-i Vatan Mektebi

1911 yılında Başık Hacı Mustafa Efendi tarafından kurulan gündüzlü Hadika-i Vatan Mektebini Mekteb-i Fünun-u Harbiyeden emekli İsmail Hakkı Bey yönetiyordu.³⁹¹ Gazeteye verilen ilanda, Namazgah'ta Cabizadelerin Konağında bulunan okulun öğretim kadrosunun Mekatib-i Âliye ve Darümuallimin mezunlarından oluştuğu ve “evladını ciddi bir talim ve terbiye ile yetiştirmek isteyenler kayıt yaptırabilirler” deniyordu.³⁹²

³⁸⁷ Tutsak, a.g.t., s.228.

³⁸⁸ Aydın Vilayeti Salnamesi, H,1326, s.146.

³⁸⁹ Ahenk, 20 Kanun-ı Evvel 1911.

³⁹⁰ Tokatizade Şekip, “Ravza-i İrfan'daki Tahassusatım”, Ahenk, 15 Eylül 1916.

³⁹¹ Ahenk, 11 Eylül 1913.

³⁹² Ahenk, 1 Haziran 1913.

1.13. İttihat ve Terakki İnas Rüştîye Mektebi

1911 yılında Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetinin Yalılar Kulübü himayesinde Karantina’da kurulan okulun İnas Rüştîyesi kısmının programı yeni tarzda düzenlenerek İstanbul’dan nitelikli öğretmenler getirildi.³⁹³

İnşaat esnasında piyango hasılatından 30 lira verildi. 1912 yılında okulun bir muallimesinin 600 kuruşluk maaşı yine piyango gelirinden ödeniyordu.³⁹⁴

1.14. Karantina İttihat ve Terakki Numune Mektebi

Karantina’da bulunan İttihat ve Terakki Mektebine 1913 yılında bir rüştîye sınıfı eklendi.³⁹⁵ 1913 yılında okulu ziyaret eden İzmir Türk Ocağı Katib-i Umumisi Muallim Mustafa Necati Efendi, verilen eğitimin karakteri hakkında şu bilgileri veriyordu.

*“Memleketimizde mühim bir mevki ihraz eden Karantina İttihat ve Terakki Numune Mektebi imtihanlarında bulunarak talebenin gösterdikleri asar-ı terakki ve tealiden ve hele mini minilerin kavmiyetlerine karşı ibraz ettikleri muhabbetten memnun kalmış ve bilhassa müdür ve muallimlerin talebenin terbiye-i milliye ve ahlakîyelerini son derece ıslaha çalıştıklarını görmüş bulunduğumdan müdür ve muallimlerine teşekkürler eder ve muvaffakiyetlerinde devamlarını dilerim.”*³⁹⁶

1913’te Karantina İttihat ve Terakki Mektebi müdürü Mehmet Sırrı bey tarafından “Türk Kanı” namıyla keleme alınan iki perdelik milli facia İzmir’e gelen Türk misafirlere ithafen neşredildi.³⁹⁷

Karantina’daki İttihat ve Terakki Mektebinin daha ziyade ıslah ve terakkisini temin maksadıyla evvelce oluşturulan komisyona Hacı Hasan Paşa ile Emirler Hancısı Refik Bey ilaveten tayin edildiler.³⁹⁸

³⁹³ *İttihat*, 23 Teşrin-i Evvel 1911.

³⁹⁴ *Ahenk*, 13 Subat 1911, *Ahenk*, 24 Nisan 1912.

³⁹⁵ *Ahenk*, 15 Eylül 1913.

³⁹⁶ *Ahenk*, 2 Temmuz 1913.

³⁹⁷ *Ahenk*, 11 Temmuz 1913.

³⁹⁸ *Ahenk*, 22 Kanun-ı Evvel 1913.

1916 yılında okulun bir kısım öğrencisinin Fransız mektebine nakli münasebetiyle yeni binada tantanalı bir açılış yapıldı.³⁹⁹

1.15. Mekteb-i Osmani

1913 yılında Keçecilerde Ragıp Paşa konağında bulunan ve idadi sınıflarının hepsi açık olan okulun fahri nazırı İlyas Bahri'ydi.⁴⁰⁰

Mekteb-i Osmani, 1913'te programını bakalorya meselesini nazar-ı itibara alarak hazırlamış ve muktedir kişilerden oluşan bir heyet oluşturuldu. Sultaniye dönüştürülen okulun eğitim süresi artırıldı.⁴⁰¹

1.16. Şabaniye Mektebi

1912 yılında Sultaniye mahallesinde Şabaniye dergahına mensup kişiler tarafından kurulan özel Şabaniye Mektebi daha çok fakir çocukları bünyesinde barındırıyordu. Okulun bitirme imtihanlarında bulunan Darülrifan Hususi Mektebi müdürü Ali Refet, okul hakkında olumlu bilgiler veriyor.⁴⁰²

Bu okulların haricinde, 1919 yılında Keçeciler'de Hacı Hasan Paşa'nın konağında ana, ibtidai ve rüştiye kısımlarından oluşan **Ümid Mektebi**,⁴⁰³ 1908'de Hafız Şevket Efendi tarafından Karşıyaka'da **Tefeyyüz Mektebi** ve 1922 yılında Nohutçu Tarlası karşısındaki **Şukufe-i İrfan Mektepleri** II. Meşrutiyet döneminde İzmir'de açılan özel Türk okulları arasındaydı.⁴⁰⁴

2. GAYRİMÜSLİM OSMANLI OKULLARI

Meşrutiyete girerken azınlık ve yabancıların kendilerine mahsus okulları vardı. Bu okullar her türlü denetim ve teftiştan uzak olarak öğrenim yapmakta idiler. Azınlık okulları, Tanzimat'tan evvelki durumlarını muhafaza etmekle pürüzlü bir problem olma hallerine devam ediyorlardı.

³⁹⁹ *Anadolu*, 7 Mart 1916.

⁴⁰⁰ *Ahenk*, 21 Eylül 1913.

⁴⁰¹ *Ahenk*, 30 Eylül 1913.

⁴⁰² *Ahenk*, 15 Temmuz 1918.

⁴⁰³ *Ahenk*, 20 Temmuz 1922.

⁴⁰⁴ Tutsak, a.g.t., s.228-229.

1908 inkılabından sonra bu probleme eğilen Maarif Nezareti, özellikle okulların teftiş ve programlarını tanzim etmek, öğretmenlerini tayin etmek, Türkçe derslerinin mecburi tutmak gibi konularda harekete geçti. Fakat azınlıklar, mezhebi imtiyazlara ve kapitülasyonlara dayanarak Maarif Nezaretinin isteklerini kabul etmediler. Devletin, kendi okullarına müdahale etmesine kesinlikle taraftar olmadılar. Bu girişimleri Patrikhane ve sefarethaneler kanalıyla baltaladılar.⁴⁰⁵

1909 yılında Maarif-i Umumiye Nizamname taslağı hazırlanıp Meclis-i Mebusanda yasalaştırılması çabalarıyla başlayan mebuslar arasındaki tartışma zamanla gazete sütunlarına taşınmıştır. Hükümetin patrikhanelere bağlı okulları teftiş ederek denetim altına alma isteğine karşılık patrikhane, hükümeti Türkleştirme politikası izlemekle suçlayıp siyasi imtiyazlara sığınarak “*minelkadim cari olan usul-u talimiyeye halel getirilmeyecektir*” kaydını Kanun-ı Esaside yapılacak değişikliklere ekletmek istiyordu. Tanin Gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit’e göre bütün münakaşalar, Meclis-i Mebusanın bu hükmü reddetmesinden kaynaklanıyordu. Meclisin bunu ret etmesini gayet makul bulan Cahit, “*eğer bu hüküm kabul edilseydi Patrikhanelere siyasi imtiyaz verilmiş olacaktı.*” diyor.⁴⁰⁶

Daha sonra Türk basınından özellikle İttihatçı Tanin ile Ermeni Zamanak ve Pozantan gazeteleri arasında tartışma bu minval üzere devam etti.⁴⁰⁷

Azınlıklar, Meşrutiyet döneminin özgürlükçü havasından da yararlanarak, başlangıçta eğitimlerini denetlemeye, kısıtlamaya yönelik her türlü girişime karşı çıkmış, bu yoldaki çabaları başarısızlığa uğratmışlardır. Fakat, Balkan Savaşları sonunda Rumeli’deki toprakların üzerindeki azınlık halkla beraber elden çıkması,

⁴⁰⁵ Koçer, *a.g.e.*, s.209-210.

⁴⁰⁶ Hüseyin Cahit, “Mektepler Meselesi Nasıl Çıktı?” *Tanin*, 4 Haziran 1909, Bu tarihte aynı zamanda İttihatçıların gayrimüslim okullarına bakış açısını yansıtan Hüseyin Cahit’in görüşleri şöyleydi: “Binaenaleyh meseleyi bitarafane tetkik etmek isteyen erbab-ı izana sarahaten ilan ederiz ki ortada tevhid-i tedrisat meselesi yoktur, anasırdan hiçbirini Türkleştirmek emeli bizde mevcut değildir. Bilakis her unsurun lisan-ı maderzatına, dinine riayet edeceğiz. Devlet, resmi mekatib-i ibtidaiyesinde tedrisatı elsine-i mahalliye üzere icra eyleyecektir. Mekatib-i idadiyede elsine-i mahalliye ihtiyari olarak bulunduracağız. Anasır-ı muhtelifeye mensup olan vatandaşlarımız kendi lisanlarını daha derin surette okumak isterlerse hususi mektep açmalarına ses çıkarmayacağız. Yalnız bu mektepler devletin nazar-ı teftişi altında bulunacaktır. Bu mekteplerde Osmanlılık fikri aleyhinde bir terbiye verilmesine mani olacağız. İdare-i müstebidede olduğu gibi anasır-ı gayr-i müslimeyi patrikhanelerin Türklere düşman olarak terbiye etmelerine bundan sonra da ses çıkarmayalım mı?” Hüseyin Cahit, “Mektepler Meselesi Nasıl Çıktı?”, *Tanin*, 4 Haziran 1909.

1914'te 1.Dünya Savaşının çıkmasıyla Osmanlı Devletinin Almanya'nın yanında savaşa girmesi ve Ermenilerin tehcir edilmesiyle sayıları Müslüman-Türk nüfusa göre iyice azalmış olan gayrimüslimlerin eğitim kurumlarını denetleyip düzenlemek için hükümeti engelleyecek herhangi bir şey kalmamıştı.

1915'te çıkarılan Mekatib-i Hususiye Talimatnamesine göre; azınlıklar ancak kendilerinin oturduğu mahalle veya köylerde okul açabileceklerdi. Kendi dilerinde eğitim yapabilirler, fakat resmi dil olan Türk dilinin yanında Türkiye Tarihi ve Coğrafyası Türkçe olarak ve Türk öğretmenlerce okutulacaktı. (6.Md.) Okullar Maarif Nezareti ve mülki amirler tarafından denetlenecekti(10.Md.) Böylece azınlık okullarında devletin denetimi bir dereceye kadar sağlanmış oluyordu.⁴⁰⁸

2.1. İzmir'deki Gayrimüslim Okulları

1905 yılında Aydın vilayeti dahilinde Rum, Musevi, Ermeni cemâatine ait 4 adet idâdî, 15 adet yarı idâdî, 83 adet rüştiye ile 233 adet ibtidâî okul vardı. Bu okullarda 20.781erkek ve 21.808 kız öğrenci eğitim görüyordu.⁴⁰⁹

17 Mart 1909 yılında Gayrimüslim okul ve ibadethanelerinin inşaat ve tamiratında takip edilen usul, müşkülât ve vakit kaybına sebep olduğu için eski usulün basit bir tarza indirgenerek padişah iradesine gerek kalmaksızın sadece vilayetin iznine tabi kılınması için meclis azası Aleksander Pedridi Efendi tarafından Vilayet Meclis-i Umumisine verilen tahrir hararetli tartışmalara yol açtı ve tamamlanması için bir diğer toplantıya bırakıldı.⁴¹⁰ Tahririn ikinci müzakeresinde gayrimüslim mektep ve ibadethaneleri tamirat ve inşaatının "makam-ı vilayet ruhsatıyla icrası hususunun mazbataya rabten Bâb-ı Âliye işaretine" karar verildi.⁴¹¹

Gayrimüslimler okul açarken; ruhani liderleri vasıtasıyla başvuruda bulunuyorlardı. Ruhani lider, ilkönce bulunduğu mahalli hükümete müracaat ederek, okul açacakları yerdeki cemaata mensup nüfusun oranını delil göstererek gerçekten

⁴⁰⁷ Hüseyin Cahit, "Patrikhane Mektepleri" *Tanin*, 24 Şubat 1910, Hüseyin Cahit, "Patrikhane Mektepleri ve Gazeteler" *Tanin*, 26 Şubat 1910.

⁴⁰⁸ Akyüz, *a.g.e.*, s.240, 1913-1914 ders yılında tüm Osmanlı ülkesinde Rum, Ermeni ve Musevilere ait 2.596 özel ilkokul ve buralarda 4.000'den fazla öğretmen vardı. Akyüz, *a.g.e.*, s.240.

⁴⁰⁹ *Nevsal-i İktisat*, *a.g.e.*, s.169.

⁴¹⁰ *Ahenk*, 17 Mart 1909.

okula ihtiyaç olduğunu, arazinin haritası ve yapılacak binanın ebadını gösterir plan ile birlikte başvurmak durumundaydı.⁴¹² Vilayet Meclisi bunu görüştüktan sonra, okulun yapılacağı arsa eğer devlet arazisinden ise arsanın kıymetine göre binde on oranında icare-i zemine bağlanıp (bedel-i öşr) diğer tüm vergilerden muaf tutuluyordu. İnşaatın bitiminden sonra okulun resmen açılışında, “Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin 129.maddesi ile Dersaadet ve tevabii Rum Patrikhanesi hakkındaki mukarrerat-ı ahire ahkamına riayet kılınmak” şartıyla, okula padişah fermanıyla ruhsat veriliyordu. Eğer cemaattan bir kişinin girişimiyle okul açılacaksa, bu okul özel okul statüsünde kabul edilerek, okul olarak kullanılacak binanın tüm vergileri müteşebbis kişi tarafından ödenmesi şartıyla ruhsat veriliyordu.⁴¹³

Fakat gayrimüslimlerin uzun süre ruhsat almadan faaliyete geçirdikleri okulların sayısı da az değildi. Özellikle İttihat ve Terakkinin güçlenerek hükümeti tamamen ele geçirmeye başladığı I. Dünya Savaşı öncesinde Maarif Nezaretinden taşraya gönderilen tamimlerde ruhsat almayan okulların hemen ruhsat almaları isteniyordu.⁴¹⁴

İzmir Maarif Müdüriyeti de, Temmuz 1914’te İzmir ve Kuşadası Metropolitlerinin emri altında bulunup resmi ruhsat almamış okulların, usulü üzere ruhsatname almaları için metropolitliklere tebligat yapılmasını vilayet makamından istiyordu.⁴¹⁵ 1915 yılında Maarif Mekatib-i İbtidaiye Müfettişliği, Kokluca’da İlya Flandi ve Yorgi Gaylice tarafından ruhsatsız açılıp tedrisata devam edilen mekteplerin kapatılmasını kararlaştırdı.⁴¹⁶

Gayrimüslim ve yabancıların okulları üzerinde hükümet tam bir teftiş sağlayamadığı için ve bu okul idarecilerinin okullar hakkında bilgi vermekten kaçınması İzmir’deki gayrimüslim ve yabancılara ait okulların sayısını tam olarak bilmemizi zorlaştırıyor. Nitekim, Temmuz 1909’da Maarif Müdüriyeti tarafından, vilayet dahilindeki bütün okulların durumunun bilinmesi için Müslim ve gayrimüslim okullara dağıtılan istatistik cetvellerine Çeşme, Söke ve Kasaba kazaları Hıristiyan

⁴¹¹ *Ahenk*, 21 Mart 1909.

⁴¹² Okul plan örneği için bkz. EK-I.

⁴¹³ *BOA.İAd.Mez.1327.Z.9 V.N.9, BOA. ŞD.MRF.ML.NF.1439/4, BOA. İMF.1328.Z.3, BOA. ŞD. MRF. ML. NF. 1439/4, BOA. DUİT. 67/7-6.*

⁴¹⁴ “Ruhsatsız Mektepler”, *Ahenk*, 18 Haziran 1914, “Ruhsatsız Mektepler”, *Ahenk*, 3 Ekim 191.

⁴¹⁵ *Ahenk*, 1 Temmuz 1914.

⁴¹⁶ *Ahenk*, 25 Kasım 1915.

cemaatları itiraz ederek “*patrikhaneden bil’istizan cevap almadıkça malumat-ı sahiha vermeyeceklerini*” beyan etmeleri üzerine, mahalli maarif idareleri durumu Vilayet Maarif Müdüriyetine bildirmişti. Vilayet Maarif Müdüriyeti de hükümete itimat etmeyip bilgi vermeyen Hıristiyanların gerekli bilgileri hemen göndermelerini mahalleri kaymakamlıklarına emretmişti.⁴¹⁷

2.1.1. İzmir Rum Okulları

1909 yılında Maarif Nazırı Rum patrikhanesine bir yazı göndererek cemaat okullarının Maarif Nezaretine bağlanmasını istemişti. Yazının “Sinud” meclisinde okunması gürültüye sebep olmuştu. Rumlar, bu isteği imtiyazlara ters bularak, karşı karar almak üzere ruhani ve cismani meclislerin toplanmasını kararlaştırmışlardı.⁴¹⁸

1914 yılında Rum Patrikliği, göç ve boykotajdan dolayı tırmanan gerginlikte Avrupa Devletlerinin desteğini almak amacıyla kilise ve mektepleri kapatarak hükümeti sıkıştırmak istiyordu.⁴¹⁹

10 Haziran 1914’te İzmir, Kuşadası, Alaşehir ve Aydın metropolitlerine Patrik Yumanos imzasıyla gönderilen emirde, “Kilise ve milletin merhametsizce ve bir usul ve tertip dairesinde takibinden naşi meclis-i muhtelit kararıyla, diğer tedabirden maada, kilise ve mekteplerin seddi kararlaştırılmıştır. Binaenaleyh işbu kararın teknil daire-i ruhaniyeniz içinde derhal infazına memursunuz” deniliyordu. Ahenk gazetesinin Rum Ameliya gazetesinden aldığı habere göre İzmir ve civarı kiliselerine metropolit tarafından verilen emirden başka okullara da aynı emirler verilmişti. Bunun üzerine eğitime ara verilerek öğrenciler saat 8.30’da okulları terk etmişti.⁴²⁰

Patrikhanenin emri üzerine kapatılmış olan Rum okullarındaki öğretmenlerin öğretmenlikle alakaları kalmadığı hükümetçe nazar-ı itibara alınarak bunların miktarı ve isimleri deftere kayıt edilerek askerlik görevine başlamaları kararlaştırıldı. İzmir’deki bu

⁴¹⁷ *Ahenk*, 13 Temmuz 1909.

⁴¹⁸ “Rum Okullarının Maarife Devri”, *Ahenk*, 21 Kanun-ı Evvel 1909.

⁴¹⁹ Hüseyin Cahit, “Kilise ve Mektepler Meselesi”, *Tanin*, 2 Temmuz 1914, Hüseyin Cahit, “Yine Kilise ve Mektepler”, *Tanin*, 10 Temmuz 1914.

⁴²⁰ *Ahenk*, 11 Haziran 1914.

öğretmenlerin sayısı 100'ü aşıyordu.⁴²¹ Rum okulları kapatıldığı için öğrencilerden de askerlik yaşına gelmiş olanların askere alınmaları kararlaştırıldı.⁴²²

II. Meşrutiyet döneminde Rum cemaatine ait, İzmir'de Hızır İlyas Mahallesindeki Evangeliki Mektebine, Karşıyaka Donanmacı Mahallesinde bir sıbyan mektebine,⁴²³ Aya Dimitri Mahallesinde bir okula, İzmir ile Sinekli arasında bulunan Aya Yani ayazması civarında bir okula, Gül Mahallesinde bulunan Rum yetimhanesine ait olan 88 numaralı hanede gayrimüslim erkek çocuklarına mahsus yatılı ve gündüzlü özel bir okula, Seydiköy Nahiyesinde Madama Mahallesinde bulunan Rum kilisesi arsası üzerine erkek ve kızlara mahsus bir okula ve Foça-i Atik Kazasının Söğütcük ve Vari Köylerinde birer okul inşasına ruhsat verildi.⁴²⁴

İzmir'de Hızır İlyas Mahallesinde bulunan Evangeliki adlı mekteb fiilen Rum okulu olmasına rağmen hukuken İngiltere Devleti'nin müessesesi sayılıyordu. Çünkü İngiltere Devletinin İzmir konsolosu olan ve adı geçen okulun nazır-ı umumi ve mütevellisi sıfatını taşıyan Mıstır Henri üzerine kayıtlı Aya Yani Mahallesinin Küpecioğlu sokağındaki arsa üzerine okul inşası için ruhsat istenmişti.⁴²⁵

1917 yılında Rumlara ait bir erkek, iki kız öğretmen okulu, beş orta, 71 ibtidai derecesinde eğitim veren okul vardı. 1919 yılı başında İzmir'de Rumlara ait okul sayısı 51'e düşmüştür.⁴²⁶

Fakat 1919 ders yılı sonunda başlayan Yunan işgalinden sonra Yunanlıların desteğiyle Rumların eğitiminde bir canlanma dönemi yaşandı.⁴²⁷

⁴²¹ Ahenk, 21 Haziran 1914.

⁴²² Ahenk, 22 Haziran 1914.

⁴²³ Okula ruhsat verilmesine dair belge için bkz. EK-2.

⁴²⁴ BOA.İ.Ad.Mez.1327.Z.9V.N.9, BOA. ŞD.MRF.ML.NF.1439/4, BOA. İ.MF.1328.Z.3, BOA. ŞD.NF.MRF.1435/12, BOA. YA.RES. 1326.2.28 DS.154 SN.109, BOA. İ.MF. 1327.R12 V.N.2, BOA. İ.MF.1332.R.12. BOA. İ. Ad.Mez.16.B.1331. BOA. İ. Ad.Mez.24.ZA.1331

⁴²⁵ BOA.İ.Ad.Mez.1327.Z.9 V.N.9, "Mekteb-i mezkurun müessesisi her ne kadar Rum cemaatine mensup ise de İngiltere Devleti tebaasından bulunmak hasebiyle mekteb o sıfatla tesis ve orada konsolos bulunacak zatın nezaretine havale ve tevdi idüb birçok asırdan beri o yolda idare olunmakta olduğu ve inşasınca bir güne mahzur olmadığı ve malik olan arsa için mukata-i zemin tahsisatına mahal görülmediği anlaşılmasına binaen mektebin hitam-ı inşasıyla küşadında Maarif Umumiye Nizamnamesinin 129.maddesiyle Dersaadet ve tevabii Rum Patrikhanesi hakkındaki mukarreratı ahire ahkâmına riayet kılınmak üzere müceddeden inşası ve inşaat için hariçten celb edilecek eşyanın emsaline ve muafiyet nizamnamesi ahkâmına nazaran gümrük resminden istisnası lüzumu" kararlaştırıldı.

⁴²⁶ Tutsak, a.g.t., s.231.

İzmir'den Yunanlıların çıkarılmasından sonra bütün Rum kilise ve okulları Maarif İdaresine devredildi. Maarif İdaresi de bu binaların satılmasına karar verdi. II. Meşrutiyet döneminde İzmir'de Faaliyet Gösteren Rum okullarının dereceleri ve öğrenci mevcudu şöyleydi.⁴²⁸

Okullar	Kolej (Gimnaz-yum) Sınıfları	Öğrenci Mevcudu	Orta Dereceli Helenik Sınıflar	Öğrenci Mevcudu	Temel Eğitim Okulları	Öğrenci Mevcudu	Hazırlık	Öğrenci Mevcudu
Rum Erkek Okulları								
Evangeliki	5	257	2	162	2	327	-	-
Küpecioğlu	1	31	2	116	1	342	-	-
Epono-Mehela	-	-	-	-	1	156	-	-
Skinadika	-	-	-	-	1	160	-	-
Saint Dimitri	-	-	-	-	1	250	-	-
Evangelistra	-	-	-	-	1	60	-	-
Saint Nicolas	-	-	-	-	1	120	-	-
Saint Constantin	-	-	-	-	1	30	-	-
Rum Kız Okulları								
Büyük Saint Photini	3	60	3	153	1	350	1	90
Saint Espirit	-	-	2	19	1	138	1	112
Saint Catherine	-	-	-	-	1	30	1	35
Saint-Jean (Prodromu)	-	-	-	-	1	80	1	20
Saint-Jean (Théologu)	-	-	-	-	1	60	1	90
Mortakia	-	-	-	-	1	90	-	-
Rum Özel Yatılı Erkek Okulları								
M.Aroni Ticaret	3	35	2	45	1	30	-	-
GregoriadFrerler	2	30	2	30	1	20	-	-
P. Caplanid Ticaret	4	38	2	23	1	32	-	-
M Renieri Dil	1	5	2	8	1	10	-	-
A İssigoni Hazırlık	-	-	2	24	1	25	-	-
i. Vorozeri	-	-	2	13	1	25	-	-
Şarikle	-	-	2	10	1	30	-	-
Rum Özel Yatılı Kız Okulları								
Büyük Helenik Yatılı Mektebi	4	55	3	36	1	25	1	20
Ch.Anastasiades	1	10	3	45	1	24	-	-
Kidoksopula	-	-	2	16	1	35	-	-
F. Kokinaki	-	-	2	16	1	35	-	-
Ch. Sakilarios	-	-	-	-	-	-	1	60
Skaramanya	-	-	1	10	1	50	-	-
Toplam	24	521	35	730	28	2.595	7	427

⁴²⁷ İşgal sırasında Rum eğitim kurumları hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız. Engin Berber, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ankara, 1997, s.428-451.

⁴²⁸ Tutsak, a.g.t., s.231-233.

Rahamen Yarımon	Irgad Pazarı	İbtidai-Kız
Moşe Hini	Irgad Pazarı	İbtidai-Kız
Mösyö Farmon	Karataş	Rüşti-Kız ve Erkek
Aron Farhi	Bad-ı hava bahçe	İbtidai-Kız
Rafael Kohen	Asmalı Mescid	İbtidai-Erkek
Nesim Danyel	Karataş	İbtidai-Kız ve Erkek
Şimuel Buçok	Namazgah Civarı	İbtidai-Erkek
Falum Binyamin	Arap Hasan Deresi	İbtidai-Erkek
Aron Hazan	Irgad Pazarı	İbtidai-Erkek
Ishak Kohen Arye	Çakmak Fırını	İbtidai-Erkek
Kuryel Arye	Sadullah Efendi Sok.	İbtidai-Erkek
Madmazel Sigura	Irgad Pazarı	İbtidai-Kız ve Erkek

1893'te inşa edilip 22 Aralık 1898 tarihli ve 57 numaralı ruhsatnameye bağlı, Tire'de Musevi cemaatine ait havra havalisinde bulunan ve zamanla harap olup kullanılamaz hale gelen mektebin yerine yenisinin yapılması için gereken 400 Osmanlı lirası 1908'de Musevi ahaliden iane suretiyle toplandı.⁴³¹

Musevilerin İzmir'deki en önemli eğitim kurumu Alyans İsrailite Mektebiydi. Alyans İsrailite mektebi müdürü David Efendinin girişimiyle 1909 yılında Alyans İsrailite Mektebi mezunlarından 400 kişiyle önce Akhisar'da bulunan Musevi Ziraat Çiftliğine ve civardaki Musevi müesseselerine düzenledikleri gezilerde amaç, Musevi müesseselerine yardım etmektir.⁴³²

1909 yılında İzmir Musevi Eytam Mektebi menfaatine bir piyango çekilişi için ruhsat talep edildi.⁴³³ 1912 yılında İzmir Alyans İsrailite mektebinde Osmanlı lisanının Museviler arasında layıkıyla tamim ve tedrisi maksadıyla yapılan harcamaların yetmediği gerekçesiyle Musevi Cemaatı, Maarif Komisyonu piyango hasılatından para istemiş ve Maarif Müdüriyeti tarafından 1500 kuruş verilmesi kararlaştırılmıştı.⁴³⁴ Ahenk gazetesinde çıkan bir yazıda bu durum eleştirilerek, aslında bu okulun Osmanlı okulu olmadığı, bu okulda ecnebi kültürü ve eğitimi verildiği, zaten piyangodan Musevi okullarına bir hisse ayrıldığı için ayrıca tekrar 15 liranın verilmesinin vatanperverliğe uygun olamayacağı belirtiyordu. Bunun yerine İzmir'in ücra köylerinde

⁴³¹ BOA. ŞD. MRF. NF. ML. 1438/12.

⁴³² Ahenk, 16 Mayıs 1908, Ahenk, 29 Haziran 1909.

⁴³³ Ahenk, 15 Haziran 1909.

⁴³⁴ Ahenk, 5 Mayıs 1912, 1909 yılında da "Tamim-i Lisan-ı Osmani Musevi Mektebi" adıyla bir okul açılmıştı. Adı geçen okul ve İzmir Yahudi Cemaatinin Osmanlı dilini öğrenme çabaları hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. H. Siren Bora, 20. Yüzyıl Başında İzmir'de Yahudiler (1908-1923), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), DEÜ, AİTE, İzmir, 1993, s.196-201.

ve yukarı mahallelerinde pek cüz'i maaşla çalışan öğretmenlere bu paranın dağıtılmasının daha uygun olacağı belirtiliyordu.⁴³⁵

1915 yılında Museviler tarafından Kamil Paşanın konağı kiralanarak Göztepe semtinde bir kız okulu açıldı. 1917 yılında İzmir'de 19 Musevi okulu vardı. 1919 yılında bu sayı 16'ya düşmüştür.⁴³⁶

2.1.3. Ermeni Okulları

İzmir'de Kasap Hızır Mahallesi'nde bulunan Ermeni İnas Mektebi binası Meclis-i İdare-i Vilayet mazbatasında yanlışlıkla emlak vergisi ile mükellef yazıldığı için adı geçen okul binasının birikmiş vergisinin alınmaması kararlaştırıldı.⁴³⁷

1914 yılında Ödemiş'te inşa edilen Ermeni erkek ve kız mektebine irade-i seniye ile ruhsat verildi.⁴³⁸

1915 yılında Aydın vilayetinin muhtelif yerlerinde önceden inşa edilip resmi ruhsata bağlanmamış olan Ermeni cemaatına ait bazı mabet ve mektepler arasında bulunan Ödemiş kasabasında ibtidai derecesindeki Ermeni erkek çocuklarına mahsus mektebe “*alelusul resm-i senedi tahsisi ve maarif-i umumiye nizamnamesinin 129.maddesi ahkamina riayet olunmak üzere ruhsat-ı resmîyeye rabtî*” Şura-yı Devlet kararıyla tensip edildi.⁴³⁹

Haziran 1914'te Maarif Nezareti Ermeni patrikhanesine bir tezkere yazarak resmen tasdik edilecek olan bütün Ermeni mekteplerinin umumi imtihanlarının Maarif Nezareti tarafından tayin edilen mümeyyizler marifetiyle icra edileceği bildirildi. Patrikhane buna cevaben bir takrir takdim ederek bu tarz muamelenin patrikhane imtiyazına uymadığı gerekçesiyle mümeyyizlerin sadece imtihanlarda hazır bulunarak imtihanların icrasına müdahale etmemelerini istiyordu.⁴⁴⁰

⁴³⁵ “Alyans İsrailit Mektebine Bizim Muavenetimiz Beca mı?”, *Ahenk*, 23 Nisan 1912.

⁴³⁶ *Ahenk*, 12 Ekim 1915, Tutsak, a.g.t., s.238.

⁴³⁷ *BOA. İML.1326.Z.26 V.N.5, Ahenk*, 5 Ağustos 1909, Gerek gayrimüslim ve gerek Müslimlere hastane, okul gibi kurumlar sıradan mekanlardan ayrı tutularak belediyeye ait emlak ve diğer vergilerden muaf tutuluyordu. Fakat şahsi girişimle açılan özel okullar –hangi milletten olursa olsun- vergiye tabiydi. *BOA. ŞD. ML.440/76.*

⁴³⁸ *Ahenk*, 25 Mayıs 1914.

⁴³⁹ *BOA. İMF. 1332.C.3 V.N.1.*

⁴⁴⁰ *Tanin*, 3 Haziran 1914.

İzmir’de I. Dünya Savaşı sırasında 8 okulları olan Ermenilerin, 1919 yılında okul sayısı 11’dir.⁴⁴¹

3. YABANCI OKULLAR

19. yy’dan başlayarak büyük devletler, ekonomik ve kültürel faaliyetlerini yaymak amacıyla en etkin araç olarak misyoner okullarını desteklediler. Misyoner faaliyetleri, birbiriyle eşgüdümlü eğitim, yayıncılık faaliyetleri ve sağlık bakım hizmetlerinden oluşuyordu. Sayılan faaliyetler içinde -kendi kültürlerini yayma aracı olarak- en etkin rol okullarındı.⁴⁴²

Tanzimat ve Islahat fermanları ile Kanun-u Esaside yabancı öğretim kurumlarına ilişkin doğrudan bir hüküm bulunmamaktadır. Cumhuriyete değin yabancı özel okullar devletin her türlü denetiminden uzak bir şekilde faaliyet göstermişlerdir ve bu okullar öğretim programları için Maarif Nezaretinden onay almak zorunda da değillerdi. Zaten yabancıların okul açmaları ancak fermanla mümkün olabilmekteydi. Osmanlı Devleti’nde açılan yabancı özel okullar, genellikle kapitülasyonlar çerçevesinde faaliyet gösteriyorlardı. Yabancı özel okul statüsünde okul açmak için Hariciye Nezaretine yapılan başvurulara cevaben “*Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin 129.maddesi ahkâmına riayet edilmek şartıyla*” ruhsat verileceği belirtiliyordu.⁴⁴³

1 Eylül 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin 129.maddesi yabancı okulların statüsünü şu şekilde belirliyordu. “*Mekatib-i Hususiye bazı mahallerde cemaatler tarafından veya gerek tebaa-i devlet-i aliyye ve gerek tebaa-i ecnebiyeden olan efrad ve eşhastan biri canibinden ücretli ve ücretsiz olarak ihdas ve tesis olunan mekteplerdir ki bunların masarifat ve muhassasatı ya müessisleri tarafından veyahut merbut oldukları vakıfları canibinden idare ve rüyet kılınır*”. Aynı maddenin devamında yabancıların özel okul açabilmeleri için; öncelikle söz konusu kuruluşlarda öğretmenlik yapacakların elinde Maarif Nezareti’nce onaylanmış bir belge bulunması; bu okullarda genel ahlaka ve devletin siyasetine aykırı derslerin okutulmaması ve bunun sağlanması içinde ders kitaplarının Maarif Nezareti’nce görülmesi ve onaylanması

⁴⁴¹ Tutsak, a.g.t., s.239.

⁴⁴² Uygur Kocabaşoğlu, “Amerikan Okulları”, TCTA, Cilt.2, s.495-496.

⁴⁴³ BOA. İ.MF.1327.ZA.14.

gerekliyordu. Ayrıca okulun açılabilmesi için İstanbul'da Maarif Nezaretinden vilayetlerde ise valiliklerden ruhsat alınması koşulu vardı.⁴⁴⁴

Yabancı okulları denetlemeye yönelik yapılan girişimler her defasında kapitülasyonların tanıdığı haklar ve sefaletlerin nüfuzuna dayanılarak akim bırakıldı. Bu girişimlerin başında, II. Abdülhamid'in 1884'te kurduğu "Mekatib-i Ecnebiye ve Gayrimüslime Müfettişliği" sayılabilir. Ayrıca, 8 Mart 1915'te çıkarılan "Memalik-i Osmaniye'de Ecnebilerin Hukuk ve Vezaifine Dair Muvakkat Kanun" ve yine aynı yıl çıkarılan "İmtiyazat-ı Ecnebiyenin İlgası Üzerine Ecanib Hakkında İcra Olunacak Muameleye Dair Talimatname" ile yabancı okullar sıkı bir denetim altına alınmak isteniyordu. Bu talimatname ile fermanları olmayan okullarla o anda faaliyette olmayan okullar hükümetçe yok sayılıyordu.⁴⁴⁵

Meşrutiyet dönemi eğitiminde ikinci safha olarak değerlendirdiğimiz 1.Dünya Savaşı yıllarında, Hükümetin artık her şeye hakim olmaya başladığını çeşitli vesilelerle belirtmiştik. Hükümet, özellikle azınlık ve yabancı özel okulları kendi denetimine almak için 1915 yılında Mekatib-i Hususiye Talimatnamesini yayınladı. Bu talimatnamenin 2.maddesinde "*Ecnebi cemaat ve cemiyet ve şirketlerin kendi namlarına veya muvazaa tarikiyle mektep açmaları memnudur.*" denilirken, öte yandan 4. maddede, yabancı uyruklu bir gerçek ya da tüzel kişinin okul açabilmesi için okul açacakları yerlerde "*devlet-i matbuaları tebaasından mektebe ihtiyaç gösterecek raddede nüfus mevcut olmak ve o devletlerin memalikinginde Türk tebaasının mektep açmasına müsaade usulü cari bulunmak meşrut olacak*" tı.⁴⁴⁶

1913-1914'te ülke çapında yabancılara ait 215 ilkokul ve 806 öğretmen , 80 orta dereceli okul ve 1600 kadar öğretmen vardı. Bu dönemde yabancılardan yüksek okulları bir tanedir.⁴⁴⁷

I. Dünya Savaşından önce sayı itibarıyla çoğalan yabancı okullar, 1914 Eylülünde hükümetin tek taraflı olarak kapitülasyonları kaldırdığını ilan etmesiyle,

⁴⁴⁴ Cemil Koçak, "Tanzimat'tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar", *TCTA*, Cilt. 2, s.487.

⁴⁴⁵ Kocabaşoğlu, a.g.m., s.499, "Aslında kapitülasyonlarda doğrudan doğruya okul ve öğretim hakkına ilişkin hüküm yoktu. Fakat yabancı devletler, kendi uyruklarına tanınan "ayin hürriyeti"ni geniş amaçsal bir yoruma tabi tutarak ve siyasal avantajlarından yararlanarak, okul açma ve eğitim verme hakkını Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmişlerdi." Kocabaşoğlu, a.g.m., s.498-499.

⁴⁴⁶ Dustür, İkinci Tertip, C.6, s.1036-1041.

Fransız, İngiliz ve İtalyanlara ait olanlar kapatılarak devletçe el konmuştur. Fakat 1918’de, mütarekeden sonra okullarını geri alan yabancılar, okullarını daha da genişlettikleri gibi işgal safhasında Türk okullarının bazılarını kışla olarak kullanmışlardır.

3.1. İzmir’de Faaliyet Gösteren Yabancı Okullar

1905 yılında, Aydın Vilayetinde, altısı idâdî, onu rüştiye, on altısı iptidâi olmak üzere 32 yabancı okul vardı. Bu okullarda toplam 1.924 erkek ve 2.416 kız öğrenci eğitim görüyordu.⁴⁴⁸

İzmir’de Amerikalılara ait “Amerika Board Misyonerleri”ne bağlı olarak faaliyet gösteren “American Collegiate Institute for Girls” ve “International College”ın I. Dünya savaşı öncesinde öğrenci sayıları sırasıyla 301 ve 380 idi.⁴⁴⁹

International College, İzmir Amerikan Enternasyonel Kolej Leyli ve Nehari adı ile 11 Teşrin-i evvel 1911 tarihli Ahenk Gazetesine verdiği ilanda, okulun 1891’de kurulup 1903’te de Kolej derecesine terfi ettiği belirtiliyordu. Okul müdürü Mc Lincoln, okula devam eden Türk çocuklarına “*bu seneden itibaren lisan-ı Osmaninin ayrıca ve sûret-i kafiyede tederisi zımında fevkalade bir daire-i rüşdiye*” teşkil edildiğini belirterek, bu devre-i Rüştiye dairesinde Türkçe’den başka İngilizce ve Fransızca’nın da öğretilceği ve bu daireyi tamamlayan çocukların doğrudan doğruya mektebin kolej yani idadi kısmının ticaret veya edebiyat dairesine terfi-i sınıf edecekleri belirtiliyordu. Okulun ücreti 6 Osmanlı lirasıydı.⁴⁵⁰

Paradiso’da bulunan okulun 1914-1915 ders yılı açılışında, Vali Rahmi Bey de bulunmuş ve Rum Metropoliti dini bir ayin yapmıştı.⁴⁵¹

Ayrıca Amerikan Board Misyonerlerinin İzmir Ödemiş’te faaliyetlerini yoğunlaştırdıklarını görüyoruz. Amerika Sefareti, Ödemiş’te Amerikan Board Misyonerlerine ait kilise ile okula ek bina yapmak ve yine Ödemiş’te bulunan

⁴⁴⁷ Akyüz, a.g.e., s.241.

⁴⁴⁸ Nevsal-i İktisat, s.169.

⁴⁴⁹ Kocabaşoğlu, a.g.m., s.498.

⁴⁵⁰ Ahenk, 11 Teşrin-i Evvel 1911.

⁴⁵¹ Ahenk, 11 Kanun-ı Evvel 1914.

Amerikan Sıbyan Mektebi öğretmenlerinin ikametine bir oda inşası için Hariciye Nezaretine başvurdu.⁴⁵² Amerikalıların bu okullarından başka İngiltere, Fransa, Avusturya ve Macaristan gibi devletlere ait okullar da vardı. Bunlar;

İngiliz Evangeliki Mektebinin şubeleri olup kanuni mevcudiyetleri 1913'te henüz tasdik edilmeyen Hastahane, Aya Katarina, Fasulye mahallelerindeki üç mektebin resmîyeti Şuray-ı Devlet-i Mülkiye Dairesi kararıyla tasdik edildi. Bu mekteplerden Aya Katarina mahallesinin Şutrunc sokağındaki şube, Kıbrıs Muhassılı Hacı Ali vakfından iki hane arsası üzerine inşa edildiğinden arsa kıymetlerinin binde onu nispetinde zemin icaresine bağlandı.⁴⁵³

Fransızların İzmir'de "Dames De Sion Mektebi"⁴⁵⁴ ile Punta'da (Alsancak) Alyoti caddesinde "Frerler Mektebi" adıyla okulları bulunuyordu.⁴⁵⁵

İzmir'de oturan Fransız tebaasından olup Londra Darülmualimininden diploma alan Vanda Dekorgeviç, Karşıyaka'da Olivye Sokağında bulunan hanede İngilizce ve Fransızca tedris olunmak üzere bir mektep açmak için 1909 yılında ruhsat istemişti. Yapılan inceleme sonucunda okulun açılmasında bir mahzur olmadığı anlaşıldıktan sonra "*kamekan emakin-i adiyeden ad ve rüsum ve tekalif-i sairesi ahz olunmak ve Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin 129.maddesi ahkamına riayet kılınmak şartıyla ruhsat-ı matlubenin itası*" kararlaştırıldı.(25 Kasım 1909)⁴⁵⁶

1908'de İtalyan Ressam Mösyö Pizanni tarafından hususi Sanayi-i Nefise Mektebi açıldı. 1911 yılında da İzmir'de bulunan İtalya mekteplerinin, "müessesat-ı hayriyedendir" gerekçesiyle Almanya konsolosu tarafından açılması istenilmişse de hükümetçe müsaade edilmemiştir.⁴⁵⁷

İzmir'de Hacı Franko Mahallesinde Yunan tebaasından Oridiki Kastor'un idaresi altında bulunan "Arnîl" adlı sıbyan mektebinin mevcudiyeti 1914 yılında tasdik edildi. Daha sonra okulun, Aşağı Aya Yani mahallesinde Oridiki Kastor'un tasarrufunda bulunan 20.000 kuruş kıymetli haneye nakliyle orasının mektep olarak

⁴⁵² BOA. ŞD.MLK. 1438/18, BOA. ŞD. MRF. NF. 1433/12.

⁴⁵³ Ahenk, 19 Mart 1909.

⁴⁵⁴ Tutsak, a.g.e., s.240.

⁴⁵⁵ Ahenk, 2 Haziran 1913.

⁴⁵⁶ BOA. İ.MF.1327.ZA.14. Okula ruhsat verilmesine dair belge için bkz. EK-III.

kabul edilmesinde mahzur olmadığı anlaşılması üzerine Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin 129.maddesine uygun olarak “emakin-i adiyeden ad ve itibar olunarak” vergisinin Oridiki Kastor tarafından ödenmesi şartıyla adı geçen evin okul olarak kullanılmasına irade-i seniye verildi.⁴⁵⁸

İzmir’in Gül mahallesinde 26 numaralı hanede “Rum-Alman Lisan” mektebi açmak üzere Yunanistan tebaasından Kir Yako Yatiki Efendiye Maarif İdaresince 1 Temmuz 1913 tarihinde ruhsatname verildi.⁴⁵⁹

İzmir’de Avusturya ve Macaristan hükümetinin himayesi altında bulunan Mekaterist cemaatine ait manastır ve kilise ile mektebin tekrar tevsian inşası için Adliye ve Mezahib Nezaretine adı geçen cemiyetin baş rahibi tarafından verilen 14 Şubat 1908 tarihli başvurusu ile Avusturya ve Macaristan hükümetinin İzmir konsoloshanesinin üstelemesi üzerine, bu tarz başvurunun “*muvafık-ı usul ve maslahat görülememesine mebnî*” cemaat rahibinin öncelikle doğrudan doğruya mahalli hükümete müracaat ederek durumu izah etmesi ve diğer evraklarla beraber tekrar başvurması isteniyordu. Durumun Şura-yı Devletçe yeniden tetkikiyle karar verileceği belirtiliyordu.⁴⁶⁰

1913’te Avusturya Devleti tebaasından Mösyö Oskar Vagaz tarafından “Elsine Mektebi” namıyla İzmir’in Frenk Mahallesinde Hacı İstam Sokağında kiralanan hanenin vergisi sahibi tarafından ödenmek ve “müessesat-ı masduka-i ecnebiyeye aid müsaadedattan istifade edememek” ve Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin 129.maddesi hükümlerine riayet edilmek şartıyla Şura-yı Devlet kararıyla ruhsat verildi. Okulda, Berlic(Berlitz) usulüyle Almanca-İngilizce-Fransızca-Rumca-Rusça dilleri öğretiliyordu.⁴⁶¹

Mariatyen İsauren tarafından açılan diğer bir Avusturya okulu ise 1916 yılında Fasulye Mahallesinde açılan 6 senelik temel eğitim seviyesinde eğitim veren lisan

⁴⁵⁷ *İttihat*, 12 Teşrin-i Evvel 1911.

⁴⁵⁸ *BOA. ŞD. ML. NF. MRF. 229/2.*

⁴⁵⁹ *Ahenk*, 31 Teşrin-i Evvel 1913.

⁴⁶⁰ *BOA. ŞD. MLK. 1436/11.*

⁴⁶¹ *BOA. İ.MF.1331.R.27, Ahenk*, 5 Kanun-ı Sani 1913.

mektebiydi.⁴⁶² Aynı yıl Mari İsavradas, Karşıyaka Banka Sokağında kız ve erkeklere mahsus ibtidai derecesinde eğitim veren bir okul tesisi için ruhsat aldı.⁴⁶³

Yunan işgali öncesinde İzmir’de yabancılara ait 11 okulda 1.050 öğrenci eğitim görüyordu.⁴⁶⁴

Dönemin günlük gazetelerinde, yabancı okulların zararlı olduğu, kültürel dejenerasyona yol açtığı çerçevesinde kaleme alınan çok sayıda yazı vardır. Ahenk gazetesinin 8 Teşrin-i Sani 1910 tarihli nüshasında gazetenin başyazarı İdris Şinasi tarafından kaleme alınan yabancı okullar hakkındaki başmakalede; ecnebilerin misyonerler vasıtasıyla vücuda getirdikleri okullar sayesinde Müslümanlar ve Şarklılar üzerinde manen, ruhen bir üstünlük kazandıklarını belirterek şunları söylüyordu.

*“Elhasıl biz Müslümanlar, biz Osmanlılar maddi ve manevi her türlü tekamül ve terakkiyi öyle meali-i İslamiyeden – velev tedrici suretle olsun- tebaüdle değil onlara daha ziyade takarrüb etmekle istihsale muvaffak olacağız; yoksa öbür durumla, yani meali ve mehasin-i İslamiyeden tebaüdle bin çalışsak adam olmamıza asla imkan yoktur ve olamaz. Onun için ecnebi mekteplerine, ecnebi terbiyesine hevahiş göstermeğe değil kendi mekteplerimizi ıslah ve onlara rağbet etmeye çalışmalıyız.”*⁴⁶⁵

İdris Şinasi, 14 Eylül 1910 tarihli makalesinde de; bayındırlığa ait tüm şeylerin ecnebilerin eseri olduğunu belirtip bunlar arasında okulları da sayıyordu. Fakat bu mekteplerde görev yapan ecnebi muallimlerin gizli gizli (özellikle Yunan) çocukları zehirlediklerini belirtiyordu. Bu okullara devam eden *“evlad-ı vatanın rabıta-i milliye ve diniyeleri gevşemiştir.”* Şinasi’ye göre; misyonerlerin bu binlerce liralık masraflarının sebebi siyasidir. Kendilerine taraftar toplamak veya kendi kültürlerinde insan yetiştirmektir. İ. Şinasi, bu okullara rekabet edecek Osmanlı okullarının kurulmasını öneriyor ve her şeyiyle mükemmel olmasını (öğretmen, ders programı, bina v.s.) istiyordu.⁴⁶⁶

⁴⁶² Ahenk, 4 Nisan 1916.

⁴⁶³ BOA, BEO. Gel-Gid, Maarif, 332989.

⁴⁶⁴ Tutsak, a.g.e., s.245.

⁴⁶⁵ Ahenk, 8 Teşrin-i sani 1910.

⁴⁶⁶ İdris Şinasi, “Türkiye’de Ecnebi Okulları”, Ahenk, 14 Eylül 1910.

Ahenk'te 15 Eylül 1911 tarihinde yer alan imzasız yazı aynı düşünceleri dile getiriyordu. *“ecnebilerin birçok okulu var ve bazı Osmanlı çocukları buraya devam ediyorlar, bu okullar; dinen, ruhen ve hiss-i milli bakımından Osmanlı çocuklarına uygun değil. Çünkü, bu okullardan mezun olan çocukların halet-i ruhiyeleri de bunu ispat ediyor.”*

Bu okulların eskiden beri devam ettikleri eğitim tarzı ve dini propagandadan, Osmanlıların, gayrimüslimlerin ve hatta Türkiye'deki patrikhanelerin bile gidişattan korkup kendilerine bağlı unsurları bu yabancı okullara karşı uyardıklarını belirten İ.Şinasi, Patrikhane'nin bu konudaki düşüncelerini Rum gazetelerden alıntılıyarak Müslümanları çocuklarını bu okullara göndermemeleri konusunda uyarıyordu.

“Bakınız Patrikhane ne diyor: *“Ecnebi propagandasını icraya memur olan bu müessesatın yegane maksat ve gayesi şüphe yok ki talim-i ilim ve marifet ve tedris-i lisan vesilesiyle talebenin rakik kalplerini avlamak ve bunları mukaddes ananat-ı diniye ve milliyemizden ayırmak keyfiyetinden ibarettir.”* Müslümanların da çocuklarını lisan öğrensün diye hala bu okullara gönderen ebeveynler acaba bundan bir intibah hissi edinecekler mi?”

Buna karşı önerilen çözüm yolu, “Biz kendi okullarımızı iyileştirmek, özellikle lisan konusunda ecnebilere müsadif eğitim vermeliyiz ki ebeveynleri çocuklarını bu okullara göndermekten men edebilelim.” şeklindeydi.⁴⁶⁷

Bu düşünceler İzmir'de birçok kişi tarafından paylaşılıyordu. Türkler, çocuklarını bu okullara göndermeye mecbur olmaksızın bu okullara muadil kendi okullarını kurmaya çalıştılar. Bu yolda Maarif Müdürü Müştak Bey ecnebi okullarına rekabet etmek amacıyla işe ibtidai okullarından başlamış, erkek ve kızlara ait bir ibtidai mektebi yaptırmıştı. Bu okulda çocukların, dini, milli hislerini, ahlaklarını yüceltmek için son derece dikkat edilecekti. Ayrıca bu okula gayrimüslim vatandaşların çocuklarının da kabul edilmesi kararlaştırılarak tevhid-i anasıra hizmet etmesi amaçlanmıştı. Karantina'da yıllık 60 lira ile bir konak kiralanmış, 1912'de bu okul için mükemmel bir bina yapımı kararlaştırılmıştı.⁴⁶⁸

⁴⁶⁷ İdris Şinasi, “Türkiye’de Ecnebi Okulları”, *Ahenk*, 14 Eylül 1910.

⁴⁶⁸ *Ahenk*, 11 Teşrin-i Sani 1911, *Ahenk*, 15 Eylül 1911.

Özellikle II. Meşrutiyetten sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti ile İzmir'in önde gelen diğer kişileri tarafından hız verilen özel okul açma girişimi bu düşüncelerin yansımasıydı.

Nitekim, 19 Teşrin-i Sani 1914 tarihinde Hükümetin tek tarafı olarak kapitülasyonları kaldırarak yabancılara ait okullara el koyup bu okullara Türk okullarını yerleştirmesi işlemini önde gelen İttihatçılardan Hüseyin Cahit sevinçle karşılıyordu.⁴⁶⁹

“Memleketimizde tufeyli bir surette teessüs ederek senelerden beri terbiye-i umumiyemizi ifsat ve her türlü şenaatleri zer için türlü türlü tedabir ve su-i istimalata müracaat etmiş olan bir takım müessesat-ı tederisiyeye dünkü günden itibaren (19 Teşrin-i Sani 1914 tarihinden itibaren) Maarif Nezareti ve İstanbul vilayetince vaz-ı yed edilmeğe başlandığı kemal-i meserretle haber alınmıştır.”

⁴⁶⁹ Hüseyin Cahit, “Ecnebi Mektepleri Ne Olacak?”, *Tanin*, 20 Teşrin-i Sani 1914.

IV. BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE ÖĞRETMEN YETİŞTİRME

ÇABALARI

1847'den beri Muallim mektepleri varsa da bunlar yeterli derecede değildi. “*Gelecek nesillerin ikbali ve vatanın istikbali*” ellerinde olan öğretmenleri yetiştirmek, maaşlarını düzenlemek, tayin ve azillerini bir usule bağlamak önemliydi. Çünkü, öğretmenlik bir meslek olarak algılanmamış ve öğretmenlerin tayin ile azilleri de okulun bulunduğu mahallenin ahalisine, okul heyet ve encümenlerine bırakılmıştı.⁴⁷⁰

Meşrutiyet Döneminde hem nitelikli, hem de çok sayıda öğretmen yetiştirilmesi fikri önem kazanmış, bu yolda bazı uygulamalara gidilmiştir. Başlangıçta çok sayıda öğretmen yetiştirmek amacıyla, medreselerden 900 öğrenci derlenerek imtihansız İstanbul'daki Darümuallimin-i İbtidaiyesine alındı.⁴⁷¹

Mart 1909'dan sonra, Darümuallimine müdür olarak atanan Satı Bey köklü yeniliklere girişti. Medreseden gelen 900 öğrenciyi sınava tabi tutarak 150 kişiyi seçti, diğerlerini çıkardı. Okul dışında bir işi olan öğretmenleri de meslekten uzaklaştırdı. Tevfik Fikret, Ruşen Eşref, Hamdullah Suphi Fazıl Ahmet, Fuat Şemsi gibi genç ve dinamik bir öğretim kadrosu oluşturdu.⁴⁷²

Satı Bey, böylece İstanbul Darümuallimin müdürlüğünde örnek bir idarecilik sergilemiş, öğretmen yetiştirmede mükemmel çalışmalar göstermiş ve öğretmenlik mesleği idealinin yerleştirilmesinde büyük hizmetleri geçmiştir. Aslında Satı Bey, öğretmenler vasıtasıyla, siyasi ve idari bir hareket olan meşrutiyetin sosyal bir hareket haline getirileceğini savunuyordu.⁴⁷³

⁴⁷⁰ Kansu, *a.g.e.*, s.52, Darümuallimin'in 1851 tarihli nizamnamesi için bkz. Yahya Akyüz, “Darümuallimin'in İlk Nizamnamesi (1851), Önemi ve Ahmet Cevdet Paşa”, *Milli Eğitim*, Mart 1990, No. 95, s.3-20.

⁴⁷¹ Koçer, *a.g.e.*, s.204-205.

⁴⁷² Akyüz, *a.g.e.*, s.242, Akyüz, Değişim, *a.g.e.*, s.77.

⁴⁷³ Mustafa Ergün, “Türk Eğitiminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler”, *Atatürk Araştırma Mekezi Dergisi*, C.6, Mart 1990, Sayı: 17'den ayrı basım, s.453.

II. Meşrutiyet döneminde eğitim alanında her şeyde olduğu gibi öğretmenlerin yetiştirilmesi açısından da 1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati bir dönüm noktasıdır. Kanunun, öğretmen yetiştirilmesi konusuna temas eden 42-48 ve 93. maddelerinden önemlileri şunlardır:

42.Madde: *“Bilumum mekatib-i ibtidaiye muallimleri iki sınıf üzerine müretteptir. Muallim muavini ve muallim.”*

43.Madde: *“Darülmualimin mezunları kifayet etmeyen yerlerde vilayet Tedrisat-ı İptidiaye Meclisleri münhal muallimlikler veya muallim muavinlikleri için her sene eyyam-ı tatiliyede bir ehliyetname imtihanı küşad ve talipleri talimatına tevfiқан imtihan ederek muvaffak olanlara muvakkat ehliyetname ita eylerler.”*

44.Madde: *“Bu ehliyetnameler üç sene için mer'i olup üçüncü sene nihayetinde Darülmualimin derslerinden imtihan vererek şhadetname istihsal etmek şarttır. Bu suretle imtihana dahil olmayanların muvakkat ehliyetnameleri istirdat olunur.”*

45.Madde: *“Mekatib-i İbtidaiyeye muallim yetiştirmek üzere her vilayet merkezinde leyli bir Darülmualimin-i İbtidaiye teşkil olunacaktır.”⁴⁷⁴*

1913 İdare-i Vilayet Hususi Kanunuyla her vilayete bir öğretmen okulu açılmaya başlanmıştır. Meşrutiyet yıllarında sayıları 65'e kadar çıkmıştır. Ancak bunlar kısa ömürlü olduğu gibi öğrencileri de azdır. Meşrutiyetin başında önem kazanan öğretmen okulları, sonraları gittikçe önemini yitirmiş, özellikle 1915 yılında çıkarılan Darülmualimin ve Darülmualimat Nizamnamesinin neşrinden sonra kendilerine rağbet azalmıştır.⁴⁷⁵

Ayrıca, savaş yıllarında çok sıkıntı geçiren vilayet bütçelerinin Darülmualiminlere bakamaması ve ilkokul öğretmenlerinin maaşlarını ödeyememesi yüzünden öğretmenliğe olan heves azalmış ve öğretmen bulunmamaya başlanmıştır.⁴⁷⁶

1915 yılından sonra programı tekrar değiştirilen öğretmen okulları yukarıda adı geçen nizamname ile Cumhuriyete intikal etmiştir.⁴⁷⁷

⁴⁷⁴ Koçer, a.g.e., s.205.

⁴⁷⁵ Düstur, İkinci Tertip, C.7, s.649-659, Koçer, a.g.e., s.205.

⁴⁷⁶ Koçer, a.g.e., s.205.

1.1. İstanbul'da Öğretmen Yetiştirilmesi

Temmuz 1908'den hemen sonra Darümualliminden İbtidaiye kısmı ayrılmış ve bağımsız bir okul haline getirilmiştir. Darümuallimin-i Âliye öğrencileri ise derslerinin bir kısmını kendi okullarında, bir kısmını da Darülfünun öğrencileriyle beraber yapmışlardır. 1909'da Darümuallimin-i Âliye kapatılıp öğrencileri Darülfünuna gönderildi. 1910'da yeniden açıldı. Dersleri yine kısmen kendi bünyesinde, kısmen Darülfünunda yapıyordu.⁴⁷⁸

Satı Bey, Fenn-i Terbiye ve Usul-ü Tedris gibi mesleki dersleri önemle ele alarak Resim, Elişi, Musiki, Terbiye-i Bedeniye gibi derslerin de programa girmesini sağladı. Bu bağlamdaki diğer yenilikler ise Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası'nın çıkarılması, her yıl vilayet okullarından iki öğretmen çağrılarak onlara Usul-ü Tedris hakkında konferanslar verilmesi, Darümuallimine bağlı bir Tatbikat Mektebi açılarak son sınıf öğrencilerine uygulama imkanının sağlanması, eğitsel ve toplumsal konularda önemli konferanslar verilmesi, her yıl Darümuallimin mezunlarını bir araya getirme ve mesleki dayanışma amacı güden bir kongre toplanması girişimi, okul öğretmenlerinin kendi derslerinden başka derslerle de ilgilenmelerinin zorunlu tutulması ve öğrencilerin tarihi eserler, fabrikalar gibi yerlere götürülmesi sayılabilir.⁴⁷⁹

Satı Bey'e göre; ulusların gelişimini sağlayacak en güçlü etmen öğretmenlik mesleğidir. 1908 ve 1909'daki hareketlerini siyasal birer hareket olarak niteleyen Satı Bey'e göre, şimdi yapılacak olan ahlaki, fikri ve toplumsal alandaki devrimdir. Bunu "muallim ordusu" gerçekleştirebilirdi. Şüphesiz bu zor bir iştir. Fakat öğretmenler, azim, metanet, şevk ve fedakarlıkla çocukları çalışkan, azimli, aydın ve ulusal onurlu Osmanlılar olarak yetiştirmelidir. Çünkü, "bütün ümid-i vatan" öğretmenlerdeydi.⁴⁸⁰ Görülüyor ki Satı Bey Osmanlıcı, inkılapçı, ülkücü, çalışkan bir öğretmen tipinin gereği üzerinde durmaktadır. Bu öğretmen güçlükleri ancak fedakarlıkla yenecekti.⁴⁸¹

⁴⁷⁷ Koçer, *a.g.e.*, s.205.

⁴⁷⁸ Akyüz, *a.g.e.*, s.242.

⁴⁷⁹ Akyüz, *Değişim... a.g.e.*, s. 78, Kansu, *a.g.e.*, C.2, s.31-32.

⁴⁸⁰ Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası, 15 Temmuz 1326 (28 Temmuz 1910), No.6, C.1, s.186-195 Ayrıca 1912 yılında Satı Bey "Muallim İhzarı Hakkında" adıyla Maarif Nazırı Emrullah Efendiye bir rapor sunarak nitelikli ilkokul öğretmeni yetiştirmenin yollarını gösteriyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Satı, *Layihalarım*, s.62-104.

⁴⁸¹ Akyüz, *Değişim...a.g.e.*, s.79.

Ayrıca Satı Bey, herkes öğretmenlik yapabilir fikrine karşı çıkmış, öğretmenliğin bir sanat olduğunu savunmuştur. Satı Beye göre, nasıl çiftçilik ve askerlik yetenek ve bilgi gerektiriyorsa, öğretmenlik için de bir takım yetenekler ve bilgiler gereklidir. Bunun anlaşılmasını, “*Maarifimizin en büyük yarasıdır.*”⁴⁸² Öğretmenlik için gerekli bilgiler ancak Fenn-i Terbiye (Pedagoji) ile öğrenilebilir. Bu bilim, “*Muallim ordularının fenn-i harbidir.*”⁴⁸³

1915’te İstanbul Darümuallimin Nizamnamesiyle okulun adı İstanbul Darümuallimin-i Âliyesi olarak değiştirilerek İptidai, İhzari ve Âli olmak üzere üç bölüme ayrıldı. İbtidai kısım (4 yıl) ilkokullara öğretmen yetiştiriyordu. İhzari kısım (2 yıl) Darümuallimin-i İbtidailere öğretmen ve İlköğretim Müfettişi yetiştiriyordu. Âli kısım (4 yıl) Edebiyat, Tabiiyat, Riyaziyat, adıyla üç şubesi vardı ve buralardan çıkanlar orta ve yüksek dereceli okullara öğretmen oluyorlardı.⁴⁸⁴

1.2. Taşrada Öğretmen Yetiştirilmesi

Temmuz 1908’den hemen sonra taşrada 30 Darümuallimin birden açıldı. Daha önce, eski Darümualliminlerin, genellikle bir öğretmeni vardı. Bazı derslerin dışarıdan gelen “seyyar muallimler” gösteriyordu. Öğrencileri talebe-i ulum idi. Yeni açılan Darümualliminler önceden hazırlanmış, düşünülmüş bir program çerçevesinde ele alınmadığı için, 30 Darümuallimine birden muallim bulunamadı ve buralara İbtidaiye ve Rüştüye muallim-i evvel ve sanileri getirildi. Okul ve terbiye işleri ile ilgileri pek az müdürler tayin edildi.⁴⁸⁵

Meclis-i Mebusan’da Maarif Nezaretinin 1909 yılı bütçesi görüşülürken Maarif Nezaretinden verilen tezkerede “*tedrisat-ı ibtidainin ıslahı ve teksiri evveleminde usul-u cedide üzere tedrise vakıf muallimler yetiştirilmek üzere bazı vilayet ve elviye merkezlerinde Darümuallimin-i ibtidailer küşadına mütevakıf olması ve mamafih Darümuallimin-i ibtidailerin tedrisat-ı ibtidaiye meyanında bulunması lüzumu*” beyan edilerek Darümuallimin-i ibtidailere fazladan 2 milyon kuruş tahsis edildi.⁴⁸⁶

⁴⁸² Satı, a.g.e., s.93.

⁴⁸³ Satı, a.g.e., s.94.

⁴⁸⁴ Akyüz, a.g.e., s.243, Akyüz, Değişim...a.g.e., s.78.

⁴⁸⁵ Akyüz, a.g.e., s.244, Akyüz, Değişim...a.g.e., s.82-83.

⁴⁸⁶ BOA. ŞD.TNZ.448/39.

1913-1914 ders yılında taşrada 21 Darümuallimin vardı. Bakanlığın kesin bilgi aldığı 16'sında 61 yönetici, 162 öğretmen ve 1.550 öğrenci bulunmaktaydı.⁴⁸⁷

1914'e kadar eğitim düzeyleri yüzeysel olan bu okulların, Fenn-i Terbiye'nin olduğunu bilmeyen, bunun yerine başka kitap okutan okul müdürleri vardı. Fakat bu tarihten itibaren, Satı Beyin yetiştirdiği öğrenciler buralara müdür ve öğretmen olarak atanmaya başladı ve taşra Darümualliminlerde bir canlanma gözlemlendi.⁴⁸⁸

Meşrutiyet dönemi sonlarında, Maarif Nezaretine verdiği bir raporda, Baltacıoğlu, Darümualliminler hakkında aşağıdaki değerlendirmeleri yapmaktadır. *“Eski Darümualliminler iyi muallim yetiştiremediği gibi, yenilerin yetiştirdiği talebe de mesleğe bağlı olamıyor”* diyerek başarısızlığı; meslek mefkuresinin aşıl原因amasına ve Darümualliminlerin şehir ve medeniyet ürünü olmasından dolayı köy ve millet ruhuyla ruhlanamamasına bağlıyordu.⁴⁸⁹

1.2.1. İzmir Darümuallimin Mektebi

1878 yılında Aydın Vilayeti Valisi Hamdi Paşa tarafından İzmir'de kurulan Darümuallimin Mektebi, Pazaryeri'nde İskenderi Medresesinde açıldı. O zaman çevreden toplanan kişilere bir imtihandan sonra “vazife-i talimiyeyi ifa edebileceklere defaten şahadetname verilmiş” diğerleri de perakende suretiyle 15-20 gün İskenderi Medresesinde hücreler devam ettirilerek aynı lütfa mazhar olmuşlardı.⁴⁹⁰

Daha sonra Vilayet Maarif İdaresinin kurulması, programların tanzimiyle öğrenim süresi iki yıla çıkarılmıştır. Seneden seneye öğrenci sayısının çoğalmasına rağmen düzgün bir bina yapılamamış “henüz o köhne” yerde eğitime devam edilmiş. Mektebe kabul şartının “Türkçe serbest okuyup yazanlar kayd olunur” olması ve “Kura imtihanlarının” kaldırılması tembelliğe sebep oluyordu.⁴⁹¹

Açıldığından beri bina problemi olan İzmir Darümuallimini; 1909 yılında Beyler Sokağındaki Salebcizadelerin evine nakledildi. 1910 yılında Darümuallimin

⁴⁸⁷ Akyüz, a.g.e., s.244, Akyüz, Değişim..., a.g.e., s.84.

⁴⁸⁸ Akyüz, a.g.e., s.244.

⁴⁸⁹ Akyüz, a.g.e., s.245-246.

⁴⁹⁰ Tutsak, a.g.t., s.187.

⁴⁹¹ Ziyaeddin, “Mekteplerimiz”, *Ahenk*, 2 Eylül 1908, *Ahenk*, 3 Eylül 1908, İzmir Darümualliminin 1908'de 47 öğrencisi vardı. *Aydın Vilayeti Salnamesi*, H, 1326, s.136.

Keçeciler'de Sadullah Efendi sokağındaki Ragıp Paşa konağına taşındı. Buranın da sıhhi bakımdan uygun olmaması yüzünden 1912 yılında Bayraklı'daki Yahya Hayati Paşa'nın konağına nakledildi.⁴⁹² 1914'te Karşıyaka'ya, 1915 yılında ise İkinci Kordon'da Bellavista'da Dames De Sion Mektebi binasına taşındı.⁴⁹³

1914 yılında İzmir Darülmualimin-i İbtidaisi için yapılacak binanın planı, Mimar Kemal Bey tarafından çizilmiş, inşaatın gidişatını denetlemek için Maarif Müdürü Namık Bey'in başkanlığında, Encümen-i Vilayet azası Mahmud Bey ve Nafia Sermühendisinden oluşan bir komisyon kuruldu. 1915'te Karantina'da inşaata başlandı, fakat bina tamamlanamadı.⁴⁹⁴

Meşrutiyetin başında eğitimin geliştirilmesi için geliştirilen stratejiler arasında üç nokta öne çıkıyordu. Bunlar, okulların sayısını çoğaltmak, ihtiyaca muvafık programlar ile kitaplar vücuda getirmek ve en önemlisi "muktedir, hamiyetkar, münevver fikirli ve meşrutiyete layık muallimler yetiştirmek"ti. Bu amaçla 1909'da İzmir Darülmualimininde, yeni usulde açılan ibtidai mekteplerine öğretmen yetiştirmek amacıyla önemli değişiklikler yapıldı ve okulun müdürlüğüne Rahmi Bey tayin edildi.⁴⁹⁵ Darülmualimin Mektebi muallimi-i evvelliğine de terfian Rüştüye muallim-i evveli Eşref Efendi tayin edildi.⁴⁹⁶ 1910 yılında Darülmualiminin boş olan muallim-i saniliğine Tavas Mekteb-i Rüşdiyesi Muallim-i evveli İbrahim Efendi naklen ve terfian tayin edildi.⁴⁹⁷ Darülmualiminin muallim-i salisliğine Darüşşafaka mezunlarından Nuri Efendi ve Müdür muavinliğine Ankara Darülmualimini Rüştüye kısmı Fenn-i Talim ve Terbiye ve Elişleri muallimi Cemil Efendi tayin edildi.⁴⁹⁸

1909'da 100 öğrencisi bulunan Darülmualiminde, Kuran-ı Kerim, Ulum-u Diniye, Tarih-i İslam, Tarih-i Osmani, İlm-i Terbiye-i Etfal, Malumat-ı Medeniye, Malumat-ı Ahlakiye, İktisadiye, Hesap, Usul-u Defteri, Hendese, Malumat-ı Fenniye,

⁴⁹² *Anadolu*, 20 Aralık 1918, *Ahenk*, 19 Eylül 1912.

⁴⁹³ Tutsak, *a.g.e.*, s.187.

⁴⁹⁴ *Anadolu*, 30 Mart 1914, *Ahenk*, 16 Temmuz 1914, 1918 yılında İzmir'de inşa edilmekte olan Darülmualimin binası için istimlâki gereken arsaların istimlâk bedeli olarak vilayetin 1918 yılı fevkalade bütçesine Aydın Vilayeti Encümenince 900.000 kuruş eklenmesine müsaade istendi. *BOA. DÜİT. 66-1/1-10*.

⁴⁹⁵ *Ahenk*, 11 Teşrin-i Sani 1909, *Ahenk*, 7 Kanun-u Evvel 1909.

⁴⁹⁶ *Ahenk*, 14 Teşrin-i Sani 1909.

⁴⁹⁷ *Ahenk*, 7 Teşrin-i Sani 1910.

⁴⁹⁸ *Ahenk*, 17 Teşrin-i Evvel 1911.

Ziraiyye ve Sıhhiye, Mebadi-i Ulum-u Tabiiye, Fransızca, Türkçe, Arabi, Farisi, Ayak Talimleri, İdman-ı Beden, Musiki ve Elişleri dersleri okutuluyordu.⁴⁹⁹

İzmir Darümualliminine (18 ile 25 yaşları arası) dil ve hesaptan imtihan edilerek kabul edilen öğrencilere ayda 100 kuruş maaş veriliyordu. Buradan mezun olan kişilerin on yıl köy ibtidai mekteplerinde öğretmenlik yapmaları zorunluydu. Bunu yerine getirmeyen öğrencilerden 30 lira tazminat istendiği gibi hemen askere alınıp bakaya işlemleri yapıyordu.⁵⁰⁰

1911 Eylülünden itibaren yatılıya dönüştürülen okula, Maarif Nezareti ek masraflar için 25.600 kuruşluk havale gönderdi.⁵⁰¹ Üç sınıf ve toplam 120-130 kişiden oluşan Daümuallimin öğrencileri, ayda 100 kuruş olarak verilen maaşlarının 79 kuruş olarak verilmek istenmesi üzerine 1911 yılında greve gittiler.⁵⁰²

Kanun-u Sani 1911'de Darümuallimini ziyaret eden Vali Kazım Paşa, "*yarın öğretmenler bir köye gittiklerinde daha çok rençber çocuklarıyla muhatap olacaklar ve Osmanlı'da en fazla gelişecek dal ziraattır*", mütalaasıyla ders programına ziraatla ilgili bir ders konmasını istiyordu. Programa eklenen bu dersi Ziraat Müdürü İhsan Bey verecekti.⁵⁰³

1912-1913 ders yılı sonunda Darümualliminden mezun olan gayrimüslim öğretmenlerin, Kuran-ı Kerim, İlm-i Hal ve Ulum-u Diniye derslerini okutamayacakları gerekçesiyle kaza merkezlerinde bulunan okullarda muallim-i sani ve salis olarak görev yapmaları uygun görüldü.⁵⁰⁴

⁴⁹⁹ *Ahenk*, 7 Kanun-u Evvel 1909 İlm-i Talim-i Sıbyan mütehasısı Karabet Atanaliyan tarafından Darümualliminde 1910'da verilen konferansta pedagoji (usul-u tedris) üzerinde duruluyor. *Ahenk*, 8 Teşrin-i Sani 1910.

⁵⁰⁰ *Ahenk*, 22 Eylül 1910.

⁵⁰¹ *Ahenk*, 14 Teşrin-i Sani 1911.

⁵⁰² "Darümuallimin Talebesinin Grevi", *Ahenk*, 17 Teşrin-i Sani 1911.

⁵⁰³ *Ahenk*, 6 Kanun-u Sani 1911, 1912 yılında "Yarıncı Osmanlılık bugünkü mekteplerde hazırlanacaktır." gerekçesiyle Darümuallimin öğrencileri, "mektepli balosu" meydana getirmek için bütün okulların öğrencilerini davet ediyorlardı. "İzmir Darümuallimin Talebeleri", *Ahenk*, 25 Mart 1912.

⁵⁰⁴ *Ahenk*, 12 Teşrin-i Evvel 1913.

1913-14 ders yılında Darülmuallimin teşkilatında yapılan değişiklikle eğitim süresi üç yıldan dört yıla çıkarılmış ve Darülmuallimine bağlı bir Tatbikat Mektebi açılmıştır.⁵⁰⁵

1913-1914 ders yılında Darülmualliminde 1200 kuruş maaşla Rahmi Bey Müdür, 900 kuruşla Eşref Efendi Muavin olarak görev yapıyordu. Öğretmen kadrosu ise; Muallim-i Evvel Osman Suad Efendi(800), Muallim-i Sani Akif Efendi(700), Muallim-i Salis Nuri Efendi(600), Muallim-i Rabi Hulusi Efendi (500), Muallim-i Hamis Murad Efendi (500) idi. Bu tarihte İktisat ve Ziraat, Hat, Resim ve Elishleri muallimliği kadroları boştu. Darülmuallimin Tatbikat Mektebinde ise Muallim-i Evvel Ali Efendi(500), Muallim-i Sani Abdülkerim Efendi (450) , Muallim-i Salis Osman Nuri Efendi (400) kuruş maaşla görev yapıyorlardı.⁵⁰⁶

1913 yılında Darülmualliminden 42 kişi diploma almış ve mezun olanların İzmir'in kasabalarında muallimlik yapmaları için ayda 300 kuruş maaş tahsisi konusunda Maliye Nezaretine yapılan başvuru, tahsisatın 1914 senesine ait olacağı gerekçesiyle reddedilmişti. Bu yüzden bu muallimlerin görev aldıkları yöre halkı tarafından iane suretiyle maaşlarının verilmesi mülhakata bildirildi. Bu mezunlar, aralarında kura çekerek kazalardaki ibtidai mekteplerine tayin edildiler.⁵⁰⁷

1914 ders yılında okul yönetimi ve öğrenciler arasında cereyan eden olaylar Valiye aksetmiş, olayın araştırılması için görevlendirilen İzmir Sultani Müdürü Şemsettin Efendi ile Nehari İdadisi Muallimi İlyas Bahri Efendi yaptıkları inceleme sonucu okul yönetimi suçlu bulunmuştu. Bunun üzerine, Müdür Mahmud Rahmi Efendi ile muavin Eşref Bey görevlerinden alındılar. Suçlu görülen üç öğrenci de okuldan atıldı.⁵⁰⁸

1914 yılında savaş dolayısıyla ihtiyat zabiti namzedi olarak İstanbul Harbiye Mektebinde 2 ay talim ve ders gören İzmir Darülmuallimin öğrencileri ve öğretmenleri sonradan Harbiye Nezaretinin kararına binaen okullarına döndüler. Yalnız

⁵⁰⁵ *Ahenk*, 6 Teşrin-i Sani 1913.

⁵⁰⁶ *Ahenk*, 6 Teşrin-i Sani 1913, *Ahenk*, 7 Teşrin-i Sani 1913.

⁵⁰⁷ *Ahenk*, 7 Temmuz 1913, *Ahenk*, 21 Eylül 1913.

⁵⁰⁸ *Anadolu*, 13 Kanun-u Sani 1914.

Darümualliminin 1893 doğumlu öğrencileri mükellefiyet-i askeriye kanunu gereğince Mekteb-i Harbiye'de kaldılar.⁵⁰⁹

İlyas Bahri Bey'den sonra Darümuallimine Müdür olarak atanan İbrahim Safa bu görevde fazla kalmadı. Daha sonra bu göreve Bursa Darümuallimin Müdürü Edhem Nejat Bey getirildi. 1915 yılı Mart ayında ise Beyrut Darümuallimin Müdürü Osman Nuri Bey tayin edildi.⁵¹⁰

1915'te Darümuallimin öğrencileri, müdür veya muallimlerinin refakatinde şehrin Müslim ve gayrimüslim okullarına giderek okulda gördükleri nazari derslerin tatbikatını yapıyorlardı.⁵¹¹

1918 yılında Yunanlılar tarafından işgal edilen Darümuallimin binasının tahliye edilerek eskiden Nehari İdadisi olan Numune Mektebi binasına nakli kararlaştırıldı. Okul, Keçeciler caddesinde Sadullah Efendi sokağındaki eski Nehari İdadisi binasına taşınarak burada eğitime devam etti. Okul yönetimi yer darlığı nedeniyle, evleri İzmir'de olanların geceleri bir süre için evlerinde yatmalarını istiyordu.⁵¹²

Yunan işgalin sırasında zor günler geçiren okulda, 1919-1920 ders yılı sonunda okulda kalan kimsesiz öğrenciler İzmir Sanayi Mektebine gönderildi. 1920-1921 ders yılında ise bu öğrenciler geri getirilerek yeni öğrenciler de okula kaydedildi. Yunanlıların İzmir'de mülki idareye el koymasından sonra Darümuallimin ve Darümuallimat mekteplerinin masraflarının Türk halkı tarafından karşılanacağını bildirmesi ve Maarif Müdürünün ilgisizliği sonucu okul 1921-1922 ders yılı başında kapatıldı.⁵¹³

⁵⁰⁹ *Anadolu*, 20 Teşrin-i Evvel 1914.

⁵¹⁰ *Ahenk*, 17 Mart 1914, Kaygusuz, *a.g.e.*, s.136.

⁵¹¹ *Ahenk*, 17 Kasım 1915.

⁵¹² *Anadolu*, 16 Teşrin-i Sani 1918, *Anadolu*, 26 Teşrin-i Sani 1918, Taşınma sırasında Rumlar, oradan geçmekte olan 20 kadar Fransız askerine meyhanelerde bir iki kadeh ikram ettikten sonra: "Bu bina sizindir, Türkler eşyalarını aşırıyorlar" diyerek onları tahrik etmişler. Askerler okula giderek Müdür Şerif Bey'e buraya kumandanın emriyle geldiklerini söylemişler. Müdür hemen Fransız monitörü kumandanına başvurmuş. Fransız komutan böyle bir emir vermediğini belirtmiş, ancak müdür okula dönünceye kadar okuldan birkaç parça eşya çalıtmıştı. "Darümualliminin Taşınması ve Rumlar", *Anadolu*, 19 Teş.sani 1918.

⁵¹³ Kamil Su, *a.g.e.*, s.53 , Su, Sevr...*a.g.e.*, s.25-45.

1.3. Kadın Öğretmen Yetiştirilmesi

İstanbul'daki Darümuallimat bu dönemde Darümuallimat-ı Âliye adını almış ve İbtidai, İhzarî ve Ali adlarıyla üç kısma ayrılmıştır. İptidai kısmı (5 yıl) ilkokullara öğretmen yetiştiriyordu. İhzarî kısım (2 yıl) Darümuallimat-ı İbtidaiyelere öğretmen ve ilk öğretim müfettişi yetiştiriyordu. Ali kısım (3 yıl), Edebiyat, Tabiiyat, Riyaziyat şubelerine ayrılmıştı. Mezunları orta ve yüksek dereceli okullara öğretmen oluyorlardı.⁵¹⁴

Taşra kız öğretmen okulları, bazı vilayetlerde kız rüştiyelerine birkaç sınıf eklenerek kurulmaya çalışılmıştı. Bu okullar, 5 yıl süreli ve amaçları sadece kız ilkokullarına öğretmen yetiştirmektir.⁵¹⁵

1.3.1. İzmir Darümuallimat Mektebi

Vilayet Maarif Meclisi, 1909 yılı başlarında İzmir'de bayan öğretmen yetiştirmek üzere bir Darümuallimat Mektebinin açılmasını kararlaştırdı.⁵¹⁶ Fakat mektep hemen açılmadı. 1913 yılında Karşıyaka'da Darümuallimat mektep binasının inşaatına nezaret etmek üzere; Maarif Müdürünün başkanlığında, Karşıyaka Maarif komisyonu Reisi ve Maarif Müfettişi İhsan Bey, İdare Meclisi azası Hacı Osman Paşa, Vilayet Encümeni azası Rahmi ve Mekteb-i Sultani Hesap Memuru Kadri Beylerden bir komisyon kuruldu.⁵¹⁷

1915 yılında Karşıyaka Yamanlar'da açılan Darümuallimat Mektebinin 45 öğrencisi vardı. Müdür Salih Beydi ve okulda ilk ders yılında üç sabit iki geçici olmak üzere beş öğretmen görev yapıyordu.⁵¹⁸

Meclis-i Umumi kararı gereğince, İzmir Darümuallimatına 1916-1917 ders yılında 80 öğrenci kabul edilmesi kararlaştırılmış, bina bu kadar öğrenciyi almadığı için

⁵¹⁴ Akyüz, a.g.e., s.244, Akyüz, Değişim...a.g.e., s.84.

⁵¹⁵ Akyüz, a.g.e., s.245, Akyüz, Değişim...a.g.e., s.85.

⁵¹⁶ Ahenk, 2 Mart 1909.

⁵¹⁷ Ahenk, 24 Teşrin-i Sani 1913, Karşıyaka'da inşa edilmekte olan Darümuallimatın inşaatına ağırlık verilerek, "10 Temmuz yevm-i mübecellinde resm-i küşadî icra edilecekti." Ahenk, 12 Mayıs 1914.

⁵¹⁸ Tutsak, a.g.t., s.193.

yeniden pavyonlar inşası münasip görülmüş ve inşaata nezaret etmek üzere bir heyet teşkil edilmişti.⁵¹⁹

1916 yılında Darümuallimat'ta okutulan dersler ve okulun kadrosu ile maaşları şöyleydi:⁵²⁰

Memuriyetler	Öğretmenler	Ücret(Kuruş)
Müdire	Sabiha Hanım	1.400
Muavine	Ayşe İsmet Hanım	750
Fenn-i Terbiye ve ilm-i Ahval-i Ruh	Enver Bey	800
Ahlak, Malumat-ı Diniye, Kitabet ve Edebiyat	Talat Bey	700
Tarih ve Coğrafya	Necati bey	700
Hesap, Cebir ve Usul-u Defteri	Kazım Bey	800
Kuran-ı Kerim ve Ulum-u Diniye	Sadi Bey	800
Lisan-ı Ecnebiye	Sırm Efendi	300
Hatt	Adil Efendi	200
Terbiye-i Bedeniye	Mankilyan Hanım	300
Resim	Poien Pavlone	200
Musiki	Tevfik Bey	300
Dikiş ve Nakış	Müdire Sabiha Hanım	300
Hendese	Akif Bey	600
Malumat-ı Tabiiye	Mahir Bey	600
Tabahat		300
İktisad ve İdare-i Beytiye		300
Sanayi-i Ziraiye ve Bahçivanlık	Nadir Bey	400
Çamaşır Yıkama ve Ütü		300

İzmir Darümuallimatı'nın 1916 senesi imtihanlarının "talimatname-i mahsusuna muvafık surette yapılmadığı" anlaşılınca Maarif Nezareti tarafından imtihanların hepsi geçersiz sayılarak, Darümuallimin ve Darümuallimat talim heyetinden oluşturulan bir heyet huzurunda yeniden icra edildi. İmtihanalarda öğrencilerin aldıkları puanlara göre derece ve sınıflar yeniden belirlendi.⁵²¹

Sabahat Hanım'dan sonra Darümuallimat müdiresi olan Makbule Hanım 23 Ekim 1919' da Ankara Darümuallimat Mektebi Müdürlüğüne tayin edildi.⁵²² Onun yerine Zehra Arif Hanım göreve getirildi.⁵²³ Yunan İşgalinden sonra Darümuallimat Mektebi 1921-1922 ders yılı başında kapatıldı.⁵²⁴

⁵¹⁹ Ahenk, 12 Nisan 1916.

⁵²⁰ Ahenk, 29 Ekim 1916.

⁵²¹ Ahenk, 14 Mayıs 1916.

⁵²² BOA. ŞD. ML.NF. 233/10, BOA.BEO.Gel- Gid. Def. Maarif.345710.

⁵²³ Ahenk, 14 Ekim 1919.

⁵²⁴ Su, Sevr...a.g.e., s.45.

1.4. Öğretmen Kaynakları ve Öğretmen Olmanın Şartları

Meşrutiyet döneminde başlangıçta öğretmen olmanın kesin koşulları yoktu. Bu, Darümualliminlerin ihtiyacı karşılamaktan uzak olmasından kaynaklanıyordu. Meslek eğitimi almış olan öğretmenlerle ihtiyacın karşılanması uzun zaman alacağı düşüncesiyle Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatinin 43. Maddesiyle bir diploma imtihanının açılması öngörülmüştü. “*Darümuallimin mezunları kifayet etmeyen yerlerde vilayet tedrisat-ı ibtidaiye meclisleri münhal muallimlikler veya muallim muavinleri için her sene eyyam-ı tatiliyede bir ehliyetname imtihanı küşad ve talipleri, talimatına tevfikan imtihan ederek muvaffak olanlara muvakkat ehliyetname ita eyler.*”⁵²⁵

Yine aynı düşünce ile Maarif Nazırı Emrullah Efendi, taşranın ihtiyaç duyduğu çok sayıda ilkokul öğretmenini sağlamak için yalnızca okuma yazma bilenlere bile ehliyetname verileceğini söylemiştir ki “*bu aynı zamanda taşra öğretmenlerinin bilgi düzeyini gösteren acı bir itiraftır*”.⁵²⁶ Orta dereceli okullarda da durum bundan farklı değildi.⁵²⁷

Ayrıca, başka bir işi bulunup öğretmenlik yapanlar da büyük bir yekun oluşturuyordu. Bunlar içinde birkaç okulda görev yapan “seyyar öğretmenler” de vardı. Gerçi, Emrullah Efendi bunların görevine son vermişti fakat bu girişim başarılı olamamıştı.⁵²⁸

⁵²⁵ “Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati”, (4. Fasıl), *Tanin*, 27 Teşrin-i evvel 1913, Özellikle köy okullarında öğretmene olan ihtiyaç dolayısıyla 1914’te yukarıda adı geçen kanun maddesine dayanılarak, ibtidaiye muallimliği ehliyetnamesi imtihanları için teşkil edilen heyet birkaç defa toplandığı halde kendilerine çok az talip müracaat etmişti. Bu heyetin bütün sene toplanamayacağı belirtilerek talip olanların biran evvel gelip imtihanlarını vermeleri isteniyordu. “Muallimlik Ehliyetnamesi”, *Ahenk*, 2 Ağustos 1914.

⁵²⁶ Akyüz, *Değişim...a.g.e.*, s.86.

⁵²⁷ 1911 yılında, Darümuallimattan çıkanların sayısının azlığı ve İnas Rüştüyelerinin çoğalması üzerine mevcut okulların öğretmensiz kalmaması için Rüşdiyeden mezune olup da muallime olarak tayinleri gerekenlerin muallime-i ulalığa mahsus tam maaşla ve yalnız muallime namı altında istihdamları Meclis-i Maarifçe tensip edildiği Maarif Nezaretinden bildiriliyordu. *Ahenk*, 23 Şubat 1911, Yine 1911 yılında öğretmene olan ihtiyaçtan dolayı, Darümuallimin-i İbtidaiyeden mezun olanların usulen yalnız mekatib-i ibtidaiyede öğretmenlik yapmaları gerekirken bunlardan araştırma ve gayretle mekatib-i rüşdiyede öğretmenlik yapabilecek 4 yıl iptidai mekteplerinde öğretmenlik yapmış darümuallimin-i ibtidaiye mezunlarından imtihanla isbat-ı liyakat eyledikleri takdirde mekatib-i rüşdiye muallimliğine terfileri münasip olacağı meclis-i maarifçe tensip edilip karar bütün Maarif Müdüriyetlerine tebliğ edildi. *Ahenk*, 24 Şubat 1911.

⁵²⁸ Akyüz, *Değişim...a.g.e.*, s.88.

Niteliksiz öğretmenlerin ayıklanması amacıyla, eğitim hizmetinde 20 yıl görev yapan öğretmen ve müdürlerden “devam-ı hizmetlerinden istifade olunamayacağı Maarif Nezaretince tahakkuk edenlerin” 30 yıl hizmet etmiş kabul edilerek emekli edilmeleri için 1910 yılında Meclis-i Mebusandan bir kanun çıkarıldı.⁵²⁹

1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatinin 41.,47.,50.,57. ve 60. maddeleri, ilkokul öğretmenlerinin tayin, ceza ve emeklilikleri konularında hükümler taşıyordu. 41.maddeye göre, umumi ibtidai muallimleri vilayet maarif müdürünün teklifi üzerine vali tarafından tayin ve azledilirlerdi. Öğretmene duyulan ihtiyaç nedeniyle kanunun 50.maddesine ilkokul öğretmenlerinin tayinlerinden itibaren üç yıl içinde vilayet tedrisat-ı ibtidaiye meclisinin rızası olmadıkça, görevlerinden ayrılamazlar hükmü konmuştu.⁵³⁰

Öğretmene olan ihtiyaç bir türlü bitmediği için Maarif Müdürlükleri, hangi okulda ihtiyaç varsa ona göre gazetelere kadro ilanı vererek öğretmen bulmaya çalışıyorlardı. Bazen bunların 7 yıllık idadi mezunu olmaları şartı aranırken bazen de müsabaka imtihanı tertip ediliyordu.⁵³¹

1.5. Öğretmenlerin Meslek Kuruluşları

İlk öğretmen meslek örgütü, Temmuz 1908'de Darülfünun ve Darülmuaallimin mezunları tarafından kurulan “Encümen-i Muallimin”dir. Kısa bir süre sonra da İstanbul'daki ibtidai, rüştiye ve idadi okullarının öğretmenleri tarafından; öğretmenlerin haklarını savunmak ve halk arasında eğitimin yaygınlaşmasını sağlamak amacıyla “Muhafaza-i Hukuk-u Muallimin Cemiyeti” adında ikinci bir örgüt kuruldu.1908'in sonlarında bu iki örgüt “Cemiyet-i Muallimin” adı altında birleşip cemiyet başkanlığına Mercan İdadisi Fransızca Öğretmeni Zeki Bey getirildi. 28 Aralık 1908'de Zeki Beyin Cemiyet-i Muallimin başkanı sıfatıyla yeni Maarif Nazırı Vekili olan Abdurrahman Şeref Efendiye gönderdiği mektupta derneğin kuruluş amacını; Meşrutiyete layık şekilde genel eğitimin yurtta yayılmasını sağlamaya çalışmak ve bu

⁵²⁹ İ. Mec. Umumi. 25.C.1328, BOA. BEO. Gel- Gid. Def. Maarif. 283128.

⁵³⁰ “Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati”, (4. Fası),Tanin, 27 Teşrin-i evvel 1913, Akyüz, Değişim...a.g.e., s.91-92.

⁵³¹ Örneğin, İzmir Maarif Müdürlüğü 1910 ve 1911 yıllarında, Mecidiye İnas Mektebi İhtiyat şube muallimliği, İzmir Nehari İdadisinin 800 kuruş maaşlı Ulum-u Tabiiye muallimliği, aylık 500 kuruş

alandanda nezarete yardımcı olmak olarak açıklıyordu. Ayrıca, Avrupa'daki bazı ilmi kuruluşlarla temasa geçeceklerini belirtiyordu. Zeki Bey, Nazırdan da ilköğretime önem verilmesini, orta ve yüksek öğretimin paralı olmasını ve çeşitli düzeylerdeki öğretmenlerin maaşlarının adilce belirlenmesini istiyordu. Cemiyet-i Muallimin, görüşlerini yaymak ve özellikle ilkokul öğretmenlerinin haklarını korumak için "Mirat-ı Maarif" adında bir dergi de çıkartıyordu.⁵³²

1910'da Selanik'te bir Muallimler Kongresi toplanmış, 1911'de Edirne'de "Mahfel-i Muallimin Derneği" kurulmuş, 1912 Haziran sonlarında Manastır ve Üsküp'te Öğretmen Kongreleri yapılmış ve 1913'te Bursa'da "Muallim Yurdu" adında bir dernek kurulmuştur. 1913 yılı sonunda Emirgan öğretmenleri, ilköğretimin yayılması, bilimsel konferanslar ve gece dersleri ile halkın eğitilmesi gibi amaçlarla bir muallimler derneği kurmaya teşebbüs etmişler ancak 21 Aralık 1913'te yaptıkları ilk toplantı aynı zamanda son toplantıları olmuştur.⁵³³

23 Temmuz 1909 "yevm-i mübecellinde" Bursa'da kurulan eden "Terakki-i Maarif ve İttihad-ı Muallimin" cemiyetinin İzmir vilayeti merkez şubesi teşkil edilerek nizamname-i esasisi İstanbul'a gönderilerek ilmühaber alındı. İzmir'de Nisan 1910 kurulan cemiyete her öğretmen tabii bir üye sayılıyordu. Yayınlanan nizamnamede; "Terakki-i Maarif ve İttihad-ı Muallimin" adıyla kurulan cemiyetin(1.Md.), amacı için; "*ihtiyacat-ı hazıra ve atiyeye göre maarifin tamim ve terakkisine ve mualliminin menşei ve müddet-i hizmetleri itibarıyla hukuk-u meşru ve sarihelerinin muhafazasına hizmet etmektir.*" (2.Md.) Ayrıca nizamnamenin 3. maddesinde "*Cemiyet kanun dairesinde hareket edecek, hiçbir maksat ve efsar-ı siyasi ile iştilal etmeyecektir.*" deniyordu.⁵³⁴

Şubat 1919'da iptidai muallimleri tarafından öğretmenler arasındaki samimiyet ve yardımlaşmayı sağlamak için yeni bir "İzmir Muallimin Cemiyeti" kuruldu.⁵³⁵

maaşlı Foça ve Karaburun Rüştiye muallim-i evvelikleri için gazetelere ilan verdi. *Ahenk*, 21 Teşrin-i Sani 1910, *Ahenk*, 19 Kanun-u Evvel 1910, *Ahenk*, 13 Şubat 1911.

⁵³² Akyüz, *a.g.e.*, s.250, Akyüz, *Değişim...a.g.e.*, s.99-100.

⁵³³ Akyüz, *a.g.e.*, s.250.

⁵³⁴ "İzmir Terakki-i Maarif ve İttihadı Muallimin Cemiyetinin Nizamnamesi", *İttihat*, 12 Nisan 1910.

⁵³⁵ *Müsavat*, 11 Şubat 1919.

Meşrutiyet yıllarında genellikle öğretmenler arasında dayanışmayı artırmak ve memleket genelinde eğitimi yaygınlaştırmak amacıyla kurulan bu öğretmen meslek kuruluşları henüz çok cılız oldukları için pek etkili olamamışlardır.

1.6. Öğretmenlerin Meslek Yayınları

Meşrutiyet döneminde öğretmen sorunlarını konu alan ilk dergi Cemiyet-i Mualliminin yayın organı olarak çıkan ve 15 günde bir yayınlanan “Mir’at-i Maarif”tir. 1909 yılında yayınlanmaya başlayan dergide; “*Mazinin tamiri, halin tahkimi, istikbalin temini, elimizde bulunan hüccet-i İslamiyenin hüsn-ü muhafazası usulü ancak mekteplerin dört duvarları içinde taharri olunabileceğine kaniyiz*” dinilerek öğretmenlerin böyle “*ulvi ve kutsi*” bir görev karşısında bulduklarına dikkat çekiliyordu. Dergi ancak birkaç sayı yaşayabilmiştir.⁵³⁶

Meşrutiyet döneminin en önemli ve en uzun ömürlü öğretmen yayını Şubat 1910’dan itibaren Maarif Nezareti adına İstanbul Darülmuallimini öğretmenleri tarafından çıkarılan “Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası”dır. Nisan 1911’den itibaren adı Tedrisat Mecmuası’na çevrilmiştir. Önce aylık olarak yayınlanan dergi, sonradan iki ayda bir çıkmıştır. Ekim 1917-Nisan 1919 ile 1921-25 arasında çıkmayan derginin son sayısı 1926 tarihlidir. Dergi, okullara yeni pedagojik yöntem ve ders örneklerinin girmesinde etkili olmuş, mesleki haberler ve öğretmen sorunlarına da geniş yer vererek öğretmenler arasında ilişki ve dayanışma kurulmasına çalışmıştır. Maarif Nezareti tarafından bütün ilkokullara bedava olarak gönderilmesi geniş bir kitleye hitap etmesini sağlıyordu.⁵³⁷

İstanbul Darülmuallimin Beden Eğitimi öğretmeni Selim Sırrı (Tarcan) “*bizde daima terbiye-i fikriye terbiye-i bedeniye tercih edilmiş ve vücut büsbütün mahrum-u iltifat bırakılmıştır*” diyerek beden eğitiminin önemini anlaşılmasına hizmet etmek amacıyla Ağustos 1911-Ağustos 1912 arasında “Terbiye ve Oyun” adlı dergiyi çıkardı. Uzun bir aradan sonra 1922 ve 1923 arasında tekrar birkaç sayı çıkmıştır.⁵³⁸

⁵³⁶ Akyüz, *a.g.e.*, s.251, Akyüz, *Değişim, a.g.e.*, s.104.

⁵³⁷ Akyüz, *a.g.e.*, s.251.

⁵³⁸ Akyüz, *Değişim, a.g.e.*, s.106.

Satı Bey ve arkadaşları tarafından 1914'te Marttan itibaren dört sayı çıkarılmış olan "Terbiye Mecmuası" daha çok pedagojik amaç güderek öğretmenlere yeni ders yöntemleri öğretmeye çalışmıştır.⁵³⁹

Satı Bey 1914'teki bu derginin devamı olarak 1918 yılında "Terbiye" adında bir dergi daha çıkarmış, dergi ancak altı sayı çıkarılabilmıştır. Ocak 1918'de yine "Terbiye Mecmuası" adını taşıyan ikinci bir dergi Fenn-i Terbiye Encümeni tarafından çıkarılmıştır. Encümende Satı Bey, Ziya Gökalp, İsmail Hakkı ve Mehmet Emin gibi kişiler yer alıyordu. Dergiyi, Türkiye'nin eğitim sorunları konusunda yapacağı araştırmaların sonuçlarını yayınlamak ve öğretmenleri aydınlatmak amacıyla çıkarıyorlardı.⁵⁴⁰

Dönemin sonlarında (1916-18) çıkan "Muallim" dergisi öğretmen sorunlarına özel bir ilgi gösteriyordu. Yine Ziya Gökalp, Satı Bey, İsmail Hakkı ve Selim Sırrı gibi eğitimcilerce çıkarılan derginin amacı öğretmenleri birbirinden haberdar etmektir.⁵⁴¹ Ayrıca İzmir'de Mahmut Macit tarafından "Muallim Mecmuası" adıyla 3 Aralık 1915'ten 16 Şubat 1918'e kadar bir dergi çıkarıldı.⁵⁴²

Ayrıca "Milli Talim ve Terbiye Mecmuası" 1916-19 arasında sadece milli talim ve terbiyenin ilmi ile uğraşmak amacıyla çıkmıştır.⁵⁴³

İstanbul'da bunlardan başka, ayrıca "Resimli Mektep Alemi" (1913-14), "Talebe Defteri" (1913-18), "Milli Tetebbular Mecmuası" (1915), Ziya Gökalp'in çıkardığı "Yeni Mecmua"(1917) gibi öğrenci ve öğretmenlere hitap eden dergiler de çıkmıştır.⁵⁴⁴

İstanbul dışında 1911 yılında "Say ve Tetebbu" Edirne Darülmuallimini, "Yeni Mektep" Üsküp Darülmuallimini ve "Yeni Fikir" Manastır Darülmuallimini öğretmenleri tarafından çıkarılıyordu.⁵⁴⁵

⁵³⁹ Akyüz, *Değişim, a.g.e.*, s.106.

⁵⁴⁰ Akyüz, *Değişim, a.g.e.*, s.106.

⁵⁴¹ Akyüz, *Değişim, a.g.e.*, s.107.

⁵⁴² Kaygusuz, *a.g.e.*, s.124.

⁵⁴³ Akyüz, *Değişim, a.g.e.*, s.107.

⁵⁴⁴ Akyüz, *Değişim, a.g.e.*, s.107.

⁵⁴⁵ Akyüz, *a.g.e.*, s.251.

1.7. Toplumsal Değişimde Eğitimden Beklenenler, Öğretmenler ve Ders Kitaplarının Rolü

*“Özellikle rejim sorunlarının duyarlılığa neden olduğu dönemlerde, bir ideoloji oluşturma aracı olarak okul büyük önem kazanıyor. Ders kitapları, eğitim yöntemleri, öğretmenlerin tutumları, siyasal iktidar tarafından büyük bir ilgiyle izleniyor ve yönlendiriliyor.”*⁵⁴⁶

Meşrutiyetin ilanıyla birlikte başlayan süreçte aydınların en çok tartıştığı konuların başında eğitim vardı. Yeni nesillere verilecek eğitimin nasıl olması gerektiği uzun tartışmalara yol açmıştı. Fakat bütün fikir cephelerinde eğitimden yararlanma ortak düşünceydi. Özellikle 31 Mart olayı İttihatçıları meşrutiyet rejimine daha sıkı sarılmaları gerektiğini hatırlatmış, Balkan Savaşları da tüm toplumda uyandırıcı bir etki yapmıştı.

Balkan Savaşları, Osmanlı halkı ve aydınlarını düşmanın başarısı ve kendi yenilgi nedenlerini araştırmaya itti. Sonuçta aranan neden bulundu ve bu neden; Balkan uluslarının başarıları askeri etmenlerden çok eğitim sistemlerinin üstünlüğüne ve öğretmenlerine, Osmanlıların yenilgisi de eğitim sisteminden ve öğretmenlerden kaynaklanıyordu.⁵⁴⁷

Dolayısıyla, Balkan Savaşları, Türkiye’de eğitimin ve öğretmenlerin toplumsal değişimdeki öneminin anlaşılmasına yardım etti. Ş.S. Aydemir’in deyişiyle *“yenilen ve tilsimini kaybeden devlet varlığımızı, yaralı milletimizi ancak ilk mektep hocaları kurtaracak”*⁵⁴⁸ gibi genel bir kanının yerleşmesinde etkili oldu. Ancak 1914’te çıkan daha büyük savaş bu romantik sloganı unutturdu.

Bu aşamada öğretmene düşen görev, *“Taze dimağı her sureti kabule müheyya olan çocuğu kendine yar, ailesine vefakar, vatanına fedakar, devlete ve memleketine sadık, insanlığa muhabbetli, fazilete meftun, hukuka hürmetkâr, saye muktedir,*

⁵⁴⁶ Türker Alkan, *Siyasal Toplumsallaşma*, Ankara, 1979, s. 89.

⁵⁴⁷ Akyüz, *Değişim...a.g.e.*, s.139.

⁵⁴⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.448, “Muallimler ordusu” fertlerine “kurtarıcı” gözüyle bakılmasına rağmen bunun nasıl gerçekleştirileceği tam kestirilemiyordu.

teşebbüste müctehit, bir insan olmak üzere yetiştirmek, zihnini ve kalbini teşkil etmek"ti.⁵⁴⁹

Meşrutiyetin başında İstanbul Darülmualiminini düzenleyen Satı Bey, ülkücü, devrimci öğretmenler yetiştirmek istiyordu. Ona göre; ulusların gelişmesinin en güçlü etmen öğretmenlikti. 1908, 1909 devrimleri olmuştu, ama bunlar siyasal nitelikteydi. Şimdi yapılacak olan ahlaki, fikri, ve geniş anlamda toplumsal devrimdi ve bunu öğretmenler ordusu gerçekleştirebilirdi. Öğretmenler; çocukları çalışkan, azimli kişiler, aydın ve ulusal onurlu Osmanlılar olarak yetiştirmeliydi. Kuşkusuz bu çok zordu. Fakat, Öğretmenler "azim, metanet, şevk ve fedakarlık ile" bu işin üstesinden gelebilirdi ve "bütün ümid-i vatan" şimdi onlardaydı.⁵⁵⁰ Satı Bey, sayı itibarıyla diğer orta ve yüksek dereceli okullardan çok fazla oldukları ve çocukların fikirleri üzerinde daha derin izler bıraktığı için etkisinin çok daha yaygın olduğu düşüncesiyle ilkokulların toplumsal değişimde büyük rol oynayabileceğine inanıyordu.⁵⁵¹

Meşrutiyetten sonra profesyonel öğretmen tipinin gelişmesiyle ilk kez öğretmen, bir meslek adamı, bir yetiştirme uzmanı olarak toplum içinde tanınmaya başladı. Doktor, hakim, subay gibi bir fennin uygulayıcısı olacak öğretmen için yeni okullar, meslek yayınları ve meslek örgütlerinin kurulması bu dönemin yenilikleri arasındadır.

Yeni öğretmen tipinin ortaya çıkışı ve toplumda önem kazanmasının iki önemli yanı vardır. Birincisi, Meşrutiyet döneminin öğretmenlerinin seçkin tabakasının çoğunu ordu eğitmişti. Çünkü, 1908 devriminin ardından birçok subay eğitim, düşün ve edebiyat alanına geçmişti. İkinci önemli nokta; toplum içinde önem kazanan öğretmenin, gelenek ve alışkanlıkların son güçlü bekçisi olan hoca karşısına konulmasıdır.⁵⁵²

⁵⁴⁹ Kansu, *a.g.e.*, s. 52.

⁵⁵⁰ Satı, *Tedrisat-ı İptidaiye Mecmuası*, 15 Temmuz 1326 (28 Temmuz 1910), No.6,C.1, s. 185-195

⁵⁵¹ Akyüz, *Değişim...a.g.e.*, s.148.

⁵⁵² Berkes, *a.g.e.*, s.399-400 Tevfik Fikret Temmuz 1910'da yazdığı Darülmualimin marşında öğretmenleri, "irfan meşalesi mücehhez" ve bayraklarında "hakikatin ayetleri okunan" bir "fikir ordusuna" benzetir.

Cehlin, gecenin hadimiyiz, hadim-i ilmiz*

Fikr ordusu, feyz ordusu, nur ordusuyuz biz!

*"..gecenin yakıcısıyız, bilimin hizmetçisiyiz", Akyüz, *Değişim, a.g.e.*, s.152.

Ancak bu dönemde Darümuallimin çıkışlı öğretmenler, taşrada halk içinde iyice yayılamamışlardır. “Milleti kurtaracak olanlar muallimlerdir” sloganına rağmen özellikle İstanbul Darümuallimini mezunları köylere gitmeyerek daha çok taşra kent ve kasaba merkezlerinde çalışmayı kabul etmekteydiler. Bu, öğretmenlerin köylüyü küçük görmesinin yanında maaş azlığı ve köy öğretmenliğinin zor oluşundan da kaynaklanıyordu. Köylere giden öğretmenler de, halkla iyi ilişkiler kuramayıp çoğu zaman karşısında köy imamını rakip olarak buluyordu. Çünkü yeni öğretmen tipi modern ve batıcı bir yaşam tarzının temsilcisiydi. Geleneklerin belirleyici olduğu köy ortamında bu yeni tipin hareketleri halk tarafından tepkiyle karşılanıyordu. Bu öğretmenlerin hareketlerinin bazı tutucu kişiler tarafından kötü propagandaya alet edilerek eleştirilmesi, günümüze kadar gelen “yeni öğretmen tipinin zararlı olduğu” kanısının yerleşmesine sebep olmuştur.⁵⁵³

Öğretmene düşen toplumu dönüştürme rolünün yerine getirilebilmesi için ders kitapları önemli bir araçtı. Meşrutiyet döneminde müfredat programlarına öğrencilerin toplumsal ve politik sorunlara ilgisini çekecek bazı yeni dersler konmuştu. Bunlar Sultani programına Maarif Nazırı Emrullah Efendinin koydurduğu Felsefe ve Malumat-ı Medeniye ve İktisadiye ile 1911'den itibaren Ziya Gökalp'ın telkinleri ile programda yer almaya başlayan Sosyoloji dersleridir. İlkokullarda Emrullah Efendi zamanında Umumi Tarih, Umumi Coğrafya, Terbiye-i Ahlakiye ve Vataniye, Malumat-ı Medeniye dersleri, ortaöğretimde ise Türk Edebiyat Tarihi gibi derslerle Meşrutiyete bağlı bir kuşak yetiştirilmek isteniyordu. Ders kitapları, yeni rejimin kökleşmesinde uygun bir siyasi eğitimin aracı olarak kullanılacaktı. Diğer yandan programlara yeni giren Elishi ve Resim gibi derslerde konu olarak Meşrutiyetin parolası olan *Hürriyet, Adalet ve Uhuvvet* kavramları seçilmişti. Genel olarak da, yeni yazılan kitaplarda okuma parçalarında Abdülhamit dönemini eleştiren okuma parçaları yer alıyordu.⁵⁵⁴

Bir yandan kitlelerin alışık olmadığı yeni yönetim şekli meşrutiyetin kitlelere kabul ettirilmesi problemi, diğer yandan her an olabilecek karşı bir darbeye iktidardan

⁵⁵³ Akyüz, *Değişim...a.g.e.*, s.122-125, Reşat Nuri Güntekin'in 1928 yılında yayınlanan “Yeşil Gece” adlı romanı Meşrutiyet döneminde medreselilerin halk üzerindeki etkisi ve yeni öğretmen tipinin taşrada karşılaştıkları zorlukları anlatıyor.

⁵⁵⁴ Akyüz, *Değişim...a.g.e.*, s.119-120, Meşrutiyet dönemi aydınlarının “Devr-i sabık” hakkındaki abartılı anlatımları hakkında bkz. Berkes, *a.g.e.*, s.322.

uzaklaştırılma korkusu, İttihatçıları yoğun bir meşrutiyet propagandasına sevk etmişti.⁵⁵⁵

İttihatçıların ulaşabileceklerin en kolay kitle öğrenciler, en güçlü araç da ders kitaplarıydı. Nitekim, İttihat ve Terakki mensupları da, iktidarlarıyla birlikte okulları daha sıkı bir denetim altına almayı ve yönlendirmeyi amaç edinmişlerdir. Bu çerçevede İttihat ve Terakki yönetimi, öncelikle eski rejimi ve onun sembolü haline gelmiş olan II. Abdülhamit'i övücü, yüceltici ifadeleri ders kitaplarından çıkarıp, yerine, bir taraftan meşrutiyeti öven, yücelten ifadeler yerleştiriyor, bir taraftan da II. Abdülhamit ve yönetim şeklini şiddetle eleştiriyorlardı.⁵⁵⁶

Başlangıçta, Osmanlılık adı altında unsurları birleştirme (ittihad-ı anasır) gayreti içerisinde olan siyasi irade, parçalanmayı önlemek amacıyla Osmanlıcılık düşüncesini işliyordu. Onun için de başlangıçta “Osmanlıcılık” düşüncesi, itttihatçıların ideoloji eksenine haline gelmiştir. Ancak Balkan Savaşları sonrasında ortaya çıkan tablo, onları bu düşüncelerinden dönmeye mecbur etmiştir. Osmanlıcılık düşüncesi yerini Türkçülük ideolojisine bırakmıştır.⁵⁵⁷

Balkan Savaşları'nda kaybedilenlerin acısını yüreklerinde duyanların yalnızca Müslüman Türkler oluşu, Türkçülük ideolojisinin canlanmasına ve iktidarın, ders kitaplarına yansıyan bir tercihi haline gelmesine sebep olmuştur. Bu yüzden ülkenin kurtuluşu “ittihad-ı anasır”da değil, Türkçülük fikrinin yayılmasında aranmaya başlanmıştır.⁵⁵⁸ Burada ilginç olan, düşünce alanında ortaya çıkan değişimlerin hiç vakit geçirilmeden ders kitaplarına aksettirilmesidir. İkinci meşrutiyetin ilanından itibaren, ders kitaplarının muhtevasında değişmeler meydana gelmişti.

Ders kitapları, Maarif Nezaretinin denetiminden geçtikten sonra okullarda okunmasına izin veriliyordu. 1914 yılında ders kitapları yazımı için müsabaka açıldı. Müsabakada kazanan kitap yazarlarına “mükafat-ı nakdiye” verilerek kitapları da beş yıl süreyle okullarda okutulacaktı.⁵⁵⁹

⁵⁵⁵ Doğan, *a.g.e.*, s. 75.

⁵⁵⁶ Doğan, *a.g.e.*, s. 70.

⁵⁵⁷ Doğan, *a.g.e.*, s. 88-89.

⁵⁵⁸ Doğan, *a.g.e.*, s. 89.

⁵⁵⁹ Ergün, *a.g.e.*, s. 183.

1.8. Öğretmenlerin Maaşları ve Yaşam Koşulları

Meşrutiyet döneminde öğretmen maaşları ve eğitim giderleri eskiden olduğu gibi Devlet bütçesi ve vilayet hususi bütçeleri olmak üzere iki kaynaktan karşılanmaktaydı. Maarif Nezareti giderleri, Darülfünun ve ona bağlı kuruluşlar, yüksek okullar, orta dereceli okulların giderleri ile öğretmen maaşları birinciden, Darümuallimat-ı İbtidaiyelerle tedrisat-ı ibtidaiye müfettişleri ve mekatib-i ibtidaiye öğretmenlerinin maaşlarıyla ilköğretime ait tüm ihtiyaçlar ikinci kaynaktan karşılanmaktaydı. Öğretmenler arasında büyük çoğunluğu oluşturan ilkokul öğretmenlerinin maaşlarının yerel bütçelere bırakılması onların çoğu zaman maaş alamamalarına ve güç bir yaşam sürdürmelerine neden olmuştu.⁵⁶⁰

Ahenk Gazetesinin 31 Teşrin-i Evvel 1911 tarihli nüshasında yer alan haberde; memleketin ilerlemesinin Maarif sayesinde gerçekleşebileceği, bunda öğretmenlerin vazifelerinin büyük olduğu, bunun için onları daima muazzez tutmamız gerekirken bu öyle olmuyor denilip birçok öğretmenin eğitimden ziyade geçim derdine düştüğü belirtiliyordu. Ödemiştan gönderilen bir mektupta öğretmenlerin durumu hakkında şunlar söyleniyordu:

*“1908 senesi Şubat maaşının ancak üçte biri verildi. 1909 senesi maaşının yine yalnız üçte bir miktarı verildi. Ağustos ve Eylül maaşları ise hiç verilmedi. Bu hal-i pür melale maruz kalan Ödemiş Mekteb-i ibtidaiyesi muallimin-i mevcudesi makam-ı vilayete müracaat etmişlerse de işin yine Ödemiş Maarif Komisyonuna havale edilmesinden başka bir şey yapılmadı. Gidişattan anlıyoruz ki Ödemiş Maarifinin bütçesi müsait değil ve maaşların ödenmesi mümkün değil. Bunun başka şekilde hal edilmesinin düşünülmesi gerekir. Çünkü maaşıyla geçinen bir öğretmen, değil 4-5 ay, hatta bir ay bile maaş almazsa idaresi zordur ve bu kişiden layıkıyla hizmet beklemek abes olur.”*⁵⁶¹

1912 yılında Çeşme kaza ibtidai muallimlerinin Nisan maaşları 8 ay geçtiği halde ödenmemişti. Öğretmen maaşlarını konu alan makalesinde M. Galip “İşte muallimlerimizin cüz’i olan maaşlarını vakt-i zamanyla vermezsek, onları müsterih

⁵⁶⁰ Akyüz, Değişim, a.g.e., s.92.

⁵⁶¹ Ahenk, 11 Teşrin-i Evvel 1911.

kılmazsak acaba onlardan ne gibi bir hizmet bekleyeceğimizi ehl-i maariften sorarım.” diyordu.⁵⁶²

1913 yılında Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatiyle ilköğretimde görev yapan öğretmenlerin maaşları aşağıdaki gibi düzenlendi. (69-73 md.)

İbtidaiye Öğretmenlerinin Maaşları		Darümuallimin Müdür Muavvinlerinin Maaşları	
7. Sınıf	300	3. Sınıf	750
6. "	400	2. "	900
5. "	450	1. "	1100
4. "	500	Darümuallimin Müdürlerinin Maaşları	
3. "	600	3.Sınıf	1200
2. "	700	2. "	1300
1. "	1000	1 "	1400
Darümuallimin Öğretmenlerinin Maaşları		İbtidai Müfettişlerinin Maaşları	
5.Sınıf	500	5.Sınıf	600
4. "	600	4. "	800
3. "	700	3. "	1000
2. "	800	2. "	1200
1. "	1000	1. "	1500

Ayrıca, Mekatib-i ibtidaiye muallim muavinleri, 200 kuruş maaşla hizmete başlayıp ve maaşları 600 kuruşa baliğ oluncaya kadar her 5 senede 100 kuruş zam alacaklardı.(68.Md.) Öğretmenler, memuriyete başladıkları ilk 5 yıldan sonra her 3 yılda bir terfi hakkına sahip olacaklardı.(74.Md.)⁵⁶³

Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatinin eskiye göre az yükselttiği ücretler, büyük öğretmen kitlesine asgari yaşam standardı sağlamaktan uzaktı. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odasının istatistiklerine göre 1914'te İstanbul'da bir aile asgari 1.161 kuruşla geçinebiliyordu. 1.Dünya savaşı ve Mütareke yıllarındaki aşırı fiyat artışları öğretmenlerin geçim sorunlarını çok ciddi hale getirmişti.⁵⁶⁴ Savaş şartları ekonomik piyasasında, psikolojik ve spekülatif nedenlerle, daha darlık baş göstermeden fiyat artışları baş gösterdi. Savaşın uzamasına paralel olarak stokların erimesi yüzünden fiyatlar tırmanışa geçti.⁵⁶⁵ Örneğin 1 okka şeker Temmuz 1914'te 3 kuruş iken Eylül 1918'de 250 kuruşa yükseldi.⁵⁶⁶

⁵⁶² M. Galip, "Muallim Maaşları", *Ahenk*, 14 Kanun-ı Sani 1912.

⁵⁶³ "Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati", (5. Fasıl), *Tanin*, 27 Teşrin-i Evvel 1913.

⁵⁶⁴ Akyüz, *Değişim*, a.g.e., s.96.

⁵⁶⁵ Zafer Toprak, *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum(1908-1950)*, İttihat-Terakki ve Devletçilik, İstanbul, 1995, s.143.

⁵⁶⁶ Toprak, a.g.e., s.146.

Bâb-ı Âli, Savaşla birlikte ilk fedakarlığı memurlardan beklemiş, artan fiyatlara karşın, aylıkların %50'sini kesintiye tabi tutarak zorunlu tasarrufa yönelmişti. Böylece savaş öncesinde aldığı aylığın ancak yarısını alabilen memur, daha savaşın ilk aylarında geçim sıkıntısına düşmüştü.⁵⁶⁷

Savaş enflasyonunun ilk belirtileri üzerine Bab-ı Âli, -Kasım 1915'e kadar geçen ayların farkları hariç- aylıkları tam olarak ödemeye karar verdi. Yaşam pahalılığı nedeniyle 1916 ve 1918 yıllarında çıkarılan geçici yasalarla memur maaşlarına zam yapılmış, ancak memurun eline geçen paranın alım gücü sürekli düşüyordu. Bu yüzden memur, giderek yoksullaştı ve maaşının satın alma gücü savaş öncesine oranla yüzde 60-80 oranında düştü.⁵⁶⁸ "Üçüncü derecede bir ilkokul öğretmeni Temmuz 1914'te 600 kuruşluk maaşının 235 kuruşunu temel ihtiyaçlarına harcıyor, diğer giderleri ve tasarrufu için elinde 365 kuruş kalıyordu. Savaşın son yıllarında aynı öğretmen 840 kuruş aylıkla geçinmek zorunda kaldı."⁵⁶⁹

Daha kötü olan durum, öğretmenlerin maaşlarını alamamasıydı. Özellikle maaşlarını vilayet bütçelerinden alan ilköğretim çalışanları birkaç ayda bir ve eksik olarak aldıkları maaşlarla geçinmek zorundaydılar. Vilayetlerde, vilayet meclis-i umumisince ilkokul öğretmenlerinin terfileri vilayet bütçesine ek yük getirmesin diye engelleniyordu. Bu yüzden başka bir iş bulabilen öğretmenler meslekten hemen ayrılıyorlardı.⁵⁷⁰

Mart 1914 tarihli Yeni Fikir dergisinde, beş aydır maaşını alamadığını, arkadaşlarının da aynı durumda olduğunu söyleyen bir köy öğretmeni şöyle diyordu :

"Aç ve çıplak kalanlara acıyanlar kalmadı(...) Tahammül edilemeyecek haldeyiz. Kısmet böyle imiş... Maarif Nezareti bizi buraya gönderirken fedakarlık etmek lazım olduğundan, çok çalışmaktan, irşaddan ve ıslahattan bahsetti; halbuki şimdi anlıyoruz ki bunlar hep laf imiş; hocaya da ihtiyaç yokmuş! Mamafih burada çiftçilik

⁵⁶⁷ Toprak, a.g.e., s. 148.

⁵⁶⁸ Toprak, a.g.e., s.149-150.

⁵⁶⁹ Toprak, a.g.e., s.150.

⁵⁷⁰ Akyüz, Değişim, a.g.e., s.96.

*yapabileceğim veya bir dükkancının yanında iyi iş bulabileceğim. Ne yapayım aziz ve mukaddes mesleğimi terk ettiriyorlar!”*⁵⁷¹

Ziya Gökalp, Eylül 1916’da toplanan İttihat ve Terakki Kongresine verdiği layihada öğretmenlerin ekonomik sorunlarına değinerek öğretmenlik mesleğinin yüceltilmesi için öğretmenin yükseltilmesini, bunun için de mesleğe maaş ve mevki bakımından toplumda iyi bir yer sağlanmasını öneriyordu.⁵⁷²

Öğretmenler, maaşlarının azlığına zaman zaman tepki göstermişlerdi. Ancak memleketin savaş şartları içinde bulunması ve öğretmenlerin örgütlü bir şekilde hareket edememesi sonuç alınmasını imkansızlaştırıyordu. Daha meşrutiyetin başında Aydın Vilayeti ilkokullarında görev yapan öğretmenler maaşlarına yapılan zamların verilmemesinden dolayı greve giderek okulları kapatacakları tehdidinde bulunuyorlardı.⁵⁷³

13 Kanun-ı Sani 1919’da Namazgah’taki İnas Mektebinde Mekatib-i İbtidaiye Müdür ve Muallimleri toplanarak *“aldıkları maaşların pek cüzi olduğu ve her dem mütezayit bir sefaletin pençe-i ahı altında ezilmekte buldukları yetmiyormuş gibi bir de maaşlarının vaktiyle verilmemesi suretiyle ihtiyaçlarının bir kat daha teşdidini mucip olacak terahi ve ihmallerin mazuru buldukları”*ndan bahisle *“refah-ı hallerinin temini esbabına tevessül edilmek üzere”* çare arıyorlardı.⁵⁷⁴

1918 Kasım başında, altı aylık havaleleri gelmeyen öğretmenlerin aldıkları en son maaş Ağustos ayına aitti.⁵⁷⁵ Şubat 1919’da Bergama ilkokul öğretmenlerinin maaşları verilmediği için vazifelerini terk ederek kazadaki ilkokullar kapandı.⁵⁷⁶ Cumhuriyet ilan edilmek üzere olduğu günlerde İzmir Darülmualimin ve Darülmualimat öğretmenlerinin Eylül ayı maaşları henüz ödenmediği için valinin avans suretiyle maaşları ödemesi bekleniyordu.⁵⁷⁷

⁵⁷¹ Yeni Fikir, 15 Mart 1330 (28 Mart 1914), Sayı.20, C.3, s.649, Aktaran, Akyüz, Değişim...a.g.e., s.97.

⁵⁷² “Maarif Meselesi”, Muallim, 1 Temmuz 1333(1 Temmuz 1917), Sayı 12, C.1, s.358, Aktaran Akyüz, Değişim...a.g.e., s.130.

⁵⁷³ İttihat, 15 Teşrin-i Evvel 1908.

⁵⁷⁴ Anadolu, 14 Kanun-ı Sani 1919, Mûsavat, 14 Kanun-ı Sani 1919.

⁵⁷⁵ Anadolu, 1 Kasım 1919.

⁵⁷⁶ Mûsavat, 19 Şubat 1919.

⁵⁷⁷ Ahenk, 12 Ekim 1923 Adı geçen okul öğretmenlerinin Kasım ayı başında da henüz maaşları ödenmemişti. Ahenk, 1 Kasım 1923.

V.BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE EĞİTİMİN MALİ DURUMU, SAVAŞ KOŞULLARI ve EĞİTİMDE OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E KALAN MİRAS

1. EĞİTİMİN MALİ DURUMU

Okullar için devletin genel bütçesinden 1838 yılından itibaren para ayrılmaya başlandı. 1883 tarihinden itibaren maarife gelir sağlamak için “hisse-i maarif” vergisi adı altında aşardan %15, emlak vergisinden de %5 oranında pay alınıyordu. Maarif Nezaretinin diğer bir gelir kaynağı taşrada maarife ait vakıfların gelirlerini toplayan “Mahalli Maarif Sandıkları”ydı. Maliye bu gelirleri gerekçe göstererek diğer nezaretlere göre Maarife daha az ödenek ayırıyordu.⁵⁷⁸

1910’da Emrullah Efendinin Nazırlığı sırasında Maarife para kazandırmak için yüksekokullarda öğrencilerden alınan ücrete zam yapıldı ve maarif için aşar ile emlakten alınan hisseler birleştirildi. 1913’te çıkarılan vilayet hususi kanunuyla birlikte maarif hisseleri vilayet bütçelerine bırakıldı.⁵⁷⁹

Meşrutiyetin ilanından I. Dünya Savaşının çıktığı 1914 yılına kadar bazı nezaretlerin genel bütçeye oranları % olarak aşağıdaki gibiydi:⁵⁸⁰

Nezaret	1325	1326	1327	1328	1330
Maarif	2.15	2.84	2.73	2.82	1.62
Maliye	8.86	9.57	7.86	7.97	7.08
Dahiliye	3.52	3.97	3.72	3.58	2.99
Harbiye	26.99	27.28	24.84	25.00	17.58
Bahriye	3.97	4.97	4.63	3.73	3.85
Jandarma	5.86	5.30	4.72	5.00	6.49
Nafia ve Ticaret	3.45	3.51	4.27	3.58	1.63
Adliye ve Mezahib	2.11	2.30	2.15	2.23	1.93
Orman ve Ziraat	1.10	1.18	1.32	1.29	1.17
Posta ve Telgraf	2.24	2.39	2.18	2.14	2.08

⁵⁷⁸ Ergün, a.g.e., s.166.

⁵⁷⁹ Ergün, a.g.e., s.166.

⁵⁸⁰ Ergün, a.g.e., s.167, 1914’te “Vilayet-i Osmaniye’deki mekatibin inşaatı için” Maarif Nezaretince Fransız mali kuruluşlarından 600.000 lira borç alındı. *Ahenk*, 2 Nisan 1914.

Ancak bu oranlar II. Meşrutiyet döneminde eğitime harcanan gerçek rakamları göstermekten uzaktır. Çünkü, askeri okullarla diğer bazı okulların (Ziraat, Orman) harcamaları bağlı oldukları nezaretçe karşılanıyordu. Bunları da maarif harcamalarına eklediğimiz zaman bütçeden eğitime ayrılan pay yüzde olarak şöyle ortaya çıkar:⁵⁸¹

Yıl	Maarif Harcaması	Diğer Eğitim Harcamaları	Toplam	Genel Bütçeye Oranı
1325	66.052.751	30.105.493	95.158.244	% 3.13
1326	94.639.804	54.840.926	149.480.730	% 4.53
1327	99.448.185	61.064.276	160.512.461	% 4.42
1328	96.275.392	45.043.609	141.369.001	% 4.15
1330	55.349.237	68.208.833	123.598.070	% 3.63
Toplam	411.765.369	259.313.137	671.165.506	% 3.99

Hazine gelirlerinin, %50'ye yakınının "Düyun-u Umumiye" adıyla dış borç ödemesine, Jandarma, Bahriye, ve İmalat-ı Harbiye harcamaları da eklenirse %25'inin savunma harcamalarına ayrılan Osmanlı bütçesinde, eğitime ancak %3-4 oranında para ayrılıyordu.⁵⁸²

Özellikle Meşrutiyetin ilanından sonra, eğitim kurumlarına, toplumu refaha ve düzene kavuşturacak bir araç olarak bakılması ile birlikte eğitime ayrılan paranın artırılması gündeme gelmiştir. Ancak Devlet hazinesinden ayrılan paranın yeterli olmayacağı düşüncesiyle, biraz da Osmanlı ülkesinde faaliyet gösteren misyonerlerin ve gayrimüslimlerin eğitim kurumlarına gösterdikleri ihtimamdan etkilenen aydınlar Türk halkını eğitim kurumlarına para vererek destek sağlamalarını sürekli özendiriyorlardı. Bu bağlamda eğitim konusunda her şeyin devletten beklenemeyeceği halkın üzerine düşenleri yerine getirmesi isteniyordu. Nitekim Vilayet İdare ve Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunlarıyla umumi ibtidai okullarının tüm masraflarının vilayet hususi bütçelerinden karşılanması ile birlikte halkın daha çok eğitim kurumları ile ilgilendikleri görüldü. Maarifin ihtiyaç duyduğu parayı karşılamak için kimi zaman vilayet idaresinin girişimi ile piyango düzenleniyor, okullar yararına sinema gösterimi sunuluyor veya bizzat okullara hediye sandıklar kurularak öğrencilerin iane vermeleri sağlanıyordu. Bu sadece eğitim kurumlarına yönelik bir faaliyet değildi. Orduya gemi almak için "Donanma İaneleri", askerlere yönelik "Hediye-i Şita" kampanyaları ve Hilal-i Ahmer ve Müdafai Milliye Cemiyetlerinin faaliyetleri özellikle Türkler arasında toplumsal dayanışmaya

⁵⁸¹ Ergün, *a.g.e.*, s.167.

⁵⁸² Ergün, *a.g.e.*, s.167.

sağlamaya yönelik çabalardı. Müslüman-Türk nüfusun 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından beri Anadolu'ya göç etmek zorunda kalması ve daha sonraki Trablusgarb, Balkan ve I. Dünya savaşlarının meydana getirdiği durum, bu toplumsal örgütlerin etkinliklerini hem zorunlu kılıyor hem de halkın bu tür faaliyetlere katılımını artırıyordu.

1.1. İane/Yardım

Meclis-i Maarifin Haziran 1909'daki toplantısında, "iane sandıkları" ihdas edilerek ve belirli günlerde gezdirilerek "umumun fütüvvet ve muavenetine müracaat edilmesi" kararlaştırılmıştı.⁵⁸³ Ayrıca, eşraftan ve halktan toplanan iane miktarı, ibtidai mekteplerin ihtiyaçlarını karşılayamadığı için II. Meşrutiyetin ilk yılında İttihat ve Terakki kulübü aracılığıyla artırıldı.⁵⁸⁴

Her okulda birer sandıkça vücuda getirilerek okula kayıtlı öğrenciler kendi rızalarıyla her gün birer metelik atacaklar ve daha sonra biriken bu para o okulda bulunan fakir öğrencilerin ihtiyaçlarına harcanacaktı.⁵⁸⁵ Ayrıca Hilal-ı Ahmer Cemiyetine bütün okul öğrencileri ayda bir metelik vererek yardımda bulunuyorlardı.⁵⁸⁶

Torbalı'da her biri diğerinden 45 dakika mesafede olan Tepeköy, Hamidiye, Ertuğrul, Yeniköy, Koşucuburun, Çılık, Karakoyun, Arıtış, Arslanlar, Çaybaşı ve Ekreci köyleri ortasına bu köylerin çocuklarının talim ve terbiyesi için bir rüştiye mektebi yapılmasına, bu 12 köy ahalisi 200 lira iane vermeyi taahhüt etmişlerdi.⁵⁸⁷

Menemen kazasının Kaklıc köyünde, Çeşme kazasına tabi Kaklıc köyünde, Bergama'da Reşadiye Nahiyesinde ahali ianesiyle birer ibtidai okul inşa edildi.⁵⁸⁸

1.2. Piyango

28 Teşrin-i Evvel 1909 tarihinde Vilayet Makamı, gazetelere verdiği ilanda "İzmir'de bulunan anasır-ı muhtelifeye ait tüm Osmanlı mekatip ve hastahanelerinin

⁵⁸³ *Ahenk*, 24 Haziran 1909.

⁵⁸⁴ *İttihat*, 25 Kasım 1908.

⁵⁸⁵ *Ahenk*, 1 Kanun-u Sani 1911.

⁵⁸⁶ *Ahenk*, 17 Aralık 1916.

⁵⁸⁷ *İttihat*, 2 Nisan 1911.

⁵⁸⁸ *Ahenk*, 21 Teşrin-i Sani 1913, *DUİT*. 66-1/1-8, *Ahenk*, 26 Teşrin-i Evvel 1911.

tehvini idareleri için büyük mikyasta bir piyango tertip edileceğinden” talip olanların Meclis-i İdare-i Vilayette toplanacak özel komisyona müracaat etmelerini istiyordu.⁵⁸⁹

1909’da Mordehay Levi ve Bünyamin Davidas Efendiler ile vilayet arasında 10 sene süreyle imzalanan mukaveleye ek olarak 1912 yılında müteahhitlerin de muvafakatiyle aşağıdaki hususlar kararlaştırıldı.

Piyango hasılatından mekatib-i umumiye hissesine ait olan %11 %12,5’e yükseltildi. Böylece piyango hasılatının %64’ü ikramiyeye ve %12,5’i mekatib-i umumiyeye ve geriye kalan %23,5 müteahhitlere ait olacaktı. Ayrıca o tarihe kadar satılmayan biletlerden maarif sandığına bekletilen okullara ait %11 hissesi ayrılmayan biletler bundan sonra gerek satılsın ve gerek satılmasın maarife ait olan hisse tamamen alınacaktı.⁵⁹⁰

Düzenlenen piyangoya ilgiyi artırmak için insanların hamiyet duyguları tahrik edilerek yabancıların tertip ettikleri piyangolara rağbet etmemeleri konusunda halk uyarılıyordu.⁵⁹¹

“Şu kadar diyeceğiz ki ecnebi piyangolara dehşetli bir darbe indirmeye muvaffak olan bu yerli piyangomuzda muavenet etmek hepimize, evet umum ahalimize mutena bir borçtur. Şu halde bu kere meydan-ı tedavüle çıkan 9. tertip keşideye karşı da büyük bir rağbet göstermeli, bu suretle hem piyangoda bulunmaya müsâraat etmeliyiz ki vatani, milli vazifemizi ifa etmiş olalım. Halkımızdan bunu rica etmekle beraber rüesa-yı memurimizden de bu müessese hakkında daima bidiriğ muavenet buyurmalarını temenni ederiz.”

1.3. Bütçe

Yukarıda sayılan para sağlama yolları dışında, İzmir’de bizzat Maarife gelir getiren mülkler vardı. Bu taşınmazların bazen satılması, bazen belediye tarafından

⁵⁸⁹ Ahenk, 28 Teşrin-i Evvel 1909.

⁵⁹⁰ Ahenk, 18 Temmuz 1912, Moralı, a.g.e., s.53 İmzalanan bu mukavelename ile vilayet dahilinde başka nakit piyango çekilişi men edildi. Nitekim, 1912 yılında Menteşe sancağında fidanlık tesisi için bir piyango tertip etme isteği hem Meclis-i Umumi-i Vilayetçe hem de Meclis-i İdarece reddedilmiş ve bu iş için Ziraat Nezaretinden 10.000 kuruşluk havale talep edilmesi münasip görülmüştü. Ahenk, 18 Mart 1912.

⁵⁹¹ Ahenk, 5 Ocak 1916.

istimlak edilmesi veya kiraya verilmesi suretiyle eğitime gelir sağlanıyordu. Ayrıca maarif masraflarının bir kısmı, maarif namına vilayet dahilinde mevcut medrese ve evkafın yıllık gelirlerinden karşılanıyordu.⁵⁹²

Keçeciler'de İptidai Mektepleri gelirlerinden olup yıkılan binanın yerine 1908 yılında, maarife gelir getirmesi için bir otel inşa edilmesine Şuray-ı Devlet Maliye Dairesi kararı ile irade-i seniye çıktı.⁵⁹³ Maarif gelirlerinden olan İzmir Parmakkapı'daki bir dükkan, 1911 yılı Şubat ayında toplanan Vilayet İdare Meclisi'nin kararıyla 80 liraya belediye tarafından yıkılıp istimlak edildi.⁵⁹⁴ Urla'da maarife gelir getirmek amacıyla inşa edilen binalar 1909 yılında Düyun-u Umumiye İdare'sine ve Ziraat Bankasına kiraya verildi.⁵⁹⁵

Yine İzmir İslam ibtidai mektepleri akarlarından olan Debbaghane civarında Çayırılıbahçe'deki arsalar, İngiliz iskelesinde bulunan Lünida Oteli ve Hacıbey sokağındaki iki odalı bir hane kiraya verilerek maarife gelir sağlanıyordu.⁵⁹⁶

Meclis-i Umumi-i Vilayetin 16 Mart 1909 tarihli toplantısında maarif işleri tartışılmış, mekatib-i ibtidaiye masraflarına karşılık olmak üzere bazı gelir kaynakları bulunmuştu. Vilayet makamı defterdarlığa gönderdiği tebliğde, vilayet okullarının idareleri için maarif ianesi hissesinden her ay gönderilen 130.000 kûsur kuruş paranın Dersaadet'e gönderilmemesini istiyordu.⁵⁹⁷

1909 yılı Maarif bütçesinde ibtidai mekteplerinin tesisat ve masrafları karşılığı olarak 3000 kuruş ayrılmıştı ve ibtidai mektepleri inşaat masrafı olarak 80.000 kuruş tahsis edilerek yapılacak okulların harita ve keşifnameleri isteniyordu. Meclis-i Maarif de Maarif Müdüriyetinden köylerde mektep inşasının 4-5 bin kuruşla gerçekleştirilebileceğini ve bu kadar masraf için ayrı ayrı harita ve keşifname tanzim

⁵⁹² *Ahenk*, 11 Teşrin-i Sani 1909.

⁵⁹³ *Ahenk*, 3 Mayıs 1908.

⁵⁹⁴ *Ahenk*, 13 Şubat 1911.

⁵⁹⁵ *Ahenk*, 29 Eylül 1909.

⁵⁹⁶ *İttihat*, 18 Şubat 1910, *Ahenk*, 16 Temmuz 1913, *Ahenk*, 28 Teşrin-i Evvel 1913.

⁵⁹⁷ *Ahenk*, 17 Mart 1909, *Ahenk*, 11 Nisan 1909, 27 Haziran 1909 tarihinde toplanan Meclis-i Maarif, İkçeşmelik Caddesi üzerinde bulunan Memduhiye Mektebi altında ve etrafındaki havalide maarife gelir olmak üzere dükkanlar inşa edilmesine karar verdi. *Ahenk*, 28 Haziran 1909.

edilmesinin mümkün olmadığı, boşuna zaman harcanmaması, inşaat mevsiminin geçmemesi için hemen vilayette bir heyet teşkiliyle bu işe başlanmasını istiyordu.⁵⁹⁸

Vilayetin 1909 senesi maarif bütçesinde 263.000 kuruşu Müslim ve 88.000 kuruşu gayrimüslim cemaatına ait ve ibtidai okulları öğretmen kadrolarının 6 aylık masrafına karşılık olarak toplam 351.000 kuruştan ibaret olan tahsisatın vilayet dahilinde mevcut yerli nüfus itibariyle sancaklar üzerine taksimatı yapılarak gayrimüslim mekteplerine isabet eden tahsisatın dağılımı ve gayrimüslim cemaat hisselerinin heyet-i ruhaniyeleri marifetiyle ve onlar tarafından gösterilecek yerlerdeki ibtidai mektepleri öğretmenlerine tahsisi Meclis-i Umumi-i Vilayetçe muvafık görüldü.⁵⁹⁹

1909 yılında eğitimin yaygınlaştırılması konusunda “tahsil-i ibtidai ve rüştiyenin mecburi ve ücretsiz ve tahsil-i idadinin ücretli olması lüzumuna dair” Koçaranos Efendi tarafından Vilayet Umumi Meclisine verilen tahrir üzerine uzun tartışmalar yapılmış ve bihakkın eğitimin yaygınlaştırılması için elli haneyi aşan köylerde bir mekteb-i ibtidaiyenin inşası uygun görülmüştü. Bu hesaba göre İzmir’de 1500 ibtidai mektep inşa etmek icap edecekti. Fakat Maarifin parasal gücü mevcut okulları bin bir güçlüklerle ancak idare ediyordu. Meclis-i Umumi bunları düşünerek aşağıdaki gelir kaynaklarını bulmuştu:⁶⁰⁰

1-Vilayet umumi maarif hissesinin tümünün alıkonularak İstanbul’a bundan para gönderilmemesi.

2-Vilayet dahilinde istihsal olunan tütün ve ipek aşarından doğrudan doğruya İstanbul’ca alınmakta olan maarif hissesinin de burada tevkifi.

⁵⁹⁸ *Ahenk*, 11 Teşrin-i Sani 1909, *Ahenk*, 22 Teşrin-i Evvel 1909 “Vilayet Maarif Bütçesi”, *İttihat*, 14 Eylül 1909.

⁵⁹⁹ *Ahenk*, 8 Kanun-ı Evvel 1909.

⁶⁰⁰ *Ahenk*, 21 Mart 1909, Ancak maarif için bulunan dört kalemden ibaret olan bu gelirin yıllık kaç lira olacağı bilinmediği gibi 1500 ibtidai mektebinin inşaatının kaç liraya mal olacağı da bilinmiyordu. Ayrıca, Aydın Vilayeti dahilindeki köy ve kasabalarda bulunan ibtidai mekteplerinin tanzim ve temin-i idareleriyle eğitimin yaygınlaştırılması için; ya hisse-i maarife tabi olan emlak vergisine cezai bir miktar zam ilavesine veyahut yalnız ihracat-ı dahiliyeden muntazam ve matrud bir usul dairesinde resim istifasına dair Aydın Vilayeti Meclis-i İdaresinden Şura-yı Devlete havale edilen mazbataya cevaben alınan tezkerede “gelecek seneden itibaren vilayet maarif hisse-i ianeleri tamamen mahallerine terk edileceğini ve şu halde Aydın Vilayeti maarifine sene-i haliyide sene-i sabıkaya nispetle 15.000 lira fazla bir meblağ-ı mahsus olacağına göre maarif hisse-i ianesinden başka muhtelif namlarla vergi ve rüsum alınmaması lazım geleceği” söyleniyordu. (29 Mart 1909) *BOA. ŞD.NF.MRF. 1433/11*.

3-Bütün vilayette sarf ve istihlak olunan her nevin her kıyyesine maarif namına ianeten 5 para zammı.

4-Vilayette mevcut sigorta kumpanyalarının temettuat-ı umumiyesinden maarif için münasip bir hisse alınarak buna mukabil sermayelerinin hükümetçe tasdik edilmesi.

1911 yılı Maarif bütçesinden Aydın Vilayeti ibtidai mekteplerine 7000 lira ayrılmıştı. Ahenk gazetesinde çıkan haberde ibtidai okullarına bu kadar az masraf ayrılması eleştiriliyordu.⁶⁰¹

“Senelik 70-80 bin hisse-i iane veren bu koca vilayetin en ziyade muhtaç bulunduğu mekatib-i ibtidaiyeye 30 bin liralık vilayet maarif bütçesinden yalnız 7 bin lira verilmesi bir faide temin etmemekte ve bununla vilayetin maarif-i ibtidaiyeye olan şiddeti ihtiyacı asla temin olunamayacak. Köylü çocuklarının cahil bırakılarak o meblağı merkezin ihtiyacına harcamak hiçbir vakitte doğru olamaz.”

Yine aynı meyanda, 23 Şubat 1912’de Meclis-i Umumi-i Vilayetten Maarif Nezaretine yazılan mazbatada;

“Halen vilayet dahilinde mektep yüzü görmemiş yüzlerce köy olup bu köylerde mektepler tesis ve mevcutların ihtiyaca göre düzenlenmesi, yıllık kişi başına 20 parayı bile bulmayan 7.000 lira ile bunun yapılması mümkün değildir. Ayrıca rüştiye ve idadiye gibi hizmetlerden zaten yararlanamayan köylülerin hisse-i iane verdikleri için onlara ibtidai mektep yapılmalı. Eğer bunun artırılması yoluna gidilmezse, ayrılan 7.000’nin mevcut ibtidai okulların ihtiyacına harcanacağı, 13.000 liranın da en fazla muhtaç yerlere 130 mektep yapılması için şimdiden 20.000 liraya iblağ edilmesi meclis-i umumiyece kararlaştırılmıştır”⁶⁰²

Mayıs 1912’de okulların idaresi hakkında Maarif Nezaretinden gelen tamimde; İdare-i Hususiye-i Vilayet Kanun-ı Muvakkatine, maarife ait olarak konulan 78.ve 80.Maddelerinin 1.fıkraları gereğince, vilayet mekatib-i ibtidaiye ve rüştiyesiyle

⁶⁰¹ Ahenk, 12 Şubat 1912, Anadolu, 23 Şubat 1912.

⁶⁰² “Maarif Nezaretine Meclis-i Umumi-i Vilayetten Yazılan Mazbatanın Suretidir”, Ahenk, 23 Şubat 1912.

Darümuallimin-i İptidiaye ve Rüştisiyle Darümuallimat-ı İbtidiaye ve Rüştiyeleri ve 5 senelik idadi mekteplerinin idare ve nezaretleri vilayetlere bırakıldığı gibi bu okulların tesis ve talim masrafları ve tedrisat-ı ibtidaiye müfettişlerinin maaş ve masraflarına karşılık olmak üzere aşar, meskukat vergilerine zam olarak alına gelmekte olan “hisse-i maarif varidatı” tamamen mahallerine bırakılıyordu.⁶⁰³

21 Şubat 1913’te padişah iradesiyle onaylanan “İdare-i Vilayet Kanun-ı Muvakkati” gereğince her vilayetin kendine mahsus hususi bir bütçesi olacak, vilayetlere ait gelir ve masraflar buna dahil edilecekti. 1913 Martının başından itibaren tatbik edilen bu kanunla vilayet bütçeleri, sadece meclis-i umumilerin denetimi altında olacaktı.⁶⁰⁴

Yine bu kanunun 90. Maddesinin 3.fıkrası hükmünce maarife ait zephiye resm-i munzammı, 10.fıkrası mucibince vilayetçe tesis ve idare edilecek her bütün okulların her nevi geliri yine mahallerine bırakıldı. Maarif Nazırı Emrullah Efendinin imzasıyla Maarif Müdürlüğüne gönderilen bu tamimde, “İdare-i Hususiye-i Vilayet Kanun-ı Muvakkati”yle yapılacağı umulanlar şöyle izah ediliyordu. Bu tamimi kısmen sadeleştirerek aynen aşağıya alıyoruz.

“1908 yılına ait vilayet maarif hissesi varidatı 5.558.455 kuruş olup vilayet dahilinde mevcut bulunan umumi mekatib-i ibtidaiye ve rüştiye ile Darümuallimin-i İbtidaiye ve 5 senelik idadilerin maaşatı ve masarısına müteallik 1909 senesi maarif bütçesinde 2.290.387 kuruş kayıtlı bulunmasına nazaran bu kanunla mahalline fazla olarak 3.268.068 kuruş bırakılmış oluyor. Bu gelirin yıldan yıla artacağı umulduğu gibi, idare ve nezaretleri vilayete tevdi edilen okulların ihtiyaçlarına yetmediği takdirde kanun-u mezkurun bahş ettiği müsaadeye binaen Meclis-i Mebusanın tayin edeceği tespit dahilinde olarak doğrudan doğruya istifa edile gelmekte olan tekalife meclis-i umumilerce kusur-u munzamma vaz edilerek gerçek ihtiyacın giderileceği belirtiliyordu. Bununla birlikte her ne suretle olursa olsun kendi geliri mahalli ihtiyacı

⁶⁰³ *Anadolu*, 14 Nisan 1912, *Ahenk*, 7 Mayıs 1912.

⁶⁰⁴ *Ahenk*, 18 Mart 1913.

karşılamanın yerlere eskiden olduğu gibi bundan sonra da devlet, bütçeden yardım etmeye devam edecektir.”⁶⁰⁵

Ahenk gazetesinin 21 Nisan 1913 tarihli nüshasında çıkan haberde, birçok ibtidai mekteplerinin gerek maaşları gerek diğer masrafları mahalli maarif idarelerine mahsus hasıllardan karşılandığı, ancak bu hasılların zamanında tahsil edilmediği için birçok kişinin -bihakkın- sızıltılarına sebep olduğu ve mezkur varidatın toplanması için muntazam ve kanuni bir usul olmadığından maarife ait bir hayli paralar ötekinin, berikinin “eyyad-ı mekkinde mahv olup gitmektedir.” Bu durumun, maarif-i umumiyenin tamim ve neşrine dehşetli sekte vurduğu belirtilerek kanunun bir an önce uygulanması isteniyordu.⁶⁰⁶

1913 yılından itibaren maarif hisselerinin vilayetlere bırakılmasıyla vilayet hususi bütçeleri devreye girdi. Aydın vilayetinin vilayet hususi bütçesinden 1913 yılında eğitime % 35.29 oranında hisse ayrılırken I. Dünya Savaşının ilk yılı olan 1914 yılında ise bu rakam % 25.02 indi.⁶⁰⁷

1913'te İdare-i Vilayet Kanun-ı Muvakkati çıktıktan sonra vilayet hususi bütçesinden eğitime ayrılan para şu şekildeydi:⁶⁰⁸

	1913 (1)	1914 (2)	1915 (3)	1916 (4)	1917 (5)	1918 (6)	1919(7)
Aydın Vilayeti Bütçesi	18.867.642	21.621.007	60.202.526	21.649.113	19.708.245	124.876.506	57.530.180
Maarife Ayrılan Para	6.657.312	5.409.943	42.421.911	8.448.449	8.367.879	105.425.406	19.678.910
V.Genel Bütçesine Oranı %	35,2842819	25,0216976	70,465334	39,024458	42,458773	84,4237314	34,2062375

⁶⁰⁵ “İdare-i Mekatib Hakkında”, Maarif Nazırı Emrullah Efendi, *Ahenk*, 7 Mayıs 1912, İdare-i Vilayet Kanun-ı Muvakkati gereğince vilayet için yapılacak olan maarif bütçesinin tanzimi zamanında göz önüne alınacak hususlardan biri de, ruhani reislerin yönetimi altında bulunan cemaat mekteplerinden köy ve mahalle namına idare edilen gayrimüslim mekteplerinin dahi umumi mekteplerden sayılacaktı. *Ahenk*, 19 Haziran 1912.

⁶⁰⁶ “Maarif Varidatının Suret-i Tahsili”, *Ahenk*, 21 Nisan 1913.

⁶⁰⁷ Ergün, *a.g.e.*, s.171.

⁶⁰⁸ 1) Engin Berber, *Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak: İzmir (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)*, İstanbul, 1999, s.160, 2) Berber, *Yeni Onbinler...a.g.e.*, s.160, 3) Berber, *Yeni Onbinler...a.g.e.*, s.160, 4)BOA. DÜİT. 66-3/2-12-12, 5) BOA, DÜİT. 66-1/ 1-1, 6) BOA, DÜİT. 66-1/ 1-5, 7)BOA, DÜİT. 66-1/ 1-17.

Yukarıdaki tablo okunurken, rakamların o yıl için düşünölen beklenti rakamlar olduğu unutulmamalıdır. Konsolide bütçe düzenlenirken (ki genelde Mart ayında bir yıl sonraki bütçe belirleniyordu) sadece görünen ihtiyaçlar göz önünde bulunduruluyordu. Dolayısıyla bütçenin uygulamada nasıl gerçekleştiğini bilmek imkansızdır. Ayrıca Vilayet umumi bütçesinden İzmir Sancağı'na % 40 oranında pay ayrıldığı göz önünde bulundurulmalıdır.

2. SAVAŞ KOŞULLARI ve EĞİTİM

1911'de başlayan Trablusgarb savaşı, 1912-13 Balkan Savaşları, 1914-18 I. Dünya Savaşı ve kısa bir mütareke döneminden sonra İtilaf devletlerinin Anadolu'yu işgali incelediğimiz dönemin büyük kısmında topluma savaş psikolojisi yaşıtıyordu. Şüphesiz, bu durum, eğitimi olumsuz etkilemiştir. Her şeyden önce eğitimin en önemli parçası olan insanların bu savaşlarda kaybedilmesi en büyük olumsuzluktu.

Balkan savaşlarından sonra Anadolu'ya göç eden nüfusun yerleştirilmesi sorun oldu. Bazı okullarda eğitime ara verilerek okul binalarına muhacirler yerleştirildi. İzmir'de bu iş için özellikle kız okulları kullanıldı. Bu durum, kızların yeni yeni ortaöğretim kurumlarına alınmaya başlandığı bir dönemde gerçekleştirilmesi, var olan olumsuz durumu daha da olumsuzlaştırıyordu. Bu olayın, kadınların da okuyup gündelik hayatta daha çok yer almaları gerekli olduğu konusunda toplumda beliren görüşlere aynı zamana denk düşmesi ilginç bir çelişkiydi. İzmir İnas Rüştıyesi mektebine Rumeli'den gelen muhacirlerin yerleştirilmesi üzerine tedrisat tatil edilmişti. Maarif müdüriyeti, Terakki-i İnas İptidai Mektebinde Rüştıye son sınıf öğrencileri için bir yer tedarik ederek eğitime başlandı.⁶⁰⁹

Özellikle Balkan Savaşları dolayısıyla göçmen durumuna düşmüş olan öğretmenlerden yararlanmak amacıyla Maarif Nezareti bazı düzenlemeler yaparak girişimde bulundu.

Vilayet dahilindeki ibtidai, rüştiye, Darümuallimin ile tedrisat-ı taliye muallimliklerine tayin edilmek üzere İzmir'e gönderilen savaş bölgesi öğretmenlerinin

⁶⁰⁹ Ahenk, 20 Mayıs 1913.

mülhakata giderek vazifeye başlamaları için lüzum görülen harcırahlarının karşılığı olarak merkezden 5.000 kuruşluk bir havale gönderildi.⁶¹⁰

Maarif Nezareti Mart 1913'te İzmir Maarif Müdüriyetinden Rumeli'den gelip merkez ve mülhakatta bulunan öğretmenlerin eski memuriyetlerini ve maaş miktarını gösteren bir defter istiyordu.⁶¹¹ Nitekim, bunun akabinde, Rumeli'den savaş dolayısıyla İzmir'e gelen, Mustafa Ziyaeddin Efendi Nehari İdadisi Ulum-u Arabiye ve Diniye muallimliğine, İbrahim Sıtkı Efendi Riyaziye muallimliğine, Selanik Tatbikat Mektebi Müdürü Tevfik Efendi Karaburun Mekteb-i İbtidaisi muallim-i evvelliğine tayin edildiler.⁶¹²

Ayrıca, Rumeli öğretmenlerinden olup İzmir'de bulunan ve Maarif Nezaretince çekilen kuralara dahil olmayan öğretmenlerin isimlerini gösteren bir defterin Nezarete gönderilmesi istenerek, bu gibi öğretmenler nihayet 10 gün içinde Maarif İdaresine müracaat ederek isimlerini kayıt ettirmeleri ve aksi takdirde maaşlarının kesileceği Maarif Müdüriyetinden ilan ediliyordu.⁶¹³ Böylece İzmir'in öğretmen açığı konusunda çektiği sıkıntı bir nebze olsun giderilmeye çalışılıyordu.

Ancak 1914'teki topyekun savaş, eğitimi çok daha kötü etkilemiştir. Çünkü, I. Dünya savaşında genç öğretmenler hatta lise öğrencileri bile silah altına alınmış, bu yüzden bazı okullar kapanmıştır. Meşrutiyetin başında Satı Bey'in çabalarıyla yetişen eskilere göre iyi eğitim görmüş öğretmenlerin çoğu cepheden geri dönememişlerdir. Silah altına alınmayan öğretmenlerden ise okulda ve halk içinde moral gücü ayakta tutma konusunda faydalanıldı.⁶¹⁴

⁶¹⁰ *Ahenk*, 23 Haziran 1912.

⁶¹¹ *Ahenk*, 18 Mart 1913.

⁶¹² *Ahenk*, 23 Mart 1913, *Ahenk*, 7 Teşrin-i Sani 1913, Rumeli'den gelen öğretmenler, okulların işgalinden sonra göç ettikleri için seferberlikten istisnaları özel bir emirle sağlandı. *Anadolu*, 1 Eylül 1913.

⁶¹³ *Ahenk*, 15 Kanun-ı Evvel 1913.

⁶¹⁴ Akyüz, *Değişim...a.g.e.*, s.141-142 Öğretmenlerden sonra sultani talebeleri silah altına alındığı gibi savaş uzadıkça 1917 yılında bugünkü ortaokulun karşılığı olan 5 ve 7 senelik idadi 4.sınıf öğrencilerinin, Beyler sokağında bulunan İzmir ve Bornova askerlik şubelerine müracaat etmeleri ilan ediliyordu. *Anadolu*, 22 Temmuz 1917.

1914 yılında, toplumun savaş şartlarına hazırlanması amacı gözetilerek, ilkokul ders programına silah talimi dersi konmuş ve nişan talimi yaptırılmak maksadıyla Maarif Nezaretinden İzmir'e 16 tüfek gönderilmişti.⁶¹⁵

1916'da seferberlik münasebetiyle idare ve talim heyeti silah altına alınan İzmir ve Aydın Sultanileri ile Darümuallimin ve İzmir Nehari İdadi mekteplerinin açılıp açılmayacağı şüpheli olduğu için öğrencilerin ikinci bir ilana kadar beklemeleri isteniyordu.⁶¹⁶

İzmir'de özellikle sağlıksız sulara bağlı olarak nükseden kolera salgınlarında, savaştan dolayı insanların iyi ve temiz gıda ile beslenememesi; hem salgının geç atlatılmasına hem de daha çok insanın ölümüne sebep oluyordu. Kayıt esnasında öğrencilerden aşı olduklarına dair belge istenmesine ve derslere ara verilerek okulların dezenfekte edilmesine rağmen zaman zaman okullarda kolera salgını yüzünden yine de eğitim aksıyordu.⁶¹⁷

1912 yılındaki büyük kolera salgınından sonra Maarif Nezaretinin okullardaki sağlık sorunlarıyla ilgilenen örgütü "Hıfzıssıha-i Mekatib Komisyonu" ve "Bilumum Mekatibde Emraz-ı Sariyenin Men-i Tevsii ve İntişarı Hakkında Nizamname" adlı yönetmelikle okullarda bulaşıcı hastalıklar önlenmeye çalışılıyordu.⁶¹⁸

1913 yılında kolera salgını münasebetiyle Nehari İdadisi, Darümuallimin, Çırak ve Sanayi mektepleri geçici olarak eğitimlerini tatil ettiler.⁶¹⁹ Aynı tarihlerde Rum Metropolithanesi İzmir Rum mektepleri müdürlerine bir tamim gönderip, kolera'nın "suret-i müstevlide hüküm ferma olduğu ve mekteplerde talebe ve talebatın ihtilat ve temasından hastalığın daha ziyade iştihat ve tevsii melhuz bulunduğu cihetle" ikinci bir emre kadar okulların tatil edilmesini tavsiye ediyordu.⁶²⁰

⁶¹⁵ *Anadolu*, 29 Teşrin-i Evvel 1914, *Ahenk*, 30 Haziran 1914.

⁶¹⁶ *Ahenk*, 31 Ağustos 1914.

⁶¹⁷ *Ahenk*, 14 Teşrin-i Evvel 1909, *Ahenk*, 21 Teşrin-i Evvel 1910.

⁶¹⁸ *Düstur*, İkinci Tertip, C.V, s.102-106, 1911-1912 ders yılı kolera yüzünden 20 gün geç başlamıştı. Önceki ders yılında yine kolera yüzünden yapılamayan imtihanlar da ancak okullar açıldığında yapılabilmışti. *İttihat*, 25 Ağustos 1911.

⁶¹⁹ *Ahenk*, 30 Eylül 1913, *Ahenk*, 24 Kanun-ı Sani 1913.

⁶²⁰ *Ahenk*, 21 Eylül 1913.

Savaş yüzünden anne babalarını kaybeden çocukların barınması başlı başına bir problemdi. -Ki bunların ülke çapındaki sayısı 15.000 bini aşıyordu- Bu amaçla kurulan Darüleytamlarda (Yetim Yurtları) bu çocuklara okuma yazma öğretilip bir sanat dalında yetiştirilmelerine çalışılıyordu.

1918 yılında Alaçatı, Manisa ve Aydın Darüleytamlarının açılmaları münasebetiyle gelen son emirde bu üç mektebe toplam 450 talebe kabul edilmesi bildirilmişti. Bu okullara kabul edilecek öğrencilerin elişleri mekteplerinin bulunduğu kaza ahalisi evladından olmaları şarttı. Diğerleri de vilayet merkezi İzmir'den gönderileceklerdi. Aşağıdaki şartları taşıyanlar Maarif Müdüriyetine müracaat ederek haklarında gerekli araştırma yapıldıktan sonra kayıt ve kabul ediliyorlardı.⁶²¹

- 1-Anası babası olmamak.
- 2-Anası olup babası şehit olanlar.
- 3-Anası olmayıp babası askerde olanlar.
- 4-Malulen gazi evlatları.
- 5-Ebeveyninden biri olmayıp diğeri de yaralı ve kötürüm olanlar.
- 6-Ebeveyni çocuğun maişetini temin edemeyecek kadar fakir olanlar.

Mütareke döneminde(1918-1919 ders yılı) daha önce el konulan okulların boşaltılması ve okullara yeni yer tedariki Türk okullarında eğitimin aksamasına sebep oldu. Vilayetten verilen acil boşlatma emri üzerine Merkez kazada Darülmualimin, İkinci Sultani, İnas ve Nehari İdadileri ile Karşıyaka Numune Mektebi açıkta kaldı. Bu taşınma işlemi eğitimi aksatmış ve bazı okullar Nisan ayı sonunda bile eğitime başlayamamışlardı.⁶²²

⁶²¹ *Ahenk*, 23 Ağustos 1916 Darüleytamlar müdür-ü umumiliğini Maarif Nazırını Şükrü Bey yürütüyordu. *Ahenk*, 4 Eylül 1916, 1916 yılında Darüleytamlar İdaresi, Avusturyalı bir ticaret şirketi ile ortak olarak İstanbul ve civarında 22 imalathane kurmak için anlaşma yaptı. *Ahenk*, 25 Kasım 1916.

⁶²² Engin Berber, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ankara, 1997, s.201-202, Engin Berber, *Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak: İzmir(30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)*, İstanbul, 1999, s.86, "Mektepsizlik Yüzünden İşgal Edilen Okullar", *Müsavat*, 31 Kanun-ı Sani 1919'de "Evvelce işgal edilip bu defa tahliye olunan bazı mektepler henüz açılmadı. Etfal-i memleketin birçoğu birkaç aydan beri tahsilden mahrum kalmaktadır. Hükümetin her halde birkaç konak

Cepheye giden bu öğrencilerin geri dönememesi ve birçok ailenin ekonomik sıkıntılardan dolayı çocuklarını okuldan aldırması sonucu bir çok okul kapandı. Mütareke dönemine denk gelen 1918-1919 öğretim yılı başlarken merkez kazada 93 okul faaliyette iken, Yunan işgalinden sonraki 1919-1920 öğretim yılında bu sayı 34'e düşmüştü. 1918-1919 Ders Yılında İzmir Sancağı'ndaki Türk Okulları:⁶²³

Kaza İsmi	Darülmualimin	Darülmualimat	Sultani	Erkek		Kız		Sarayi Mektebi
				Tali	İbtidai	Tali	İbtidai	
				İzmir Kazası	1	1	3	
Ödemiş				1	46			4
Tire				3	1			2
Bayındır					48			1
Bergama				1	34			6
Çeşme				2	12	2		2
Menemen					44			2
Foçateyn					7			2
Nif					33			4
Urla					1			1
Karaburun				1	11			1
Seferihisar					7			1
Kuşadası				1	9			1
Toplam	1	1	3	24	315	7	32	1

Yunan işgalinden dolayı bir çok okulun kapanmak zorunda kaldığı 1919-1920 öğretim yılında Merkez kazada eğitim veren Türk okullarının yeri, öğretmen ve öğrenci sayıları aşağıdaki gibiydi:⁶²⁴

isticar ederek bu mektepleri devam ettirebilecek iktidara malik olduğuna zan ederiz. Bunun için mühim meseleyi bir an evvel hal etmek zarureti vardır. Tahsilin geri kalmamasını temin edecek esbaba tevessül edilmesini hükümetten bekleriz.” denilmektedir.

⁶²³ İzmir ve Çevresi Resmî, Özel Binalar İstatistiği 1918, (Haz. Erkan Serçe), İzmir, 1998, Berber, Yeni Onbinler...a.g.e., s.85.

⁶²⁴ G.N Mihail, İzmir 1920, Yunanistan Rehberinden İşgal Altındaki Bir Kentin Öyküsü, (Çev. Ve Yay. Haz. Engin Berber), İzmir, 1998, s. 42-44, Yunanlılar tarafından işgal sırasında Türk okullarının maruz

ERKEK OKULLARI					
Nu:	Okulun Adı	Adresi	Müdürü	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1	Birinci Sultani	Vilayet Yanı	Ahmet Nuri Bey	26	450
2	Nehari İdadisi	Beyler Sokağı	Ahmet Naili Bey	15	240
3	Darülmuallimin	Sadullah	Şerif Bey	18	200
4	Turan Numune	Beyler Sokağı	Baha Bey	11	246
5	Teshiliye	Tilkilik	Mehmet Cemal Bey	4	127
6	Gayret	Eşrefpaşa	Abdülkerim Bey	7	197
7	Hazırlık	Karşıyaka	Daniş Efendi	6	123
8	Memduhiye	İkiçeşmelik	Hüsnü Bey	6	216
9	Hadikatü'l Vildan	Beyler Sokağı	Mustafa Efendi	5	74
10	Sokukkuyu	Karşıyaka	Mehmet Suzi Bey	1	59
11	Menba-yı İrfan	Karşıyaka	İbrahim Ethem Bey	1	33
12	Sahiliye	Karataş	Süleyman Asaf Bey	1	52
13	Hilal İdadisi	Arap Fırını	Şevki Bey	26	450
14	İkinci Sultanisi	Keçeciler	Kazım Bey	18	210
15	Sanayi Mektebi	Karantina	Mehmet Sezai Bey	39	319
KIZ OKULLARI					
16	İdadi	Namazgah	Şevket Hanım	32	480
17	Darülmuallimat	Karşıyaka	Makbule Hanım	23	250
18	Namazgah İkokulu	Namazgah	Hilmi Efendi	14	242
19	Numune	Karşıyaka	Daniş Efendi	14	177
20	Karşıyaka İkokulu	Karşıyaka	Gülnaz Hanım	8	304
21	Komite İkokulu	Karantina	Mehmet Sırrı Bey	11	194
22	Terakki-i İnas	Beyler Sokağı	Makbule Hanım	12	320
23	Tefeyyüz	Kokaryalı	Hafız Ahmet Nazmi	7	222
24	Mecidiye	Birinci Mecidiye	Zehra Hanım	6	169
25	Mecidiye	İkinci Mecidiye	Şakire Hanım	5	167
26	Gayret Kız	Eşrefpaşa	Azimet Hanım	6	195
27	Selimiye Kız	Selimiye	İhsan Hanım	3	98
28	Bozyaka (Karma)	Karşıyaka	Halil Hilmi Bey	3	52
29	Birinci Anaokulu	Tilkilik	Zühtüye Hanım	4	234
30	İkinci Anaokul	Arap Fırını	Emine Hanım	3	169
31	Üçüncü Anaokulu	Karşıyaka	Fikriye Hanım	2	99
ÖZEL OKULLAR					
32	Revza-i İrfan	Yahudi Mah.	Fadime Hanım	10	147
33	Şems-i Muarra	İkiçeşmelik	Aza Süleyman	7	177
34	Darülirfan	Başdurak	Yusuf Rıza Bey	9	196
Toplam				363	6.938

1919 yılı başında Vilayet Maarif Müdürlüğü görevinde bulunan Salih Zeki Bey İstanbul'a gitmeden bir gün önce Anadolu gazetesinin 6 Ocak 1919 tarihli nüshasında, gayrimüslim okullarını ve bu okullara devam eden öğrenci sayısını emsal göstererek

Türklerin eğitime daha çok önem vermeleri gerekliliğini işlediği yazıda İzmir'deki okul sayıları hakkında aşağıdaki bilgileri veriyordu.⁶²⁵

	Türk	Rum	Musevi	Ermeni	Diğer Milletler
Okul Sayısı	55	51	16	11	9
Öğrenci Sayısı	6.359	5.871	2.481	1.112	1.050

1919 yılı başında İzmir'de okul yaşında 21.751 öğrenci varken bunlardan 6.359 kişi okula devam ediyordu. Buradan hareketle, 15.392 kişi okul yaşında olduğu halde yukarıda sayılan tüm olumsuzluklar yüzünden okula devam etmiyordu.⁶²⁶

1919-1920 öğretim yılında Türk okulları, ödenek yetersizliği ve öğrenci azlığı problemleriyle birlikte Yunan işgalinden kaynaklanan sorunlarla da uğraşmak zorunda kaldılar. İşgal sırasında birçok öğretmen tutuklanmış ve işgal bölgesi dışına çıkarılmıştı. Bunların maaşlarının nasıl ödeneceği bilinmiyordu.⁶²⁷ İşgalle birlikte polis ve jandarma gücünün etkin olarak kullanılamaması yüzünden “masarif-i mecbure” vergisi toplanamadığı için ilkokul öğretmenlerinin maaşları ödenemiyordu. Ayrıca Rum göçmenlerin kazalara dönmeye başlamasıyla tasarruf edilen okulların boşlatılma gereği ve Yunan ordusunun iskan ihtiyacı için Yunanlılarca bazı okulların boşaltılması Türk okullarında eğitimi aksatıyordu.⁶²⁸

Yunan işgali altında ikinci öğretim yılı olan 1920-1921 ders yılı başlamadan önce Yunan makamları Aydın Vilayeti yönetimini devralarak Maarif Müdürlüğünü “Müslüman Hizmetleri Müdürlüğü”nün bir alt birimi haline getirdiler. Yunanlılar, işgalin başladığı 15 Mayıs 1919'dan 9 Eylül 1922 yılına kadar geçen üç öğretim yılı

⁶²⁵ Salih Zeki, “Mekteplerimiz, Gençlerimiz”, *Anadolu*, 6 Kanun-ı Sani 1919.

⁶²⁶ Salih Zeki, “Mekteplerimiz, Gençlerimiz”, *Anadolu*, 6 Kanun-ı Sani 1919.

⁶²⁷ Daha sonra, “İzmir mülhakatından istilaya uğrayan mahallerden dahile çekilen muallimin ve memurine nisf maaş itası hakkında Şura-yı Devlet Maliye ve Nafia Dairesinden karar çıktı.” *BOA.BEO.Gel- Gid. Def. Maarif.345714*.

⁶²⁸ Berber, *Sancılı Yıllar...a.g.e.*, s.404-407. Yunan işgalini fırsat bilen Rumlar, okullarındaki zorunlu Türkçe derslerini kaldırmışlardı. Bu yüzden açıkta kalan Türkçe öğretmenlerine yarı maaş verilmesi kararlaştırıldı. M.V. 1337.L.23.

boyunca okulları kapatmak, okul giderleri için az para vermek ve öğretmenlerin maaşlarını ödememek suretiyle Türk eğitimine sekte vurdular.⁶²⁹

3. EĞİTİMDE OSMANLI'DAN CUMHURİYETE KALAN MİRAS

Yunan işgalinin bertaraf edilmesinden sonra, 1922 yılında İzmir merkezde 16 yeni okul açılmıştı ve bu okulların da yarısı hükümete yarısı vilayete aitti. Yeni açılan bu okullar; birer adet erkek ve kız lisesi, İstiklal Erkek Numune Mektebi, Ankara Mektebi, Şehit Fethi Bey Mektebi, Kars Mektebi, Dumlupınar Mektebi, Türk Birliği Kız Numune Mektebi, Dokuz Eylül Kız Mektebi, Turan Erkek Mektebi, Redd-i İlhak Muhtelit İbtidai Mektebi, Hakimiyet-i Milliye İbtidai Mektebi, Bayraklı İbtidai Mektebi, Buca İbtidai Mektebi, Narlıdere İbtidai Mektebi ve Kesre Muhtelit İbtidai Mektebiydi. Görüldüğü gibi yeni açılan okullara Milli Mücadeleyle özdeşleşen kavram ve yer isimleri verilmişti. Bu tarihte İzmir Merkezde 60 tane okul faaliyette bulunuyordu. Bu 60 okuldun 18'i evden okula dönüştürülmüşken, diğerleri okul olarak inşa edilmiş binalarda hizmet vermekteydi.⁶³⁰

1922-1923 ders yılında İzmir merkezde yabancılara ait 13 tane okul varken Milli Mücadelenin başarıyla bitirilmesinden sonra bu okullar Maarif Nezaretinin emriyle kapatılmıştı.⁶³¹

İşgalden hemen sonra İzmir merkezinde açılan 16 okul, yabancılardan ve Rumlardan kalan okul binalarında açılmış olmalıdır. Çünkü büyük kayıplarla çıkılan Kurtuluş Savaşından hemen sonra bu okulların devlet veya halk tarafından yapılması imkansızdır.

Bu tarihte İzmir ile bütün ilçelerinde toplam olarak 205 okul vardı. Bu okullardan 191'i resmi okul, 14'ü ise özel okul statüsündeydi. Adı geçen okullardan, 4 tanesi yatılı iken geriye kalan 201 tanesi gündüzlü olarak hizmet vermekteydi. Yine bu 205 okuldun 154'ü hükümete, 51 tanesi de bulunduğu yörenin cemaatine aitti. Bu okulların hepsi 1923 yılından önce açılmıştı. İlçelerdeki bu okullardan 186'sı açık iken

⁶²⁹ Yunan işgali yıllarında Türk ve Rum okulları hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Berber, Sancılı Yıllar..a.g.e., s. 407-428. 1921 yılında İzmir ve havalisinde esir muamelesi gören memurların maaşlarının yarısı ailelerine senet karşılığı verilecekti. M.V.1339.Z.26.

⁶³⁰ 1338-1339 Sene-i Dersiyesine Mahsus Maarif İstatistiği, İzmir, 340, s.115-118. Bu okullar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. EK-IV.

19 tanesi çeşitli sebeplerden dolayı kapalıydı. Okul binalarından 74 tanesi yeni kalan 131'i tanesi de eskiydi. Ve bunlardan 83'ü okul olarak kullanılmaya elverişli olmasına karşın 122'si okul olmaya müsait değildi. Binalarından 164'ü okul binası olarak inşa edilmişken 41 tanesi başka yapılardan okula dönüştürülmüştü.⁶³²

Kaza İsimleri	Okul Sayısı	Okulun Sınıfı												Okulun Nevi					Nereye ait olduğu	
		İbtidai						Tali						resmî	hususî	Yatılı	Gündüz lü	umû-mi	hükû-mete	cema-ate
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12							
İzmir Kazası	60	9	8	7	14	6	13			1		1	1	46	14	4	56	60	27	23
Urla "	8	4		2			2							8			8	8	7	1
Ödemiş "	20	10	3	1	4		2							20			20	20	13	7
Bayındır "	11	2	3	3	1	2								11			11	11	9	2
Bergama "	19	5	2	4	5	3								19			19	19	14	5
Tire "	11	2	2	5		1	1							11			11	11	11	
Çeşme "	13	5	3	1	1	1	2							13			13	13	11	2
Seferihisar "	8	2	3	2		1	1							8			8	8	8	
Foçateyn "	10	6	1	2	1									10			10	10	10	
Karaburun "	10	1	2		6	1								10			10	10	4	6
Kuşadası "	10	4	1	2	1	1	1							10			10	10	9	1
Kemalpaşa "	12	2	4	2	2	1	1							12			12	12	10	2
Menemen "	13	6	4	1	1		1							13			13	13	11	2
Toplam	205	57	36	32	36	17	24			1		1	1	191	14	4	201	205	154	51

Bu okullara devam eden öğrencilerin durumu da aşağıdaki gibiydi.⁶³³

Kaza İsimleri	Bütün Okullarda															
	İmtihandan önce mevcut öğrenci				Sınıf geçen öğrenci sayısı				Mezun olan öğrenci sayısı				Sınıf geçemeyen öğrenci sayısı			
	Erkek		Kız		Erkek		Kız		Erkek		Kız		Erkek		Kız	
	Yatılı	Gündüz lü	Yatılı	Gündüz lü	Yatılı	Gündüz lü	Yatılı	Gündüz lü	Yatılı	Gündüz lü	Yatılı	Gündüz lü	Yatılı	Gündüz lü	Yatılı	Gündüz lü
İzmir	257	5027	77	3775	159	3569	51	2738	31	146	16	95	68	1306	10	848
Urla		340		192		190		131		5				145		61
Ödemiş		1588		405		769		196						819		209
Bayındır		542		171		292		121		3				147		50
Bergama		1323		302		715		115		21		23		587		164
Tire		525		218		282		85						243		133
Çeşme		258		193		164		76		4		2		90		115
Seferihisar		261		105		199		68		4				58		37
Foçateyn		205		50		137		33						68		17
Karaburun		293		29		211		13		2				80		16
Kuşadası		450		217		224		120		3				223		97
Kemalpaşa		611		189		345		119		3				265		70
Menemen		513		120		346		80		1				166		40
Toplam	257	11936	77	5966	159	7443	51	3895	31	192	16	120	68	4297	10	1857

⁶³¹ A.g.e., s.118.

⁶³² A.g.e., s.187-189.

⁶³³ A.g.e., s.190.

Nüfusa göre okula devam eden ve okul yaşında olduğu halde okula devam etmeyen öğrencilerin sayısı gayrimüslimleriyle karşılaştırıldığında durum şöyleydi.⁶³⁴

Kaza İsimleri	Genel Nüfus				Okul yaşında bulunan çocuk sayısı				Okula devam eden öğrenci sayısı	
	Müslim		Gayr-ı Müslim		Müslim		Gayr-ı müslim		Müslim	
	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız
İzmir Kazası	70 100	60 398	12 834	12 551	7 010	6 040	1 284	1 255	4 027	2 756
Urla “	4 537	4 431	223	205	453	443	22	20	340	192
Ödemiş “	35 731	37 968	13	10	3 573	3 797	2	1	1 588	405
Bayındır “	11 220	11 620	9	7	1 122	1 162	1	1	542	171
Bergama “	32 978	37 278	412	405	3 297	3 728	41	40	1 323	302
Tire “	17 834	19 444	891	1 001	1 784	1 944	89	100	525	218
Çeşme “	4 086	3 908	97	95	408	390	9	9	258	193
Seferihisar “	3 872	3 804			378	380			261	105
Foçateyn “	2 766	3 187			277	318			205	50
Karaburun “	3 300	3 423			330	342			293	29
Kuşadası “	5 187	5 266	75	83	519	526	7	8	450	217
Kemalpaşa “	8 809	9 119	2	3	880	920			611	189
Menemen “	11 034	10 780	222	222	1 103	1 078	22	22	513	120
Toplam	211 454	210 626	14 778	14 582	21 144	21 068	1 477	1 456	10 936	4 947

Türklerin 10.936 erkek ve 4.947 kız öğrencisi okula devam ederken, gayrimüslimlerin okula devam eden erkek öğrenci sayısı 1.257 ve kız öğrenci sayısı da 1.096 idi. Müslümanların okul yaşında olup da okula devam etmeyen 10.208 erkek ve 16.121 kız öğrencisi varken gayrimüslimlerde bu sayı 220 erkek ve 360 kız olmak üzere toplam 580 idi. 50 öğrenciye bir dersane ve altı dershaneyi bir okul kabul edilerek yapılan hesapta kusuratlar dikkate alınmamıştır. Bu kriter göz önüne alınarak genel nüfusa bakıldığında Müslümanların 26 erkek ve 47 kız okuluna ihtiyaç duydukları görülecektir.⁶³⁵

1922 yılında ülke genelinde Maarif Vekaleti tarafından yayınlanan “Türkiye’de Orta Tahsil” adlı broşürden edindiğimiz bilgiye göre; bir devreli 32 Sultani ve 42 İdadi olmak üzere tüm ülkede 74 ortaöğretim kurumu vardı. Bu ortaöğretim kurumlarında

⁶³⁴ A.g.e., s.204. Bu hesap, okul yaşı 7 ile 14 arasında bulunan genel nüfusun yüzde %10’ü göz önüne alınarak yapılmıştır.

⁶³⁵ A.g.e., s.205.

toplam 3.851 öğrenci eğitim görmekteydi. Cumhuriyetin ilan edileceği 1923 yılının ders yılı başına gelindiğinde ise bu rakamın 72 adet orta okul ve 23 adet liseye ulaştığı görülmektedir. Bir yıllık süre zarfında da bu okullara devam eden öğrenci sayısı 7.146 olmuştur.⁶³⁶

Osmanlı'dan Cumhuriyete kalan okul ve öğrenci sayısını gösteren rakamlar çok da olumlu bir fotoğraf ortaya koymamaktadır. Bunun asıl nedenini de halkın para ve insan kaynağını sonuna kadar tüketen Dünya Savaşına ve onun da öncesinde çok da düzenli bir program temeline oturtulamayan eğitim politikasına bağlamamız mümkündür.

İttihatçılar, toplumsal değişim için bir reform programı uygulamaya koydukları iktidarlarının sonlarına doğru -özellikle 1916-1918 yılları arasında- yaşanan gelişmelerin sonucu olarak, dilde sadeleşme, eğitim-öğretim birliği, Latin harflerinin kabulü gibi keskin düzenlemelerin yanında Cumhuriyetin yönetici kadrolarına genel olarak, toplumu laik ve modern bir tarzda evrilterek milli bir ulus meydana getirme görevini miras bırakmışlardır.

Ayrıca imparatorluğun girdiği uzun I. Dünya ve Kurtuluş Savaşları sonunda Türklerde iyice pekişmeye başlayan milli bilinci sağlam temellere dayandırarak milli ulus yaratma zemini II. Meşrutiyet sürecinde yaşanan fikirsel alt yapının mirasıydı.

Maarif vekaletinin 21 Mart 1923 tarihli tamiminde, idadi ve sultanilerde verilecek eğitimin karakteri şöyle belirleniyordu:⁶³⁷ *“Tarihten ve bugünkü hakikatlerden mühlhem olarak terbiye esaslarını şu umdeler üzerinde temerküz ettirmeliyiz:*

1-Harici düşmanlar çoktur. Memleket dahilinde kuvvetli bir hiss-i milli ile ittihat etmeye muhtacız. Muhtelif kanaatlerin, yahut meslek fırkalarının milli kardeşliğe ve memleket sevgisine müessir olmamasını yarınki terbiyemizde bir nokta-i hareket ad edeceğiz. Kendi milli varlıklarına muhalif bulunmayan her içtihadı hürmetkar olmalıdır.

⁶³⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Maarif Vekaleti Neşriyatından *Türkiye'de Orta Tahsil*, İstanbul, 1339, s.5-8.

⁶³⁷ *Türkiye'de Orta Tahsil*, a.g.e., s.12-13.

2-İktisadi inkılaplar pek yakındır. Tehlikenin nerelerden geldiğini ihtiyatkar bir görüşle ihata ettikten sonra onu azim ve temkinle karşılayacak, memleketi iktisadi bir esaret altında bırakmayacak dimağlar mekteplerde hazırlanacaktır. Bunun için gençliği çalışmak fikri ve istihsal gayesiyle yetiştirmek ve onlara istihsal vasıtalarını vermek mesleğini takip edecektir.

3-Manen yorgun bir medeniyetin karşısındayız. Her yıkılan müessesenin enkazı altından yeni mefkureler doğacağını gençlik artık daha kat'i bir surette bilecektir. Şarkı, garbı işgal eden vekayiin muvacehesinde ancak soğukkanlılığını ve irade kuvvetini muhafaza edecek okumuş, yazmış bir neslin muzaffer olacağını yeni nesle telkin etmemiz lazımdır”.

Görüldüğü gibi Cumhuriyet kadroları da savaştan sonra ellerinde kalan enkazdan yeni bir ulus meydan getirmek için en büyük vurguyu eğitim kurumlarına ve bu kurumlarda yetişecek gençlere yapıyorlardı.

Atatürk, 1 Mart 1922’de TBMM kürsüsünde yaptığı konuşmada okullarda verilecek eğitimin milli olması gerektiğini belirterek şunları söylüyordu:

“Efendiler, Yetişecek çocuklarımıza ve gençlerimize, görecekları tahsilin hududu ne olursa olsun, en evvel, her şeyden evvel Türkiye'nin istiklalile kendi benliğine ve an'anatı milliyesine düşman olan bütün anasırla mücadele etmek lüzumu öğretilmelidir.”⁶³⁸

⁶³⁸ Yücel, a.g.e., s.19. Osmanlı mirası üzerine kurulan modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, İstanbul, 1995, Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara, 1998 ve Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul, 1995.

SONUÇ

Devleti, girdiği dağılma sürecinden kurtarmak için 1908 Temmuzunda Jön Türkler tarafından kurulan anayasal rejim, çok kısa bir süre içinde bir takım krizlerle karşılaştı. Bu krizler: Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun Bosna-Hersek'i resmen ilhak etmesi, Girid'in Yunanistan'la birleşmesi ve Tarblusgarb'ın İtalyanalar'a bırakılması şeklinde sıralanabilir. 1912-1913 Balkan Savaşları ise Osmanlıların tahmin edemeyeceği kadar büyük hezimetlere yol açmıştı.

Bu askeri ve politik felaketler; devrimi yapan Jön Türkleri o kadar etkiledi ki, içlerinden bazıları hayal kırıklığına uğrayıp ümitsizliğe kapıldılar. Geleceği karanlık gören Jön Türkler, İmparatorluğun ancak Avrupa'nın vesayetinde yaşayabileceğini düşünürken içlerinden özellikle İttihatçılar, imparatorluğun sadece radikal bir reform programı sayesinde kurtarılabilmesine inandılar.

Başlangıçta denetleme iktidarı olarak değerlendirilebilecek hükümet içindeki etkinliklerini 31 Mart karşıdevriminin bastırılması ve anayasanın yenilenmesi gibi iç revizyonlarla arttıran İttihatçılar, yukarıda sayılan bunalım ve savaşlardaki yenilgiler ve akabinde gelen gerilemeler karşısında, kendilerini reform yapmak zorunda hissetmişlerdi.

Ocak 1913 Bab-ı Âli baskınıyla idareyi ele geçirdikten sonra bir reform ve reorganizasyon programı başlatabilen İttihatçılar, bu programı etkin bir şekilde ancak Sait Halim Paşa kabinesinin kurulmasından sonra uygulamaya koyabilmişlerdir.

İttihatçılar daha iktidarı ve toplumu dönüştürme özerkliğini elde etmeden önce de politikaya yeni metotlar getirerek meşrutiyetin ilk yıllarında yeni rejim için bir halk desteği patlaması sağlamışlardı. Bu desteğin bir kısmı kendiliğinden gerçekleşmiş olsa

da büyük bölümü İttihat ve Terakki Cemiyetinin her yerde açtığı kulüplerin faaliyetleri çerçevesinde sağlanmıştı. Özellikle bunalım ve savaş zamanlarını iyi değerlendiren İttihatçılar, cemiyete mensup Hüseyin Cahit, filozof lakaplı Rıza Tevfik ve Halide Edip gibi popüler kişilerin seslendikleri kalabalıklar ve büyük toplantılar sayesinde örgüte politik etkinlik kazandırdılar

İttihatçılar, kentsel kalabalıkları ilk kez Avusturya'nın Bosna- Hersek'i ilhak etmesine ve Girid'in Yunanistan'la birleşmesine karşı kullandılar. Balkan Savaşları ile uğranılan kayıplar sonrasında Türkler arasında ortaya çıkan yılgınlık psikolojisini kendi hedefleri için değerlendiren İttihatçılar, bunu savaş yılları boyunca şekillendirecekleri bir malzeme olarak görmüşlerdi.

“Bu devlet nasıl kurtulabilir?” sorusu İttihatçıların bakış açısını ve etkinliklerinin yönünü belirleyen asıl olaydı. Devleti, eski düzenden kurtarmayı ve Avrupa Devletlerinin denetiminden çıkarmayı amaçlayan Temmuz 1908 Genç Türk Devrimi siyasal bir hareketti. 1.Dünya Savaşı'nın patlak vermesine kadar ki altı yıl boyunca, siyasal nitelikte kalan mücadele, Büyük Devletlerin Osmanlı'nın iç işlerine müdahale olanağını yitirmelerinden sonra, İttihat ve Terakki ekonomik ve kültürel politikalar uygulama özgürlüğüne kavuştu.

1908 kongresinde açıklandığı üzere, Cemiyetin amacı; vatani, içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarmak, milleti içinde bulunduğu zulüm ve esaretten çıkarıp insanlığa layık biçimde yaşatmaktır. Bu amaçlara varmanın yolu ise 1876 Kanun-u Esasisinin tatbik edilmesiydi. İttihatçılar işbaşına geldiklerinde, cemaatler arasında gelişen milliyetçilik ile karşı karşıydılar. Devleti kurtarma sorunu karşısında tüm Osmanlı aydınları gibi İttihatçıların da vardığı çözüm yolu, “devletin yıkılışını ancak eğitim kurtarır!” idi.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 yılında kabul edilen siyasal programının 17. maddesinde “*Teb'ai Osmaniye'nin terbiyesi bir siyak-ı ittihad ve intizam üzere olmak için umumi ve derununda serbest talim ve tedris olunur ve her unsura muhteliten küşade resmi mektepler açılacaktır.*”deniliyordu. Görüldüğü gibi Meşrutiyetin başında İttihatçıların düşüncesinde, birlik ve ilerleme için “yegane formül”, okullarda bir ortak Osmanlı kültürü yaratmaktır.

İdeolojisinde Türk milliyetçiliğine de yer vermekle birlikte, ulusçuluğu partinin temel doktrini olarak almayan İttihat ve Terakki, Balkan Savaşlarından sonra Osmanlıcılığın iflası ile özellikle imparatorluğun Türk tebaası arasında tepkisel bir tavırla Türkçülüğün gittikçe büyüyen bir kuvvet olması İttihatçıların gözünden kaçmadı ve hareket Türkçü jargonu kullanmaya başladı.

Programlarında, eğitim kurumlarına özel bir bölüm ayırmalarına karşın yeni bilgi ve görüşlerin geniş kitlelere ulaştırılıp yaygınlaştırılmasında eğitim kurumlarının tek başına yeterli olmayacağını düşünen İttihatçılar, gazete ve dergiler yayımlamak, gece dersleri ve konferanslar düzenlemek suretiyle en az eğitim kadar etkili bir kanal oluşturmayı başardılar. Rusya'dan göç eden aydınlar vasıtasıyla "Rus Narodnik" hareketinden etkilenen İttihatçılar, Türk Ocağı ve Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti faaliyetleri ile bir "halka doğru" hareketi başlatmışlardı. Bu amaçla 1913'te İstanbul'da *Halka Doğru* dergisini çıkardılar. Dayanak noktası olarak gördükleri Anadolu halkına yönelerek halkın kültürünü öğrenmeye çalışan İttihatçılar, bu tür faaliyetlerle İmparatorluğun Türk halkında ulusal bir bilinç uyandırmaya çalıştılar.

Selanik'ten gelen Türkçü aydınlar vasıtasıyla Türk Ocaklarının faaliyetlerinde etkisini artıran İttihat ve Terakki, İmparatorluğun Müslüman nüfusunun menfaatlerini ön plana çıkaran bir siyaset izlemeye başladı. Cemiyetin yapmak istediği, Türklüğün korunması ve yükseltilmesi idi. Osmanlı devletinin yönetici sınıfını meydana getiren Türk unsuru, eğitim ve iktisadi refah bakımından gayrimüslimlerin iyice gerisinde kalmıştı. Cemiyet bu açığı kapatmaya çalışırken Gayrimüslimlerin dini teşkilatlarını taklit ederek her alanda bir örgütlenme, bir gelişme merkezi görevini yerine getirmek istiyordu. Ayrıca Osmanlı Devletinin şartları, İttihatçıların Türkçülük politikasına yardım ediyordu. Bunun için sosyal ve ekonomik bir reform programını 1914'ten itibaren otoriter bir yolla uygulama sahasına koydular.

İttihat ve Terakki, Türkleri yüzyılların geriliğinden kurtarmak, Türklerin gayrimüslimlerle mümkün olduğu ölçüde yarışabilmeleri için devlet ve çiftçilik işleri dışındaki alanlara da girmelerini istiyordu. Bu amaçla programlarında eğitime özel önem vermelerine rağmen 1908'den 1914'e kadar olan dönem eğitim açısından bir bocalama dönemi olmuştur. Yedi yıl süren bu zaman zarfında gayrimüslimlerin, patrikhanelerin, siyasi firkaların, basın ve yabancı hükümetlerin çıkardıkları zorluklar

sebebiyle eğitim açısından esaslı ve kararlı adımlar atılamamıştır. Belirtilen süre içinde 15 Nazır değişmiş ve bu nedenle oluşan kararsızlık eğitime ilişkin bir iş yapılmasına engel teşkil etmiştir.

Bu olumsuzluklara rağmen, yine de eğitimde teşkilatlanma, eğitim kurumlarında ve okul programlarında reform yapılması bakımından önemli bir safhadır. Bu safha içinde bilhassa muvakkat bir şekilde 1913'ün ilk aylarında yürürlüğe konulan Tedrisat-ı İptidaiye Kanununun önemli bir kırılma noktası olarak ortaya çıktığı görülüyor. Bu kanunla o zamana kadar ibtidai ve rüştiye olarak ikiye ayrılmış olan ilköğretim “mekatib-i ibtidaiye-i umumiye” adı altında birleştirilerek altı yıllık ibtidai okullar açılmaya başlanmıştır. Bu okulların yönetimleriyle masraflarının karşılanması vilayetlerde kurulan hususi idareye bırakılmıştır. Ayrıca ilköğretim, ücretsiz ve zorunlu olmak prensipleri üzerine temellendirildi. Tedrisat-ı İptidaiye Kanununun hayata geçirilmesinden sonra halkın daha çok eğitim kurumları ile ilgilendikleri bu dönemde, özellikle ilköğretim bazındaki eğitim kurumlarının sayısında eskiye oranla gözle görülür bir artış gerçekleştirilmişti.

İş ve ticaret hayatı demek olan “teşebbüsat-ı şahsiye” sayesinde Türklerden bir burjuva sınıfı meydana getirmek isteyen İttihat ve Terakki, iktidar olmasıyla birlikte, Türklerin sermaye çevresindeki payını artırmak için çalışmış ve bu alanda önemli gelişmeler sağlamıştır.

1914 yılında kapitülasyonların kısıtlamalarından kurtulan İttihatçılar, kozmopolit unsurları ortadan kaldırarak devleti Türkleştirme işine giriştiler. 1914'ten 1918'e kadar süren dönem genel savaş zamanıydı. Dört yıl süren bu zaman zarfında İttihat ve Terakki yönetiminde otoriter bir baskı kurarak, azınlıklar ve muhalif basın bir şekilde susturulmuş, kapitülasyonlar kaldırılmış ve yabancılara ait okul binaları ellerinden alınarak buralara Türk öğrenciler yerleştirilmiştir. Fakat, bu defa da savaşın doğurduğu kötü koşullar ve seferberlik durumu eğitimi olumsuz etkilemiştir. Bu dönemde tek nazır olarak Şükrü Bey Maarif Nazırlığını yürütmüş, İttihat ve Terakkinin de siyasi inisiyatifi eline almış olmasıyla eğitime iyi kötü bir yön tayin edilmeye çalışılmıştır.

1914 yılında teşkilat işi yeniden ele alındı ve bu tarihte yeni bir nizamname çıkarıldı. Bu nizamnameyle Meclis-i Kebir-i Maarif lağvedildi ve merkez teşkilatına

“Telif ve Tercüme Heyeti” adlı bir kuruluş ilave edildi. Bu heyet, birtakım ilmi encümenlerin çalışmalarıyla bu devrede geniş bir yayın faaliyetine girişti.

1908 devriminden itibaren Türk kadını ev dışındaki etkinliklere sokmaya gayret eden İttihatçıların politikaları savaş koşulları ile birleşince, özellikle büyük kentlerdeki Türk kadını belli bir ölçüde özgürleşti. Kadınların eğitimine özel önem verilerek, ana okullarından başlayarak, ilk, orta ve yüksek kadın okulları açıldı. Kızların orta ve yüksek öğretime alınmaları ve onlara yönelik eğitim veren kurumların çoğaltılması savaş şartlarının hakim olduğu bir dönemde önemli bir gelişmedir.

Kısaca toparlamak gerekirse, II. Meşrutiyet döneminde eğitimde aşağıdaki gelişmeler yaşandı.

-Bütün okulların programları dini ve milli eğitim esası üzerine düzenlenerek okulların sayıları çoğaltıldı. Darülfünun ıslah edilerek ve yaygınlaştırılarak birçok dersler için Alman profesörler getirildi.

-Savaşın ilanıyla, itilaf devletlerine ait okulların hepsi kapatılarak binalarına el konuldu. Diğer devletlerin yabancı okulları da özel okullar yönetmenliğine tabi kılındı. Bunun yanında savaşlarda babalarını kaybeden yaklaşık 15 bini aşkın çocuk için yetimhaneler yapıldı.

-Türk ve İslâm eser ve kurumlarının incelenmesi, kitaplaşması için araştırma komisyonu, imla ve dil kurallarının sağlam bir şekle dönüşmesi amacıyla da yazı ve dilbilgisi komisyonları oluşturuldu. Bu komisyonlar bir yandan üniversite ve fakültelerin yayımladığı dergilerin, diğer yandan da telif ve tercüme edilen yararlı eserlerin basılması ve yaygınlaştırılmasıyla kütüphanelerin zenginleştirilmesine çalıştılar.

-Batı eğitimi almak için Avrupa ülkelerine öğrenci gönderildiği gibi savaş sırasında modern makineleri kullanmak üzere Almanya'ya işçiler de gönderildi.

-İlköğretimde birliği sağlamak tabii bir kural sayılarak Evkaf Nezaretince okullar açılması ve idaresi bu kurala aykırı olduğundan vakıf okullarının Maarif Nezaretine devredilmesi kararlaştırıldı.

-Adliye ve Eğitim sistemlerinin daha fazla laikleştirilmesi ile ulemanın konumu biraz daha zayıflatılmak isteniyordu. Bunun için, medreseler Maarif Nezareti'ne tabi kılındı ve vakıflara yeni bir Evkaf Nezareti oluşturuldu. Aynı zamanda medreselerin öğretim programı yenileştirilerek Avrupa dillerinin öğrenilmesi zorunlu tutuldu. Bu çabalar, Cumhuriyet döneminde eğitim-öğretim birliği ve laiklik yolunda atılacak adımlarda bir başlangıç olması bakımından önemlidir. Fakat bu gelişme, okul programlarının laikleştiği anlamına gelmez. Çünkü, süreç boyunca yaşanan gelişmeler İttihatçıları Türk-İslam söylemini daha çok kullanmaya itmişti.

İttihatçıların nezdinde Selanik ve İstanbul'dan sonra önemli bir şehir olan İzmir, I. Dünya Savaşıyla birlikte Batı Anadolu'da uygulamaya başladıkları "milli iktisat" politikasıyla daha da öne çıkıyordu. Bu politika doğrultusunda İzmir'de Müslüman-Türk nüfusun bilinçlendirilerek, İzmir'in ticaret ve kültürel hayatında yabancı ve azınlıklardan daha fazla yer almasını istiyorlardı.

Rahmi Bey'in vali olarak atanması ve Celal Bayar'ın Cemiyetin katib-i mesullüğüne getirilmesinden sonra örgütün İzmir'deki etkinliği daha da artmıştı. İttihat ve Terakki'nin yerel yöneticilerinin İzmir Türk Ocağı'na gösterdiği ilgi kısa sürede himayeye dönüşmüştü. Başta İzmir Türk Ocağı, Müdafa-i Milliye Cemiyeti, Hilal-i Ahmer ve Donanma Cemiyeti gibi faaliyet sahası kültürel-sosyal alanlar olan örgütlerin faaliyetleri ile Cemiyete bağlı Tilkilik, Vatan, Meşrutiyet ve Sultaniye kulüpleri aracılığıyla, donanma ianeleri düzenlemek, yardıma muhtaç kişilere ve devlet dairelerinde işi olanlara yardım etmek suretiyle halkı kazanmaya çalıştılar. Halkın kültürel seviyesini yükselterek bilinçli olmalarını sağlamak için gece dersleri düzenlediler. Türk Ocağı'nın öncülüğünde İzmir'de halk eğitimi ve Türklük konusunda bilinçlendirmeye yönelik önemli konferanslar gerçekleştirdiler.

İttihat ve Terakki'nin yerel örgütlerinin desteği ve savaşın olağanüstü koşulları sonucu, yörede bir Müslüman-Türk eşrafı oluşmuştu. Cemiyete mensup zengin eşrafın girişimleri ve kulüplerin himaye ettiği özellikle ilkokul seviyesindeki özel okullarda belli bir başarı sağlandı. İttihatçılar, 1918 yazında İzmir'de kurdukları "Halka Doğru Cemiyeti" ve çıkardıkları Halka Doğru dergisiyle Türk ulusunun geleceğinin güvencesi olarak gördükleri orta sınıfı bilinçlendirmeyi amaçlıyorlardı.

Ancak Mondros Ateşkes Anlaşmasının imzalanmasıyla İttihat ve Terakki'nin ülkedeki iktidarı son bulmuş ve İttihatçılar yenilginin tek sorumlusu ilan edilmişlerdi.

Dönemin savaş koşulları, tüm ülke çapında eğitimi olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle Yunan işgali İzmir'deki Türk okullarının birçoğunun kapanmasına neden olmuştur.

II. Abdülhamit tarafından askıya alınan 1876 Kanun-ı Esasisini tekrar uygulamaya koyarak devletin çöküşten kurtarılacağı iddiasıyla ortaya çıkan İttihatçılar başlangıçta eğitime, Osmanlı birliğini sağlayacak yegane araç olarak bakıyorlardı. Sırasıyla Osmanlıcılık ve İslamcılık akımlarını deneyen hareket, bu görüşlerin zamanla iflas etmesiyle iç ve dış sebeplerden dolayı Türk tebaa arasında gittikçe hızla yayılan Türkçülüğü keşfetmekte gecikmediler. İdeolojilerini ülkenin değişen konjonktürüne adapte ederek, halihazırdaki şartlardan yararlanmayı bilen İttihatçılar batılı anlamda laik ve modern bir topluma doğru giden yolda gerekenleri yapmaya çalıştılar. Ancak ülkenin Dünya Savaşından yenik çıkmasıyla fatura İttihatçılara yüklendiği için suçlu ilan edildiler. Toplumu dönüştürme vazifesi de -laiklik ve modernleşme anlamında- Cumhuriyet kadrolarına İttihatçılardan miras kaldı.

KAYNAKÇA

I – RESMİ YAYINLAR

A- BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

- A-I-İrade Maarif Katalogu (İ.MF.)
- A-II-Adliye ve Mezahib İradeler Katalogu (İ.Ad.Mez.)
- A-III-Şura-yı Devlet Evrakı Hulasa Kayıt Defterleri (ŞD)
- A-IV-Meclis-i Mahsus İradeler Katalogu (İ.Mec.Mah.)
- A-V-Bab-1 Ali Evrak Odası Maarif Nezareti Gelen-Giden (B.E.O. Gel-Gid)
- A-VI- Şura-yı Devlet Aydın Vilayeti
- A-VII- Meclis-i Vükela Mazbataları (M.V.)
- A-VIII-Yıldız Esas Evrakı Sadrazam M. Kamil Paşa Evrakına Ek
- A-IX-Dosya Usulü İradeler Katalogu Mekatib Kartonlu (DUİT.)
- A-X- Meclis-i Umumi İradeler Katalogu (İ.Mec.U.)
- A-XI- Şura-yı Devlet Maliye Katalogu (ŞD.ML.)

B- DÜSTUR

- Düstur, İkinci Tertip, C.IV.
- Düstur, İkinci Tertip, C.V.
- Düstur, İkinci Tertip, C.VI.

C- RESMİ RAPORLAR, YAYINLAR, NİZAMNAMELER.

- a)“Ana Mektepleri Nizamnamesi” İ. Mec. Mah. 1333.R. 28 VN.14.
- b)“Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati”, (1. Fasıl), Tanin, 25-27 Teşrin-i Evvel 1913.
- c)“Leyli ve Nehari Şark Mektebi Nizamname-i Esasisi”, İzmir, 1331.
- d)“Genç Dernekleri Talimatnamesi”, Ahenk, 25 Nisan 1916.
- e)“İzmir Terakki-i Maarif ve İttihadı Muallimin Cemiyetinin Nizamnamesi”, İttihat, 12 Nisan 1910.
- f)“Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname”,Düstur, İkinci Tertip, C.IV, s.167-173.
- g)“Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamnamedir-layiha” İ.Mec.Mah:1330. R.A. 16 V.N. 69.
- h)“Tedrisat-ı Taliye Layiha-i Kanuniyesi”, Tanin, 12 Temmuz 1912.
- i) 1338-1339 Sene-i Dersiyesine Mahsus Maarif İstatistiği, İzmir, 340.
- i) Aydın Vilayeti Salnamesi, H, 1326.

II. SÜRELİ YAYINLAR

A- GAZETELER

Ahenk
Anadolu
İttihat
Müsavat
Tanin

B- MECMUALAR

Maarif Vekilliği Dergisi
Milli Eğitim Dergisi
Muallim (İzmir)
Kültür
Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası
Türk Kültürü

III. KİTAP VE MAKALELER

- Ahmad, Feroz, **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, İstanbul, 1986.
 —————, **İttihatçılıktan Kemalizme**, İstanbul, 1996.
 —————, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, İstanbul, 1995.
 Ahmet Şerif, **Anadolu'da Tanin**, (Haz. Çetin Börekçi), İstanbul, 1977.
 Akşin, Sina, "İttihat ve Terakki Üzerine", **A. S. B. F. D**, Cilt: XXVI.
 —————, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Ankara, 1998.
 Aktar, Yücel, **II. Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918)**, İstanbul, 1990.
 Akyüz, Yayha, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıç'tan 1997'ye kadar)**, İstanbul, 1997.
 —————, **Öğretmenlerin Toplumsal Değişimdeki Etkileri**, Ankara, 1978.
 —————, "Darülmualimin'in İlk Nizamnamesi (1851), Önemi ve Ahmet Cevdet Paşa", **Milli Eğitim**, Mart 1990, No. 95.
 Alkan, Türker, **Siyasal Toplumsallaşma**, Ankara, 1979.
 Arai, Masami, **Jön Türk Dönemi ve Türk Milliyetçiliği**, İstanbul, 1994.
 Arıkan, Zeki, "Dilde Sadeleşme Hareketi ve Köylü Gazetesi", **Kebikeç**, S.IV.
 —————, "İşgal Sırasında İzmir'de Kurulan Bir Dernek", **Atatürk Yolu**, S. 3(1989).

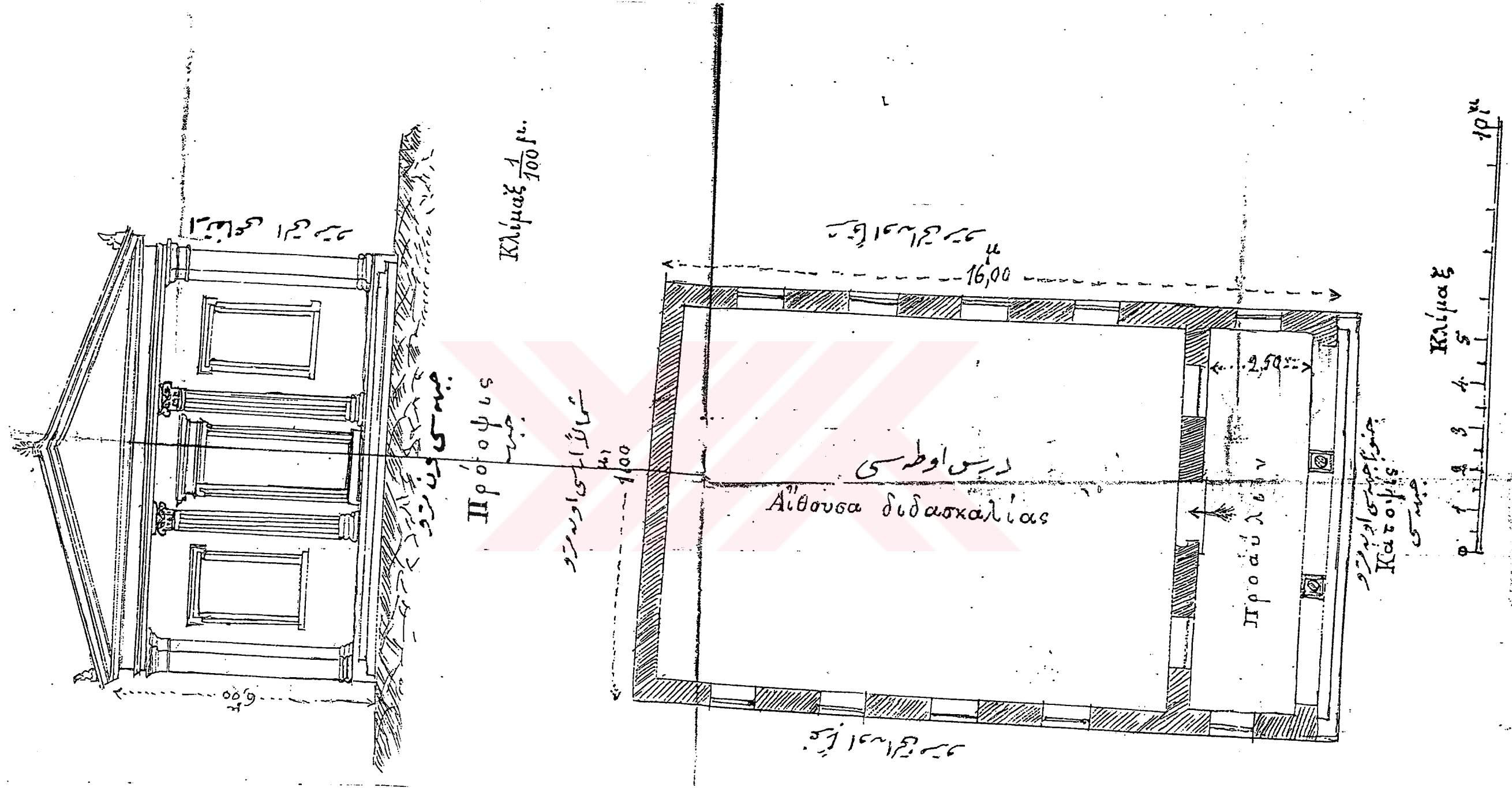
- , “Teşvik-i Maarif Cemiyeti İç Tüzüğü”, **Atatürk Yolu**, S.7(1991).
- Ayas, Nevzat, **Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi (Tarihçeler-Teşkilatlar)**, Ankara, 1948.
- Aydemir, Şevket Süreyya, **Menderes’in Dramı**, İstanbul, 1969.
- , **Suyu Arayan Adam**, İstanbul, b.t.y.
- Bayar, Celal., **Ben de Yazdım (Milli Mücadeleye Giriş)**, İstanbul, 1997.
- Baysal, Asuman, **Eğitim Psikolojisi**, İzmir, 1996.
- Berber, Engin, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı**, Ankara, 1997.
- , **Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak: İzmir(30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)**, İstanbul, 1999.
- Berkes, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Ankara, 1973.
- , **İslamlık, Ulusçuluk, Sosyalizm**, Ankara, b.t.y.
- Bora, H.Siren, **20.Yüzyıl Başında İzmir’de Yahudiler (1908-1923)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), D.E.Ü.A.İ.İ.T.E, İzmir, 1993.
- Bumin, Kürşat, **Batı’da Eğitim ve Çocuk**, İstanbul, 1983.
- Celkan, H.Yıldırım, **Ziya Gökalp’in Eğitim Sosyolojisi**, İstanbul, 1989.
- C.Sami-H.Hüsnu, **Aydın Vilayet-i Celilesinin Ahval-i Tabiiye, Ziraiye, Ticariye ve İktisadiye vesair Ahvalinden Bahis 1321(1905)Sene-i Maliyesine Mahsus Nevsal-i İktisad**,
- “Cumhuriyetten Evvel Mesleki Tedrisat”,**Maarif Vekilliği Dergisi**, Şubat 1939, S.21-2.
- Davison, Roderic H., **Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform**, C. II, İstanbul,1997.
- Demir, Fevzi, “İkinci Meşrutiyet Dönemi’nde İzmir’de Hürriyet İtilaf Fırkası”,
Kebikeç, Sayı.IV,1996.
- Doğan, Nuri, **Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918)**, İstanbul, 1994.
- Dursun, M. Kamil, **İzmir Hatıraları**, (Yay. Haz. Ünal Şenel), İzmir, 1994.
- Emrullah Efendi, **İzahname**, Matbaa-i Hayriye, 1330, s.83
- Ergin, Osman, **Türkiye Maarif Tarihi**, İstanbul, 1942, C.4.
- Ergün, Mustafa, **II.Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)**, Ankara, 1996.
- , “Türk Eğitiminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler”, **A. A. M. D**, C.6, Mart 1990, Sayı: 17’den ayrı basım.

- Eryılmaz, Bilal, **Osmanlı Devletinde Millet Sistemi**, İstanbul, 1992.
- Fındley, Carter V., **Kalemiyeden Mülkiyeye**, İstanbul, 1996.
- Gökalp, Ziya, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I**, (Haz. Rıza Kardeş), İstanbul, 1973.
- Gündem, Naci, **Günler Boyunca “Hatıralar”**, İzmir, 1955.
- Güneş, Günver, “İzmir Türk Ocağı (1912-1919)”, **Kebikeç**, S.IV, 1996.
- , **İzmir Türk Ocağı ve Faaliyetleri (1923-1931)**, D.E.Ü, A.İ.İ.T.E., (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1990.
- Hatemi, Hüseyin, “19. Yüzyılda Medreseler”, **T.C.T.A**, Cilt.2
- İnce, Mehmet, **Mahmut Fuat (Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri)**, İstanbul, 1994.
- İsmail Hakkı Bey, **İzmir Konferansları**, İzmir, 1331.
- İzmir ve Çevresi Resmi, Özel Binalar İstatistiği 1918**, (Haz. Erkan Serçe), İzmir, 1998.
- İzmir Bölge Sanat Okulu 1936-1937 Mezunları Yılığı.**
- “İzmir Bölge Sanat Okulu”, **Maarif Vekilliğı Dergisi**, Şubat 1939, S.21-2, s.269.
- Jacchke, Gotthard, **Yeni Türkiye’de İslamlık**, Ankara, 1972.
- Kansu, Nafi Atuf, **Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme**, İstanbul, 1932, 2. Kitap.
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, İstanbul, 1995.
- Kayalı, Hasan, **Jön Türkler ve Araplar (1908-1918)**, İstanbul, 1998.
- Kaygusuz, Bezmi Nusret, **Bir Roman Gibi**, İzmir, 1955.
- Kocabaşoğlu, Uygur, “Amerikan Okulları”, **T.C.T.A**, Cilt.2
- Koçak, Cemil, “Tanzimat’tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar”, **T.C.T.A**, Cilt. 2
- Koçer, Hasan Ali, **Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)**, İstanbul, 1970.
- Kodaman, Bayram, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, Ankara, 1991.
- Koyuncu, Gülnaz, **İzmir Sanayi Mektebi (1868-1923)**, D.E.Ü.A.İ.T.T., (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1993.
- Lewis, Bernard, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Ankara, 1998.
- Mantran, Robert, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II**, İstanbul, 1995.
- Mardin, Şerif, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset (Makaleler 1)**, İstanbul, 1991.
- Mihail, G.N, **İzmir 1920, Yunanistan Rehberinden İşgal Altındaki Bir Kentin**

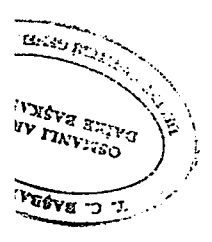
- Öyküsü**, (Haz. Engin Berber), İzmir, 1998.
- Moralı, Nail., **Mütarke'de İzmir (Önceleri ve Sonraları)**, İstanbul, 1976.
- Mutlu, Latif., **Dünyada ve Türkiye'de Yükseköğretim**, İstanbul, 1997.
- Okay, Cüneyt, **Eski Harfli Çocuk Dergileri**, İstanbul, 1999.
- Ortaylı, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, 1983.
- Özalp Reşat - Ataunal, Aydoğan, **Türk Milli Eğitiminde Düzenleme Teşkilatı**, İstanbul, 1977.
- Rıfat, Hüseyin, **İzmir 1914, Aydın Vilayeti 1330 Sene-yi Maliyesi Ticaret Rehberi**, (Yay. Haz.) Erkan Serçe, İzmir, 1997.
- Sakaoglu, Necdet, **Osmanlı Eğitim Tarihi**, İstanbul, 1993.
- , "Eğitim Tartışmaları", T.C.T.A, Cilt 2.
- Satı, **Layihalarım**, İstanbul, 1327.
- Serçe, Erkan, **İzmir'de Kitapçılık (1839-1928)**, İzmir, 1996.
- , "Tanzimat'tan Cumhuriyet İzmir'de Kütüphanecilik", E. A. K. M. D, C.VII, S.20, 1991.
- Su, Kamil, **Türk Eğitiminde Teftişin Yeri ve Önemi**, İstanbul, 1974.
- , **Sevr Anlaşması ve Aydın (İzmir) Vilayeti**, Ankara, 1981.
- , "İşgal Yıllarında İzmir Sultanisi", **Türk Kültürü**, S.181, Kasım 1977.
- Sürgevil, Sabri, 1908-1914 Yılları Arasında İttihat ve Terakki Fırkasının İzmir Politikası, E. Ü. S. B. E.(Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 1984.
- Szyliowicz, Joseph S., "Osmanlı'nın Eğitsel Mirası: Efsane mi, Yoksa Gerçek mi?", **İmparatorluk Mirası**, (Haz.) L. Carl Brown, İstanbul, 2000.
- Şahin, Mustafa, "Türk Eğitiminde Batılı Uzmanlardan Yararlanma", **Toplumsal Tarih**, Haziran 1998, S.54.
- Taçalan, Nurdoğan, **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, İstanbul, 1970.
- Tinal, Melih, **İzmir Atatürk Lisesi Tarihçesi (19.yy'dan 21.yy'a)**, İzmir, 1999.
- Tekeli, İlhan, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Eğitim Sistemindeki Değişmeler", T.C.T.A, Cilt 2.
- Tekeli, İ.-İlkin, S., **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Ankara, 1993.
- Temir, Ahmet, **Yusuf Akçura**, Ankara, 1987.
- Toprak, Zafer, **Milli İktisat ve Milli Burjuvazi (1908-1918)**, İstanbul, 1982.

- , **İttihat-Terakki ve Devletçilik**, Türkiye’de Ekonomi ve Toplum(1908-1950),İstanbul,1995.
- Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, C.3, İstanbul, 1989.
- , **Türkiye’de Siyasal Partiler**, C.1, İstanbul, 1998.
- Tutsak, Sadiye, İzmir’de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950), E. Ü. S. B. E.,
(Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 1996.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Maarif Vekaleti Neşriyatından **Türkiye’de Orta Tahsil**, İstanbul, 1339.
- Unat, Faik Reşit, **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, Ankara, 1964.
- Uysal, Mehmet, İzmir’de Özel Türk Okulları, E. Ü. E. F. T. B.,(Yayımlanmamış Lisans Tezi), İzmir,1990.
- Ülken, H. Ziya, **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul,1979.
- Vahapoğlu, M. Hidayet, **Osmanlı’dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar**, İstanbul, 1997.
- Yetkin, Sabri, “İttihat ve Terakki’nin Paramiliter Gençlik Örgütleri: Osmanlı Genç Dernekleri ve Bunların Yayın Organlarındaki Milliyetçi Söylemler”, **Tarih ve Milliyetçilik I.Ulusal Tarih Kongresi Bildirileri**, Mersin, 1999.
- Yağcıoğlu, Eşref, **İttihat ve Terakki’nin Son Yılları (1916 Kongre Zabıtları)**, İstanbul, 1992.
- Yücel, Hasan Ali, **Türkiye’de Orta Öğretim**, Ankara, 1994.
- Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İstanbul, 1995.

EK-I
EK-I: İzmir'in Karşıyaka Mahallesinde bir Rum sıbyan okulu inşası için ruhsat başvurusu sırasında verilen plan örneğidir.

از بزرگ قانسویقه سنده دوخاجی محارنده قره وورکی باغچه سوه مقننه تجور لوی استاسیونی جوانده روم اردتوردوقین ملنه مقصود اوطعه اوزره عرضاً اویم طوبلاً اوردی ترو ربعا
یوز الحکره ترو زمینده کتبان بردرس اوطسی دیر هوکی بی مشتمل الی ترو ارتفاعنده اناسنه متاعده سبه اعطای بیوطی حقننه اسهام اولنه جمع صیبا ریکتیک هر لیکر

İzmir'in Karşıyaka mekiinde Rum cemaatı etfaline mahsus mücededen bir sıbyan mektebi inşasına ruhsat itası hakkında mahallinden vuku bulan istida üzerine Aydın Vilayetince icra kılınan tahkikatı havi evrakın takdimini mutazammın Adliye ve Mezahib Nezaretinin 19 Eylül 326 tarihli ve 686 numarolu tezkeresi ve melfufatı Divan-ı Hümayun Kaleminin tezkeresiyle Şura-yı Devlete havale buyrulmağla Maarif ve Maliye Ve Nafia Dairesinde kiraat olundu.

Meallerine nazaran mekteb-i mezburun Donanmacı Mahallesinde Karadoğru Bağçesinde arazi-i emiriyeden bir arsa üzerine 16 metro tavil ve 10 metro arz ve 6 metro irtifaında kargir olarak inşa ve sarfı iktiza eden 20.000 kuruşun İzmir Davavekilllerinden Toma Anedonyadi Efendi tarafından tesviye ve ita kılınacağı ve mahalle-i mezkurede 1069 nüfus Rum ahali olup mezkur mektebin inşasında halen ve mevkien mahzur olmadığı anlaşılmıştır.

İş'arat ve tahkikat-ı vakıa muvaffik-ı usul ve emsal olduğundan Divan-ı Hümayun Kaleminden yazılan tezkerede beyan olunduğu vechile arazi-i emiriyeden olan mektep arsası için kıymet-i hazırasına nisbeten binde otuz para hasebiyle takdiri icab eden bedel-i öşr karar-ı mahsusuna tevfikan on misline bi'l-iblağ mukata-i zemin tahsis olunmak ve hitam-ı inşasıyla küşadında Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin 129.maddesiyle Dersaadet ve tevabii Rum Patrikhanesi hakkındaki mukarrerat-ı ahire ahkamına riayet kılınmak üzere zikr olunan mektebin ebad-ı muharrerede müceddeden inşasına bil-istizan irade-i seniye-i hazret-i padişahi müteallik ve şerefsudur buyrulduğu takdirde ruhsatı havi emr-i âli ısdarı hususunun Divan-ı Hümayun kalemine havalesi ve Adliye ve Mezahib ve Maarif ve Defter-i Hakani nezaretlerine de malumat itası tezekkür ve resmi leffen takdim kılındı. Olbabda emr ü ferman hazret-i men lehül emrindir.

29 Zilkade 328 18 Teşrin-i Sani 326

İ.MF.1328.Z.3

Maarif Nezaretinin Şura-yı Devlete havale buyrulan selh Şaban 327 tarihli 194 numarolu tezkeresi Nafia ve Maarif ve Maliye Dairesinde kıraat olundu.

Mealinde İzmir'de mukim Fransa tebaasından mühendis Marsel Dökorkoviç kerimesi Londra Darülmuallimini şehadetnamesi haiz Vanda Dökorkoviç imzasıyla verilen arzuhalde İzmir'de Karşıyaka'da Olivye Sokağında kain hanede İngilizce ve Fransızca tedris olunmak ve inasa mahsus olmak üzere bir mektep küşadına müsaade itası istida olduğundan ve bu babda bir mahzur olmadığından bahisle iktizasının ifası Aydın Vilayetinden iş'ar olunmuş ve 6 Kanun-ı Evvel 323 tarihli buyruldu-i sami ile tebliğ olunan Şura-yı Devlet mazbatasında beyan edildiği üzere ister bir mahiyet-i daimi iktisap için ister süret-i muvakkatada bulunsun müceddeden mekatib-i hususiye tesis ve küşadı için ruhsat verilmesi istizana mütevakkıf bulunmuş olduğu beyanıyla mekteb-i mezbur hakkında ba'dehu ruhsat-ı matlubenin itası zımında evveleminde irade-i seniye-i hazret-i padişahinin istihsali istizan olunmuştur. Muktezası ledelmüzakere zikr olunan hanenin mekteb ittihazında mahzur olmadığı anlaşılmiş olmağla mezkur hanenin kemakan emakin-i adiyeden ad ve itibar olunarak rüsum ve tekalif-i sairesi ahz ve istifâ olunmak ve Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin 129.maddesi ahkamına riayet kılınmak ve talebe-i inasa mahsus olmak üzere hane-i mezkurun mektep ittihazına bilistizan irade-i seniye-i cenab-ı padişahi şerefsudur buyrulduğu takdirde muamele-i muktezasının ifası hususunun nezaret-i müşarü'n-ileyhaya havalesi tezekkür kılındı. Ol-babda emr ü ferman hazret-i men-lehül-emrindir.

8 Zilkade 327 7 Teşrin-i sani 325

İ.MF.1327.ZA.14

EK-IV

Sıra No	Karye veya mahalle	Mektebin		Mektebin resmî, hususî, leyfî, nehârî, umûmî, ziraf, snai, ticarî olduğu	Mektep binasının hangi cemaat veya hükûmete ait old.	Cihet-i aidiyeti	Tarih-i tesis ve kuruluşu
		Sınıfı	Dershanesi				
1	Karşıyaka	4		Dârü'l-muâllimin	resmî, leyfî	emvâl-i metruke	hükûm
2	Karşıyaka	5		Dârü'l-muâllimât	resmî, leyfî	hükûmete	vilâyet 1331
3	Bellavista Çalgıoğlu	12		Erkek Lisesi	resmî, leyfî, nehârî	emvâl-i metruke	hükûm 1338
4	Karataş	9		Kız Lisesi	resmî, nehârî	" "	" 1338
5	İkiçeşmelik	4	6	İstiklâl Erkek Numune Mektebi	" "	hükûmete	vilâyet 1338
6	Karşıyaka	6	6	Ankara Mektebi	" "	emvâl-i metruke	hükûm 1338
7	Keçöçler	6	6	Şehit Fethi Bey Mektebi	" "	hükûmete	vilâyet 1338
8	Bornova	5	6	Kars Mektebi	" "	emvâl-i metruke	hükûm 1338
9	Esnaf Şeyhi	6	6	Dumlupınar Mektebi	" "	şahsa	" 1338
10	Karşıyaka	6	6	Türk Birliği Kız Numune Mek.	" "	hükûmete	vilâyet 1322
11	Esnaf Şeyhi	6	6	Sakarya Kız Mektebi	" "	" "	" 1311
12	Bornova	6	6	Dokuz Eylül Kız Mektebi	" "	emvâl-i metruke	hükûm 1338
13	Namazgâh	6	6	Misak-ı Milli Kız Mektebi	" "	hükûmete	vilâyet 1333
14	Karantina	4	6	İnönü Erkek İbtidai Mektebi	" "	" "	" 1328
15	Eğrepsaşa	4	6	Timaztepe Erkek Mektebi	" "	" "	" 1314
16	Karşıyaka	2	2	Soğukkuyu Erkek Mektebi	" "	" "	" 1300
17	Tilkilik	2	2	Turan Erkek Mektebi	" "	" "	" 1338
18	Karantina	5	5	Saltanat-ı Milliye Kız İbt. Mek.	" "	emvâl-i metruke	hükûm 1338
19	Boylar Sokakı	3	3	Aras Kız İbtidai Mektebi	" "	hükûmete	vilâyet 1301
20	Namazgâh	4	4	Oltu Kız İbtidai Mektebi	" "	" "	" 1301
21	Değirmendağı	3	3	Sarıkamış Kız İbtidai Mektebi	" "	" "	evkafa
22	Eğrepsaşa	4	4	Zafer Kız İbtidai Mektebi	" "	şahsa	" 1314
23	Bella Vista	4	4	Redd-i İlhak Muhtelit İbt. Mek.	" "	emvâl-i metruke	hükûm 1338
24	Reşadiye	6	6	Müdafaa-i Hukuk İbt. Mektebi	" "	hükûmete	" 1314
25	Göztepe	6	6	Hakimiyet-i Milliye İbt. Mek.	" "	emvâl-i metruke	" 1338
26	Bayraklı karyesi	3	4	Bayraklı İbtidai Mektebi	" "	" "	vilâyet 1338
27	Buca	4	6	Buca İbtidai Mektebi	" "	" "	" 1338
28	Karşıyaka	1	1	Gelerlikuyu İbtidai Mektebi	" "	hükûmete	" 1325
29	Bozyaka	1	1	Bozyaka İbtidai Mektebi	" "	" "	" 1325
30	Aşıklar	4	2	Aşıklar İbtidai Mektebi	" "	ahali-i mahalliye	" 1328
31	Narlıdere	1	1	Narlıdere İbtidai Mektebi	" "	hükûmete	" 1338
32	Balgova	3	4	Balgova İbtidai Mektebi	" "	ahali-i mahalliye	" 1325
33	Orhaniye	3	4	Orhaniye İbtidai Mektebi	Hususî nehârî	şahsa	" 1330
34	İkinci Mahmudiye	3	2	İkinci Mahmudiye	" "	şahsa	" 1336
35	Namazgâh	4	6	Hadika-i Vatan	" "	şahsa	" 1329
36	Kestelli Caddesi	5	6	Dârü'l-İrfân	" leyfî ve nehârî	şahsa	" 1315
37	Arab Fırını	5	6	Ravze-i İrfân	" nehârî	şahsa	" 1321
38	İkiçeşmelik	6	6	Şemsü'l-Maârif	" "	şahsa	" 1327
39	Karataş	11		Musevi Muhtelit Mek. Tâilisi	" "	Musevi cemaatine	" 1330
40	Hahambaşı	4	4	Samuel Prepinel Muh. İbt.	" "	" "	" 1325
41	Sadullah Efendi	6	6	Alyans İsrailit Mus. Erk. Rüşdi	" "	" "	" 1289
42	" "	6	6	" " " Kız	" "	" "	" 1294
43	Hurşidiye	2	3	Musevi Muhtelit Sıbyan Mek.	" "	" "	" 1310
44	" "	6	6	" Erkek Yetimhane Mek.	" "	" "	" 1287
45	Bella Vista	4	4	Fransız Kız İbtidai Mektebi	" "	Prosa Şariye	rahibe. 1272
46	Karşıyaka	4	6	İstide Dam dö Sion Rüşdi	" leyfî, nehârî	Dam dö Sion	rahibe. 1298
47	Seydiköy-Cumaovası kar.	4	2	Cumaovası Muhtelit İbtidai	resmî nehârî	hükûmete	vilâyet 1327
48	" -Görece karyesi	1	1	Görece " "	" "	ahali-i mahalliye	" 1331
49	" Gölcükler kar.	1	1	Gölcükler " "	" "	" "	" 1331
50	Dağkızılca nahiye mer.	1	1	Dağkızılca " "	" "	" "	" "
51	Değirmendere nahiye mer.	2	1	Değirmendere " "	" "	" "	" 1331
52	" Kesre karyesi	1	1	Kesre " "	" "	" "	" 1338
53	Torbali nahiyesi merk.	2	2	Torbali Erkek " "	" "	hükûmete	vilâyet 1320
54	" " " "	3	1	" Kız " "	" "	" "	" 1320
55	" Tepeköy karye	5	3	Tepeköy Erkek " "	" "	" "	" 1320
56	" Ertuğrul karye	2	2	Ertuğrul Kız " "	" "	" "	" 1320
57	" Çaybaşı karye	1	1	Çaybaşı Mecidiye Erkek İbt.	" "	" "	" 1320
58	" Eğerciköy karye	2	1	Eğerciköy Muhtelit İbtidai	" "	ahali-i mahalliye	" 1331
59	" Hamidiye karye	1	1	Hamidiye Muhtelit İbtidai	" "	hükûmete	" 1328
60	" Arabcıköy karye	2	2	Arabcıköy Muhtelit İbtidai	" "	" "	" 1328

EK-IV:1922-1923 ders yılında İzmir merkezinde faaliyet gösteren okulların isimleri, bulunduğu yerler, eceleri ve açılış tarihlerini gösteren istatistikî tablo.

TC. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMAN YÖNETİM SİSTEMİ